

Zofia Czarniecka-Rodzik

GRAMATYKA

języka polskiego w ćwiczeniach

Kurs przygotowawczy
dla kandydatów do szkół średnich

Prószyński i S-ka

Warszawa 2000

Recenzenci
dr Krystyna Długosz-Kurczabowa
mgr Elżbieta Rojek-Palczewska
dr Marek Gumkowski

Projekt okładki
Maria Drabecka

Opracowanie merytoryczne
Katarzyna Porembska

Redakcja techniczna
Anna Troszczyńska

Korekta
Irena Pielnińska

ISBN 83-7255-445-5

Edukacja
Wydanie III

Wydawca
Prószyński i S-ka SA
02-651 Warszawa, ul. Garażowa 7

Druk
Łódzkie Zakłady Graficzne
90-019 Łódź, ul. Dowborczyków 18

Od autorki

Perspektywa zdawania egzaminu wstępnego z gramatyki przeraża niejedno z Was. Rzeczywiście, nauka o języku często sprawia uczniom wiele trudności. Równie trudne jest jednak opanowanie gry na instrumencie czy osiągnięcie dobrych wyników w sporcie wyczynowym. A przecież każdy wie, że w tych dziedzinach sukces ściśle zależy od czasu poświęconego na trening i ćwiczenia. Dokładnie tak samo rzecz się ma z nauką gramatyki języka ojczystego. Dlatego powstała ta książka. Ma ona Ci dostarczyć, obok podstawowych wiadomości, bogatego materiału do ćwiczeń. Jeśli samodzielnie je rozwiążesz, z pewnością bez trudu poradzisz sobie z częścią gramatyczną egzaminu. Wszak „ćwiczenie czyni mistrza”.

Na początku każdego rozdziału, przed ćwiczeniami, zostały zwięźle omówione poszczególne tematy gramatyczne. W tym miejscu znajdziesz również dobre rady – praktyczne i proste wskazówki, pokazujące techniki rozwiązywania konkretnych typów ćwiczeń, ze szczególnym uwzględnieniem egzaminacyjnych pułapek i „haczyków”.

Zebrane tu ćwiczenia w znacznej części były w minionych latach wykorzystywane w konkretnych testach egzaminacyjnych do szkół różnego typu. Są one bardzo zróżnicowane i tak dobrane, abyś przyzwyczał się do różnorodnych form testów i aby na egzaminie żadne zadanie nie było dla Ciebie zaskoczeniem. Dlatego też w większości wypadków zachowano oryginalne sformułowania poleceń.

Każdy z omawianych działów gramatyki kończą dwie prace kontrolne wraz z podaną punktacją i oceną (na wzór zatwierdzanych kuratoryjnie szkolnych prac kontrolnych publikowanych w piśmiennictwie pedagogicznym). Dzięki temu możesz sam sprawdzić, w jakim stopniu opanowałeś daną partię materiału.

Wiele ćwiczeń jest tak ułożonych, abyś przy okazji przygotowywał się do części literackiej egzaminu. Dlatego duży nacisk położono na wzbogacenie słownictwa oraz sprawność w dobieraniu wyrazów i tworzeniu konstrukcji składniowych, a większość tekstów wybrano z lektur obowiązkowych dla wyższych klas szkoły podstawowej.

Na końcu książki umieszczono odpowiedzi do ćwiczeń, abyś mógł szybko i samodzielnie sprawdzić, czy poprawnie je wykonałeś. Mają one także służyć jako wzór odpowiedzi egzaminacyjnej.

Mam nadzieję, że ta książka będzie służyć zarówno uczniom – do samodzielnego powtarzania i utrwalania materiału nie tylko przed egzaminem, ale także w ciągu roku szkolnego – jak i nauczycielom pracującym z ósmoklasistami i przygotowującym kandydatów do szkół średnich.

Powodzenia!

Zofia Czarniecka-Rodzik

Jak korzystać z podręcznika?

– Przed wykonaniem ćwiczeń uważnie przeczytaj poprzedzające je wiadomości teoretyczne. Jeśli nie zrozumiesz jakiegoś zagadnienia, skorzystaj także ze szkolnego podręcznika do gramatyki* (w wielu miejscach otrzymasz wskazówki dotyczące numerów konkretnych rozdziałów, w których omawia się dane kwestie).

– Jeśli chcesz odnaleźć wiadomości lub ćwiczenia związane z konkretnym zagadnieniem, szukaj ich w spisie treści lub w indeksie na końcu książki. W indeksie znajdziesz numery stron, na których pojawia się dany termin. Strona, na której jest on dokładniej omówiony, jest wyróżniona tłustym drukiem.

– Zawsze bardzo uważnie czytaj polecenia.

– Swoje odpowiedzi sprawdzaj z odpowiedziami podanymi na końcu książki. Bądź jednak wobec siebie uczciwy! Przecież sam masz być swoim nauczycielem. Najpierw rozwiąż ćwiczenie, potem je sprawdź. Błędy poprawiaj innym kolorem (najlepiej czerwonym). W ten sposób stwierdzisz, jakie ćwiczenia sprawiają Ci trudność.

– Jeśli wydaje Ci się, że nie potrafisz rozwiązać jakiegoś zadania nawet po wielokrotnym przeczytaniu wiadomości teoretycznych, zaznacz je i przejdź do następnego. Do nie rozwiązanego zadania wróć po wykonaniu kilku innych.

– Może się zdarzyć, że mimo wszystko nie będziesz umiał wykonać jakiegoś ćwiczenia, a podana odpowiedź wyda Ci się niejasna. Poproś wtedy o pomoc nauczyciela. Nigdy nie przepisuj odpowiedzi!

– Przystępując do sprawdzianów kontrolnych pamiętaj, że rozwiązanie każdego z nich powinno Ci zająć nie więcej niż 45 minut. Pracuj więc z zegarkiem w rękę i notuj godzinę rozpoczęcia oraz zakończenia testu. W ten sposób nauczysz się kontrolować swój czas pracy. Właściwe wyzucie czasu jest na egzaminie równie ważne, jak dokładne opanowanie materiału.

* Odwołania w tekście odnoszą się do podręcznika „Język polski VIII. Gramatyka i ortografia” Janusza Strutyńskiego.

CZEŚĆ I
FLEKSJA

Rozdział 1. Czasownik

Rozdział 1a. Osobowe formy czasownika

Czasownik to odmienna część mowy, określająca czynność lub stan. Odpowiada na pytania *co robi? co się z nim dzieje?*

Formy osobowe – takie formy, w których możemy wskazać osobę (ja, ty, on itd.), np. zrobiłem (ja), pójdziemy (my), zostańcie (wy), spóźniliby się (oni).

Czasownik odmienia się przez:

- **osoby** (1. 2. i 3.),
- **liczby** (pojedynczą i mnogą),
- **rodzaje** (w liczbie poj. męski, żeński i nijaki, w liczbie mn. męskoosobowy i niemęskoosobowy).

Może występować w:

- **3 czasach** – teraźniejszym, przeszłym i przyszłym (prostym i złożonym),
- **3 trybach** – orzekającym, rozkazującym i przypuszczającym,
- **2 aspektach** – dokonanym i niedokonanym.

Czasowniki mające zarówno stronę czynną, jak i bierną nazywamy **przechodnimi**, występujące tylko w stronie czynnej – **nieprzechodnimi**.

Odmiana czasowników to **koniugacja**.

Czasownik w formie osobowej pełni w zdaniu funkcję **orzeczenia**.

DOBRA RADA: Pamiętaj, że nie zawsze możemy określić wszystkie formy danego czasownika. Nie można określić rodzaju czasownika w trybie rozkazującym (np. pracuj) oraz w czasie teraźniejszym (np. pracuję) i przyszłym prostym (np. zapracujecie).

Czas jest formą występującą tylko w trybie orzekającym.

W trybie rozkazującym nie można utworzyć formy 1 os. liczby poj.

Uwaga na czasowniki odmieniające się nieregularnie, takie jak: iść (w czasie przeszłym *szłam*, ale *szedłem*), umieć (w 1 os. l.p. cz. ter. *ja – umiem*), rozumieć (w 1 os. l.p. cz. ter. *ja – rozumiem*), mleć i pleć (odmiana w czasie przeszłym).

⊙ Ćwiczenia

1. Przekształć podane zdania, zamieniając tam, gdzie to możliwe, formy strony czynnej na stronę bierną. Jak nazywamy czasowniki, które można przekształcić w ten sposób?

Doktor Obarecki bezpłatnie rozdawał chorym leki.
 Aptekarzowi i felczerowi wypowiedział wojnę.
 Po pewnym czasie jego zapał osłabł.
 Niebawem zawarł bliską znajomość z miejscowymi „notablami”.
 Przestał wspomagać ubogich i chorych mieszkańców Obrzydłówka.

Odp.

2. Uzupełnij tabelkę:

strona	strona	strona
		zmienia się
	jest zapisany	
wystraszył		
	został podpisany	
		zniechęci się
zaadaptuje		

3. Przekształć podane zwroty, zastępując czasowniki niedokonane dokonanymi i odwrotnie. Wyjaśnij znaczenie podkreślonych zwrotów.

pisal jak kura pazurem –
zrobil z igly widly –
rozwiyal skrzydla –
trzasl sie ze strachu –
bral cos na swoje barki –
zaprowadzila porzadek –
 odniosla sukces –
 poniosl porazke –
 znosila zniewagi –
zeszla z oblokow na ziemie –

4. Z poprzedniego ćwiczenia wybierz 3 zwroty i ułóż z nimi w sumie 6 zdań: w trybie orzekającym, przypuszczającym i rozkazującym oraz w 2 rodzajach liczby mnogiej (męskoosobowym i niemęskoosobowym).

5. Z podanego tekstu wybierz czasowniki w formie osobowej. Określ ich formy fleksyjne.

„Jak was tu przywieźli, panie, zaraz chcieliśmy na Szczytno ruszyć, ale ów rycerz, który was przywiózł, wzbronil. Wy, panie, teraz pozwólcie, bo zaś przez pomsty nie możemy ostać. Niech tak bę-

dzie, jako drzewiej bywało. Darńoc nas nie hańbili i nie będą... Chodziliśmy do nich za waszych rządów, pójdziemy i teraz, pod Tolimą, albo bez niego. Już my Szczytno musimy dobyć i tę sobaczą krew z nich wytoczyć – tak nam dopomóż Bóg!...”

H. Sienkiewicz „Krzyżacy”

Rozdział 1b. Formy nieosobowe czasownika

Formy nieosobowe czasownika to takie formy, w których nie możemy określić osoby.

Wśród nich wyróżniamy:

- **bezokolicznik** (w tej postaci znajdują się czasowniki w słownikach), np. *chodzić, jeść, spać*,
- **formy zakończone na -no i -to**, np. *zamieszczono, pominięto*. Formy te tworzą zdania bezpodmiotowe (porównaj w części IV rozdział 12b),
- **imiesłowy**

* **przymiotnikowe: czynne**, np. *piszący*,

biernie, np. *zamówiony, rozbity*,

* **przysłówkowe: współczesne**, np. *śpiewając, milcząc*,

uprzednie, np. *ukłoniwszy się, wyszedłszy*.

Imiesłowy przymiotnikowe odmieniają się tak jak przymiotniki, tzn. przez przypadki, liczby i rodzaje; imiesłowy przysłówkowe są nieodmienne.

Istnieją także **czasowniki nieosobowe**, które nie odmieniają się przez osoby i nie mają formy bezokolicznika (np.: *można, trzeba, należy* itp.).

DOBRA RADA: Nie ucz się na pamięć końcówek imiesłowów – łatwo je wtedy pomylić z przymiotnikami. Wystarczy, jeśli zapamiętasz ich rodzaje i logicznie skojarzysz nazwy. Imiesłów przymiotnikowy odpowiada na pytania przymiotnika, ale pochodzi od czasownika, np. *jaki? piszący*, czyli taki, który *pisze*, *jaki? rozbity*, czyli taki, którego ktoś *rozbił*. Słowo „czynny” oznacza w tym wypadku wykonywanie czynności, np. *piszący uczeń* (uczeń sam pisze). Natomiast „bierny” oznacza uleganie czynności wykonywanej przez kogoś innego, np. *rozbity dzbanek* (nie rozbił się sam, zrobił to ktoś inny). Imiesłowy biernie służą do tworzenia strony biernej czasowników osobowych, np. *był podziwiany*. Imiesłowy przysłówkowe pełnią funkcję przysłówka w zdaniu, np. *jadł* (w jaki sposób?) *milcząc; wyszedłszy, zamknął drzwi* (kiedy?). Imiesłowy przysłówkowe nazywamy współczesnymi, gdy czynność, o której mówi imiesłów, odbywa się **jednocześnie** z inną czynnością, np. *szedł śpiewając* (jednocześnie szedł i śpiewał), *jadł milcząc*. Imiesłów przysłówkowy uprzedni natomiast wyraża coś dziejącego się wcześniej, **uprzednio**, niż to co oznacza orzeczenie. Np. *ukłoniwszy się, wyszedł* (najpierw się ukłonił, dopiero potem wyszedł).

● Ćwiczenia

1. Spośród podanych wyrazów wybierz imiesłowcy i podaj ich pełne nazwy: zrozpaczony, zapomniany, gorący, chodząc, czytający, zielony, pomyślny, znamieny, rzucając się, żółty, poległszy, wypity, kochający, wdzięczny, sumienny.
2. Uzupełnij tabelę:

Bezokolicznik	Im. przym. czynny	Im. przym. bierny	Im. przysł. współczesny	Im. przysł. uprzedni	Formy zakończone na -no i -to
kopać	kopiący	kopany	kopiąc	-----	kopano
kopnąć					kopnięto
		kończony			kończono
ukończyć					
	-----				rzucono
			rzucając		
	wygrywający			-----	
wygrać					
		rozpoczęty		rozpocząwszy	
			rozpoczynając		

Uzupełnij podane zdania. Weź pod uwagę aspekt i stronę czasowników występujących w tabeli.

Imiesłów przysłówkowy uprzedni tworzymy tylko od czasowników

Imiesłów przysłówkowy współczesny tworzymy tylko od czasowników

Imiesłów przymiotnikowy bierny tworzymy od czasowników dokonanych i niedokonanych, ale mających stronę

czyli

Imiesłów przymiotnikowy czynny tworzymy od czasowników przechodnich i nieprzechodnich, ale.....

3. Przekształć bezokoliczniki z nawiasów w odpowiednie imiesłowcy. Podaj ich pełne nazwy. Tam, gdzie to możliwe, podaj ich formy gramatyczne.

Antek urodził się w biednej, (zacofać), wiejskiej rodzinie. Wczesne dzieciństwo spędził (paść) świnie i (dogłądać) młodszej siostry.

Niezbyt dobrze spełniał swoje obowiązki, gdyż, (przebywać) na pastwisku, wołał obserwować wiatrak (pracować) za Wisłą. Sam nauczył się strugać figurki z drewna, (wzorować) na (nie odłączyć) składnikach (otaczać) go światła: drabinach, studniach, chałupach. Matka, (zrozumieć), że niewielki ma z chłopca pożytek w gospodarstwie, postanowiła, za radą kuma Andrzeja, posłać syna do wiejskiej szkoły. (Znaleźć się) w szkole, chłopiec nie opanował nawet abecadła, gdyż nauczyciel, (pobrać) od rodziców pieniądze za naukę, kazał dzieciom przede wszystkim pracować we własnym gospodarstwie, nie (uczyć) ich w zamian właściwie niczego.

4. Z podanego tekstu wybierz wszystkie nieosobowe formy czasownika i wpisz je w odpowiednie rubryki tabeli.

„W Soplicowie ruch wielki; lecz ni psów hałasy,
Ani rżące rumaki, skrzypiące kolasy,
Ni odgłos trąb, dających hasło polowania,
Nie mogły Tadeusza wyciągnąć z postania;
Ubrany padłszy w łóżko, spał jak bobak w norze.
Nikt z młodzieży nie myślał szukać go po dworze,
Każdy sobą zajęty śpieszył, gdzie kazano:
O towarzyszu sennym całkiem zapomniano.
On chrapał: słońce w otwór, co wśród okiennicy
wyrżnięty był w kształt serca, wpadło do ciemnicy
Słupem ognistym, prosto śpiącemu na czoło;
On chciał jeszcze zadrzemać i kręcił się w koło
Chroniąc się blasku; nagle usłyszał stuknienie,
Przebudził się; wesołe było przebudzenie”.

A. Mickiewicz „Pan Tadeusz”

Bezokolicznik	Im. przym. czynny	Im. przym. bierny	Im. przysł. współczesny	Im. przysł. uprzedni	Formy zakończone na -no i -to

5. Uzupełnij podane związki frazeologiczne nieosobowymi formami czasownika wybranymi spośród wyrazów podanych w nawiasie. Ułóż z nimi zdania tak, aby pokazać, że rozumiesz ich znaczenie.

kapany, zasięgnąć, kruszyć, igrać, zamknięte, uzbroić się, szukać,
budować, mieć, patrzeć

..... kopie, w cierpliwość,
..... zamki na lodzie, języka,
..... wilkiem, rozmowa przy drzwiach
..... duszę na ramieniu, wiatru w polu,
..... z ogniem, w gorącej wodzie

Rozdział 2. Rzeczownik

Rzeczownik nazywa nie tylko osoby, rzeczy, zjawiska przyrody, zwierzęta, rośliny, ale także cechy (np. *mądrość*) oraz czynności (np. *czytanie*).
Odpowiada na pytania: *kto? co?*

Odmienia się przez **przypadki i liczby**.

Ma **rodzaj** (do każdego rzeczownika przypisany jest tylko jeden rodzaj, np. lampa – tylko rodzaj żeński, stół – tylko rodzaj męski). Ale nie odmienia się przez rodzaje!

Odmiana rzeczowników przez przypadki – to **deklinacja**.

Ze względu na znaczenie wyróżniamy rzeczowniki **osobowe** (np. *lekarz*) i **nieosobowe** (np. *pokój*), **żywotne** (np. *mucha*) i **nieżywotne** (np. *dom*), **własne** (wszelkie nazwy pisane wielką literą, np. *Europa*) i **pospolite** (wszystkie pozostałe, nie będące nazwami własnymi, np. *lekarz, pokój, mucha, dom*). Ten sam rzeczownik należy zwykle do wielu kategorii (np. *lekarz* – osobowy, żywotny, pospolity).

Uwaga! Nazwy roślin (*drzewo, fiołek, trawa* itd.) są zaliczane do rzeczowników nieżywotnych.

Uwaga na **osobliwości w odmianie rzeczowników!** Do najczęściej spotykanych należą m.in.:

- brak liczby pojedynczej w wyrazach typu *sanie, widły, imieniny*,
- brak liczby mnogiej w wyrazach typu *mądrość, życie*,
- brak odmiany w liczbie pojedynczej wyrazów zakończonych na -um typu *studium, liceum* (niezmienna forma we wszystkich przypadkach),
- pomijanie cząstki -in w liczbie mnogiej w wyrazach typu *mieszczanin (mieszczan), poganin (pogan)*,
- dwa wzorce odmiany w liczbie mnogiej rzeczowników *oko, ucho (oczy lub oka, uszy lub ucha* – w zależności od znaczenia),
- całkowita zmiana tematu w liczbie mnogiej w niektórych wyrazach (np. *człowiek – ludzie, rok – lata*),
- D., C., B., N., Ms. liczby mnogiej rzeczownika *przyjaciel*.

W razie wątpliwości korzystaj ze „Słownika języka polskiego” lub z „Praktycznego słownika poprawnej polszczyzny”.

Osobliwie odmieniają się także niektóre nazwy własne, zwłaszcza nazwiska

i nazwy miejscowe. Szczegółowych informacji na ten temat szukaj w podręczniku do gramatyki dla klasy VIII (rozdziały 26–31) oraz w „Słowniku języka polskiego”.

Istnieją również rzeczowniki, które odmieniają się według deklinacji przymiotnikowej, np.: *krewny, znajomy, myśliwy*.

DOBRA RADA: Wiele rzeczowników ma taką samą formę w kilku przypadkach. Np. w zdaniu *Morze szumiało* wyraz *morze* występuje w mianowniku (kto? co?), w zdaniu zaś *Podziwiam morze* – w bierniku (kogo? co?), chociaż w obu zdaniach ma tę samą formę. Dlatego przy określaniu przypadku rzeczownika występującego w zdaniu zawsze bierz pod uwagę kontekst wypowiedzi i wyraz określany przez dany rzeczownik.

Jeśli masz trudności z określeniem rodzaju rzeczownika, dodaj do niego zaimek wskazujący. Wtedy łatwiej będzie wskazać rodzaj przymiotnika (np. *to* – *okno* – r. nijaki, *ten* – *stół* – r. męski).

● Ćwiczenia

1. Z podanego tekstu wypisz rzeczowniki. Podaj ich formy fleksyjne.

„... dobrze, że nie musimy zabijać Słońca, Księżycy czy gwiazd. Wystarczy, że żyjemy na morzu i zabijamy naszych prawdziwych braci. Teraz muszę pomyśleć o tym hamowaniu wiosłami. Ma to swoje wady i zalety. Mogę stracić tyle linki, że utracę i jego, jeśli zbierze się na wysiłek, a opór wiosel nie ustąpi i łódź postrada całą swoją lekkość. Ta lekkość wprawdzie przedłuży nasze wspólne cierpienie, ale jest także moim bezpieczeństwem, bo on ma wielką szybkość, której jeszcze dotąd nie wykorzystał”.

E. Hemingway „Stary człowiek i morze” tłum. B. Zieliński

2. Rzeczowniki z poprzedniego ćwiczenia wpisz w odpowiednie rubryki tabeli.

pospolite	własne	osobowe	niosobowe	żywotne	nieżywotne

cd. tabeli ze str. 18

pospolite	własne	osobowe	niosobowe	żywotne	nieżywotne

3. Odmień przez przypadki rzeczowniki *przyjaciel, ksiądz*. Oddziel tematy od końcówek. Wypisz oboczności.
4. Ułóż 10 takich zdań, aby wymienione niżej rzeczowniki wystąpiły w podanych formach:
- bracia – C. l.mn.
- muzeum – D. l.mn.
- człowiek – N. l.mn.
- dłoń – N. l.mn.
- rok – B. l.mn.
- kość – N. l.mn.
- Nowakówna – D. l.p.
- Białystok – Ms. l.p.
- sędzia – N. l.p.
- Anna i Paweł Lipszycowie – C.
5. Uzupełnij zdania poprawnymi formami rzeczowników z nawiasów.
- a) Proszę (pani), która jest godzina?
- b) Dzieci troskliwie opiekowały się chorym (źrebię).
- c) Z którymi (konie) wygrał twój faworyt?
- d) Książki niosła w siatce z dużymi (oko).
- e) Wakacje spędziliśmy w (Krakowskie).
6. Podziel rzeczowniki: *szlachetność, drzwi, serce, nastrój, skrzypce, gracja, maj, spodnie, szlachta, świat* na:
- a) odmieniające się tylko w liczbie pojedynczej,
- b) odmieniające się tylko w liczbie mnogiej,
- c) odmieniające się w liczbie pojedynczej i mnogiej.

Rozdział 3. Przymiotnik

Przymiotnik określa rzeczownik, oznacza jego cechy.

Odpowiada na pytania: *jaki? który? czyj?*

Odmienia się przez:

- **przypadki** (odmiana przez przypadki to deklinacja),
- **liczby** (pojedynczą i mnogą),
- **rodzaje** (w liczbie poj. – męski, żeński i nijaki, w liczbie mn. – męskoosobowy i niemęskoosobowy).

Podlega stopniowaniu:

- **stopnie** (równy, wyższy, najwyższy).

Rodzaje stopniowania:

- proste, np.: *stary, starszy, najstarszy*,
- złożone, np.: *miękki, bardziej miękki, najbardziej miękki*,
- nieregularne, np.: *duży, większy, największy*.

Niektóre przymiotniki (najczęściej pochodzące od rzeczownika) nie podlegają stopniowaniu, np. *wieczorny, uliczny*.

Zawsze stoi w związku zgody z określanym rzeczownikiem (w tym samym przypadku, liczbie i rodzaju – porównaj z rozdziałem „Związki składniowe” w cz. IV).

W zdaniu pełni najczęściej funkcję przydawki lub orzecznika.

DOBRA RADA: Aby trafnie określić formy gramatyczne przymiotnika, zastanów się nad formami określanego przezeń rzeczownika. Ponieważ te części mowy tworzą razem związek zgody, przymiotnik musi występować w takim samym przypadku, liczbie i rodzaju jak rzeczownik. Pamiętaj o stopniowaniu (tylko przymiotnik i przysłówek!).

● Ćwiczenia

1. Z podanego tekstu wypisz przymiotniki i określ ich formy gramatyczne:
„Stopniowo pamięć wzrokowych wrażeń poczęła zacierać się w dziewczynce. Czerwona wiśnia stała się dla niej wiśnią gładką, okrągłą i miękką, błyszczący pieniądz był twardym i dźwięcznym krążkiem, na którym znajdowały się jakieś znaki w płaskorzeźbie.

Wiedziała, że pokój jest większy od niej, dom większy od pokoju, ulica od domu. (...) Poznawała chód stróża, który mówił piskliwym głosem i zamiatał podwórko. Wiedziała, kiedy jedzie z drzewem chłopski wózek drabiniasty, kiedy – dorożka, a kiedy – kary wywozący śmiecie”.

B. Prus „Katarzynka”

2. Do podanych rzeczowników dobierz po dwa przymiotniki o przeciwnych znaczeniach.

Wzór: piosenka – ładna

– brzydka

Przymiotniki: *prawy, naganna, negatywny, ohydny, wielkoduszne, stronniczy, wredny, pozytywny, sprawiedliwy, wzorowa, szlachetny, małostkowe*

postawa	–	czyn	–
	–		–
charakter	–	postępowanie	–
	–		–
bohater	–	werdykt	–
	–		–

3. Do podanych przymiotników dopisz synonimy (wyrazy bliskoznaczne) i antonimy (wyrazy o znaczeniu przeciwstawnym). Nie dopisuj partykuły *nie* do podanych wyrazów. Następnie wszystkie przymiotniki wpisz do tabelki, biorąc pod uwagę rodzaj stopniowania. W razie wątpliwości skorzystaj ze „Słownika wyrazów bliskoznacznych” lub „Słownika synonimów” i „Słownika poprawnej polszczyzny”.

Wzór: interesujący – ciekawy

– nudny

hałaśliwy	–	skupiony	–
	–		–
staranny	–	duży	–
	–		–
błahy	–	spokojny	–
	–		–

Stopniowanie proste	Stopniowanie opisowe	Stopniowanie nieregularne	Brak stopniowania
Wzór: ciekawy, ciekawszy, najciekawszy			

4. Przyporządkuj przymiotniki rzeczownikom tak, aby utworzyły związki frazeologiczne. Jak nazywamy takie związki?

Przymiotniki	Rzeczowniki
niebieski	krę
błękitna	piekło
zielone	ptak
zielona	kamień
różowe	traf
czarne	okulary
węgielny	myśli
ślepy	lata
dantejskie	szkoła

5. Uzupełnij przysłowia brakującymi przymiotnikami. Określ ich formy gramatyczne. Jeśli nie znasz któregoś z przysłów, wstaw wyraz, który sam wymyślisz, kierując się zasadami poprawności logicznej i gramatycznej. Porównaj swoją wersję z odpowiedzią na końcu książki.
- Nie ma tego, co by na nie wyszło.
 - wróbel w garści niż kanarek na dachu.
 - Polak po szkodzie.
 - Nie czyni drugiemu tego, co tobie
 - to ptak, co gniazdo kała.
 - głowie dość dwie słowie.
 - chęciami jest piekło wybrukowane.
 - przyjaciół poznajemy w biedzie.
6. Spośród podanych wyrazów wybierz przymiotniki i sprawdź ustnie, w jaki sposób się stopniują. Napisz, od jakich wyrazów pochodzą przymiotniki, których nie stopniujemy. Jakimi częściami mowy są pozostałe z wymienionych wyrazów?
zadowolony, trudny, poranny, piękny, silny, domowy, podziwiany, sławny, jasny, papierowy, zły, nagromadzony.

Rozdział 4. Liczebnik

Liczebnik oznacza liczbę lub kolejność określanego rzeczownika.

Odpowiada na pytania: *ile? ilu? który z kolei?*

Odmienia się przez **przypadki** (deklinacja).

Rodzaje liczebników:

- **główne** (*jeden, dwa, sto pięćdziesiąt*),
- **porządkowe** (*pierwszy, osiemdziesiąta, tysiąc dziewięćset dziewięćdziesiąty siódmy*),
- **zbiorowe** (*troje, dziesięcioro, dwadzieścia dwoje*),
- **ułamkowe** (*pół, ćwierć, półtora*),
- **nieokreślone** (*kilka, wiele*).

Liczebniki główne, porządkowe i nieokreślone odmieniają się także przez **rodzaje** (*jedna, pierwszy, wiele*). Liczebniki porządkowe odmieniają się przez **liczby** (*pierwszy, pierwszy*).

Uwagi szczegółowe: liczebniki główne typu *tysiąc, milion, miliard* nie odmieniają się przez rodzaje, lecz są rodzaju męskiego i odmieniają się jak rzeczowniki (przez przypadki i liczby), a nie według deklinacji liczebnikowej. Liczebnika *pół* nie odmienia się.

Uwaga! Liczebniki zbiorowe odnoszą się do:

- rzeczowników, które nie mają liczby pojedynczej typu *sanie, drzwi*, np. *dwoje saní, troje drzwi* (porównaj z rozdziałem „Rzeczownik”),
- rzeczowników, które nazywają istoty niedorośle, np.: *ośmioro dzieci, czworo kociąt, dwanaścioro piskląt*.

W liczebnikach zbiorowych wielowyrzowych tylko ostatni człon ma postać liczebnika zbiorowego, pozostałe człony mają formę liczebników głównych, np. *dwieście dwadzieścia dwoje dzieci*. Liczebnikowi głównemu *jeden* – ze względu na znaczenie – nie odpowiada liczebnik zbiorowy. Liczebnik jest w zdaniu najczęściej przydawką lub orzecznikiem.

DOBRA RADA: Aby trafnie określić formy gramatyczne liczebnika, zastanów się nad formami określanego przezeń rzeczownika. Są one takie same. Pamiętaj jednak, że istnieją liczebniki, które nie odmieniają się przez rodzaje lub liczby. Jeśli w rozpatrywanym przykładzie rzeczownik nie został podany, możesz dla ułatwienia utworzyć go samodzielnie, kierując się zasadami poprawności logicznej i gramatycznej.

• Ćwiczenia

1. Wpisz liczebniki słowami w odpowiedniej formie.
 - a) (20) marca (1921) roku odbył się na Górnym Śląsku plebiscyt. W (2) miesiące później wybuchło (3) powstanie śląskie.
 - b) Wiek (XVI) bywa nazywany Złotym Wiekiem kultury polskiej.
 - c) Sienkiewicz, Reymont, Miłosz, Szymborska są (4) polskimi laureatami Nagrody Nobla w dziedzinie literatury.
 - d) Współczesnych polskich melomanów zachwycają występy naszych (2) wybitnych śpiewaków – Teresy Żylis-Gary i Wiesława Ochmana.
 - e) Baczyński poległ w (1) dniach powstania warszawskiego. Jego żona Barbara zginęła (2) tygodnie później. Działo się to już ponad (1/2) wieku temu.
 - f) Ludwika Wawrzyńska zginęła w płomieniach, ratując z pożaru (4) dzieci.
 - g) Przedstawiciele (wiele) państw uczestniczą w sesjach NATO.
2. Przytoczone przysłowia, związki frazeologiczne i cytaty uzupełnij liczebnikami wybranymi z nawiasu. Pamiętaj o zastosowaniu poprawnej formy gramatycznej (rodzaju i przypadku). (*jedna, jeden, pierwszego, półtora, dwóch, dwie, dwoje, trzeci, trzech, cztery, cztery, sześć, szósty, siódmym, sto dwa, sto dwadzieścia troje, kilka*)
 - a) Nosił wilk razy, ponieśli i wilka.
 - b) Być w niebie.
 - c) jaskółka wiosny nie czyni.
 - d) Gdzie kucharek, tam nie ma co jeść.
 - e) Gdzie się bije, tam korzysta.
 - f) „Ojciec Wirgiliusz uczył dzieci swoje, a miał ich wszystkich”
 - g) Mieć zmysł.
 - h) Spadać zawsze na lapy.
 - i) Rozmowa w oczy.
 - j) „Ja zauważyłem, że Ikar utonął”.
 - k) Wyglądać jak nieszczęścia.
 - l) Miłość od wejrzenia.
 - l) Mieć lewe ręce.
 - m) Zabawa na

- n) Na babka wróżyła.
o) Do razy sztuka.
3. Z ćwiczenia 1. i 2. wypisz liczebniki, nazwij je, a następnie podaj ich formy gramatyczne.
4. Odwołując się do swoich wiadomości z literatury, wpisz słowami brakujące liczebniki. W razie wątpliwości zajrzyj do odpowiednich tekstów literackich. Obok każdego zdania napisz, jakiego rodzaju liczebnika użyłeś.
- a) Z nowel Prusa, Sienkiewicza i Orzeszkowej możemy dowiedzieć się, jak żyły dzieci polskie w wieku.
liczebnik
- b) Zbyszko z Bogdańca był żonaty razy.
liczebnik
- c) Powieść „Kamienie na szaniec” opowiada o losach chłopców w czasie wojny światowej.
liczebniki
- d) Mickiewicz napisał „Pana Tadeusza” ponad wieku temu.
liczebnik
- e) W II części „Dziadów” pojawiają się rodzaje duchów.
liczebnik
- f) „Lekkimi” nazwał Mickiewicz duchy dzieci.
liczebnik
- g) Skawiński, bohater noweli „Latarnik”, miał około lat i od blisko tułał się po świecie.
liczebniki
- h) Powieść, w odróżnieniu od noweli, ma wątków i punktów kulminacyjnych.
liczebniki

Rozdział 5. Przysłówek

Przysłówek – nieodmienna część mowy.

Odpowiada na pytania: *jak? gdzie? kiedy?*

Podlega stopniowaniu (prostemu, opisowemu i nieregularnemu, tak samo jak przymiotnik).

Określa czasownik, nazywając miejsce, czas, sposób wykonania czynności. Najczęściej bywa więc okolicznikiem miejsca, czasu i sposobu (np. mieszkał – *ładnie*; mieszkał – *wczoraj*; mieszkał – *blisko*).

● Ćwiczenia

- Podkreśl wyrazy nieodmienne. Wypisz przysłówki. Przeprowadź, tam gdzie jest to możliwe, ich stopniowanie.
zdecydowany, decyzja, zdecydować, zdecydowanie, zły, zło, źle, wróżba, wróżąc, złowróźbny, złowróźbnie, dzisiaj, dzisiejszy, dziś, dom, przed, domownik, zadomowić się, wreszcie, daleko, szybko, ale, nad, przyjemność, przyjemnie, drzwi, ach, o, lasem
- Do podanych czasowników dopisz po 3 **różne** przysłówki (razem 15 przykładów). Możesz zastosować osobowe formy czasowników.
rozwiązywać – , ,
zastanawiać się – , ,
podróżować – , ,
opowiadać – , ,
ćwiczyć – , ,
- Wstaw przysłówki zamiast elementów podanych zwrotów wyróżnionych pochylonym drukiem.
Pamiętaj, aby zachować znaczenie całości.
a) ruszać się *jak mucha w smole* –
b) gapić się *jak cielę na malowane wrota* –
c) ruszać się *jak słoń w składzie porcelany* –
d) siedzieć *jak na szpilkach* –
e) spoglądać *spode łba* –
f) powiedzieć *prosto z mostu* –

g) uciekać, *gdzie pieprz rośnie* –

h) dążyć do czegoś *po trupach* –

4. Do podanych przysłówków dobrać synonimy (wyrazy bliskoznaczne)

– także przysłówki.

dokładnie – smacznie –

przyjemnie – regularnie –

rozsądnie – barwnie –

ciemno – wyjątkowo –

Rozdział 6. Zaimek

Zaimek – samodzielna część mowy, której główną funkcją jest zastępowanie innych wyrazów w zdaniu, np. *Masz ładną bluzkę. Chciałabym mieć taką.*

Istnieją dwa niezależne podziały zaimków:

I podział – ze względu na część mowy, którą zastępują:

- rzeczownikowe (np.: *co, coś, kto, to, nic, nikt, on*),
- przymiotnikowe (np.: *jaki, taki, ten, czyj, który, żaden*),
- przysłówkowe (np.: *jak, tak, siak, tam, gdzieś, wtedy, wszędzie*),
- liczebne (np.: *tylko, ile, ileś*).

II podział – ze względu na znaczenie:

- osobowe (np.: *on, ona, oni*),
- dzierżawcze (np.: *twój, swój, nasz, wasz*),
- wskazujące (np.: *ten, tam, tutaj, ów, taki, tytu*),
- nieokreślone (np.: *jakiś, gdzieś, ktoś, kiedyś, gdziekolwiek, jakkolwiek*),
- upowszechniające (np.: *wszędzie, wszystko, żaden, nic*),
- pytające (np.: *jaki?, kto?, gdzie?, jak?, co?*),
- względne (takie same jak pytające, tylko w zdaniu pełnią funkcję spójników),
- zwrotne (*się, siebie*).

Zaimki rzeczownikowe, przymiotnikowe i liczebne są odmienne; zaimki przysłówkowe są nieodmienne (tak jak części mowy, które zastępują).

● Ćwiczenia

1. Wyróżnione w zdaniach wyrazy zastąp zaimkami. Określ ich przypadki i rodzaje.
 - a) Sąsiedzi mają małe *dziecko*. Czasem widuję w piaskownicy. [.....]
 - b) Uwielbiam *książki* podróżnicze. Czytam jednym tchem. [.....]
 - c) Moje *koleżanki* są bardzo miłe. Często zapraszam do domu. [.....]

- d) Sławek dostał *świnke* morską. Opiekuje się bardzo troskliwie. [...]
- e) Ułożyłem fajną *piosenkę*. Jeśli chcesz, mogę ci zagrać. [...]
- f) *Krysia* jest pięknie opalona. Wszystkie dziewczyny zazdroszczą. [...]
- g) Wreszcie uzbierałem pieniądze na *gitarę*. Marzyłem o od dawna. [...]
- h) *Mama* długo nas przekonywała. W końcu zrozumieliśmy stanowisko. [...]
2. Dostosuj formy gramatyczne zaimków do ich funkcji składniowych. Rozpoznaj zaimki rzeczownikowe, przymiotnikowe, przysłówkowe, liczebne.
- Nie musisz (*ja*) nie tłumaczyć. Doskonale (*ty*) rozumiem. Lepiej chodźmy na spacer w (*tamto*) miejsce, o (*które*) mówił Staszek. (*on*) twierdzi, że nigdzie indziej nie widział (*ty*) wiewiórek. Możemy wziąć dla (*one*) trochę orzechów. Pomożemy (*te*) miłym stworzonkom uzupełnić zapasy na zimę. (*jak*) (*ty*) podoba się (*taki*) pomysł?
- zaimki rzeczownikowe:
- zaimki przymiotnikowe:
- zaimki przysłówkowe:
- zaimki liczebne:
3. Uzupełnij wypowiedzi brakującymi zaimkami: *jaki, jaka, jak, taki, taka, tak, co, kto, czego, komu, ten, tego, temu, gdzie, tam*. Nazwij dokładnie wszystkie zaimki.
- a) pan, kram.
- b) Nie wszystko złoto, się świeci.
- c) wiatr sieje, burzę zbiera.
- d) Jaś się nie nauczy, Jan nie będzie umiał.
- e) drwa rąbią, wióry lecą.
- f) praca, płaca.
- g) sobie pościelesz, się wyśpisz.
- h) w drogę, czas.
4. W podanych zdaniach wyróżnij zaimki i nazwij je.
- a) Kto o tym wiedział?
- b) Nie powiem, kto o tym wiedział.
- c) Dokąd się wybierasz?

- d) Pójde, dokąd mnie oczy poniosą.
- e) Ile masz lat?
- f) Pytałem, ile masz lat.
5. Zastosuj w zdaniach – raz w funkcji zaimków pytających, drugi raz w funkcji zaimków względnych – zaimki: *jaki, który, kiedy, kto, co*.
6. Wypisz i nazwij wszystkie zaimki występujące we fragmencie listu J. Horaina, który zainspirował H. Sienkiewicza do napisania „Latarnika”. „Gazety nowojorskie doniosły o śmierci ziomka naszego, Siellawy, niegdyś obywatela gub. witebskiej. Poznałem go osobiście w czasie pobytu w Nowym Jorku, przeto mogę udzielić kilku szczegółów z jego życia i jeden psychologiczny. Śp. Siellawa (...) był człowiek wysoko ukształcony, prawy i szlachetny. Miał wszakże jedną dziwną monomanię: wszędzie, gdziekolwiek przebywał, zdawało mu się, że go szpieguje, ściga i prześladuje jeden z rządów europejskich. Stąd też nigdzie nie mógł zagrzać na długo miejsca, a nawet z nikim utrzymywać stosunków przyjaznych. Zdarzało się często, że po kilka miesięcy nie pokazywał się żadnemu z ziomek i zwykle nie wiadano, gdzie mieszka. Gnany myślą, że go ścigają i prześladują (...) zwiedził Przylądek Dobrej Nadziei, Madagaskar, Australię, Amerykę Południową i nareszcie Stany Zjednoczone. Powiadał mi nieraz, że za najszcześniejsze chwile swojego życia uważa te parę lat, które przebył na miedzymorzu Panama, spełniając obowiązek strażnika latarni morskiej przed portem Colon-Aspinwall”.
7. Popraw błędy w zdaniach:
- a) Nie będę jego słuchał.
- b) Kogo jest ten kapelus?
- c) Daj mi tego flamastra.
- d) Ile chłopców nie ma w szkole?
- e) Powiem tobie prawdę.
- f) Mi się to podoba.
- g) Dokąd nie będzie cię w Polsce?
8. Wstaw poprawne formy zaimków.
- a) Nie słuchaj (jego, go), on nie ma racji.
- b) Mama uszyła (mnie, mi) sukienkę.
- c) (Tobie, Ci) przeczytam ten list.
- d) Przyjrzyj się (jemu, mu) dokładnie.

Rozdział 7. Przyimek, spójnik, partykuła, wykrzyknik

Przyimek – nieodmienna i niesamodzielna część mowy (nie pełni samodzielnie funkcji w zdaniu, czyli nie jest częścią zdania).

„Imię”, czyli imienne części mowy, to dawna nazwa tych wyrazów, które odmieniają się przez przypadki (w przeciwieństwie do czasowników, które odmieniają się przez czasy, tryby itd.). Stąd wzięła się nazwa „przyimek” – przy imieniu, czyli przy rzeczowniku, liczebniku, przymiotniku itd., np.: *na stole, po drugiej, w głuchym lesie* itd.

Przyimek z rzeczownikiem tworzy **wyrażenie przyimkowe**, które może być samodzielną częścią zdania.

DOBRA RADA: Za wyrażenie przyimkowe uznajemy przyimek z rzeczownikiem wtedy, gdy występują bezpośrednio obok siebie, np. *za domem, na ulicy*. W takim wypadku rozdzielanie wyrażenia przyimkowego na przyimek i rzeczownik jest błędem. Jeśli jednak przyimek i rzeczownik są oddzielone inną częścią mowy, np. *za starym domem, na ruchliwej ulicy*, wtedy nie tworzą wyrażenia przyimkowego, tylko osobne części mowy.

Wyróżniamy przyimki proste i złożone.

DOBRA RADA: Przyimki złożone z **dwóch przyimków prostych** piszemy zawsze razem, np. *zza, poza, ponad*. Pisownia początkowego *z-, s-*, w przyimkach złożonych jest zgodna z wymową (np. *sprzed, znad*).

Spójnik – nieodmienna i niesamodzielna część mowy (nie pełni samodzielnie funkcji w zdaniu, czyli nie jest częścią zdania). Spaja ona, czyli łączy, zdania (współrzędnie i podrzędnie złożone) oraz wyrazy w obrębie zdania, np.: *Widzę to, ale niewyraźnie. Przyszedłem, aby zwrócić książkę. Magda i Jurek. Wóz albo przewóz. Jabłka oraz gruszki. Kino lub telewizja.*

DOBRA RADA: Postaraj się zapamiętać, które spójniki i w jakich wypadkach wymagają użycia przecinka. **Nie stawiamy** go przed spójnikami: *i, oraz, albo, lub, ni, ani, bądź, także* (z wyjątkiem takich sytuacji, w których dany spójnik powtarza się, np. *Kupiłam i buty, i płaszcz.*).

W zdaniu pojedynczym przecinek poprzedza tylko 3 spójniki: *ale, lecz, czyli*. W pozostałych przypadkach w zdaniu pojedynczym przecinka nie stawiamy (dotyczy to spójników: *a, czy, aż, jak, niż*, chyba że powtarzają się w zdaniu). Te same spójniki występujące w zdaniu złożonym wymagają użycia przecinka. Przed wszelkimi innymi spójnikami w zdaniu złożonym postawimy przecinek (np. *bo, gdyż, więc*).

Partykuła – nieodmienna i niesamodzielna część mowy (nie pełni samodzielnie funkcji w zdaniu, czyli nie jest częścią zdania).

Modyfikuje, czyli nieznacznie zmienia, sens wyrazu lub zdania.

Z tego względu wyróżniamy partykuły:

- wzmocniające: *no, -że, -ż*, np. *daj no, chodźże, ależ*
- pytające: *czy, -li*, np. *Czy go lubisz? Znaszli ten kraj?*

Uwaga porządkująca: z partykułą *-li* nie spotykamy się już właściwie we współczesnej polszczyźnie. Kiedyś jednak używano jej bardzo często, o czym możesz się przekonać, czytając np. „Krzyżaków” H. Sienkiewicza. Ma ona znaczenie partykuły *czy*.

- przypuszczające: *-by*, np. *Mógłby to zrobić.*
- rozkazujące: *niech, oby*, np. *Niech tak będzie. Oby tak było.*
- przeczące: *nie*, np. *Nie rusz się stąd.*

DOBRA RADA: Prawie wszystkie partykuły zawiera następujący zestaw: *-li, czy, no, -że, niech, by, nie*. Jeśli przeczytasz to jednym tchem, otrzymasz zdanie: *Liczy noże niech by nie*. Warto zapamiętać, że to właśnie są partykuły.

Niektóre partykuły zrastają się z innymi wyrazami, np. *chodźże; gdzież, mógłby, niemilo*. Mamy wtedy do czynienia z dwiema częściami mowy, np. *chodźże* – czasownikiem i partykułą.

Uwaga! Partykuła by!

Cząstkę tę piszemy **łącznie** z osobowymi formami czasowników (np. *mógłby, zrobiłby*), ze spójnikami (np. *gdyby, jeśli*) oraz innymi partykułami (np. *niechby*). Poza tym (tzn. po nieosobowych formach czasowników oraz po innych częściach mowy) pisze się *by osobno*, np. *może by, trzeba by*.

By może zmieniać miejsce w zdaniu, nie zmieniając jego znaczenia, np. *Może dalby mi szansę? Może by mi dał szansę?* Zasady pisowni partykuły *nie* z różnymi częściami mowy zostały omówione w rozdziale następnym.

Wykrzyknik – nieodmienna i niesamodzielna część mowy (nie pełni samodzielnie funkcji w zdaniu, czyli nie jest częścią zdania). Uwydatnia uczucia (np. *ach! fuj! eee...*) lub wołę mówiącego (np. *halo! hej!*). Wykrzyknikami są także niektóre wyrazy dźwiękonaśladowcze (np. *hau! trach!*).

● Ćwiczenia

1. Podkreślone wyrazy i cząstki wpisz w rubryki tabeli. W dolnych rubrykach wpisz nazwy odpowiednich części mowy.

Spaja wyrazy i zdania	Modyfikuje znaczenie wyrazu	Jest wyrazem uczucia lub woli mówiącego	Wraz z rzeczownikiem tworzy część zdania

„A! Twardowski? Witam bracie!
To mówiąc bieży obcesem:
Cóż to, czyliż mnie nie znacie?
Jestem Mefistofeilesem.

Wszak ze mnaś na Łysej Górze
Robił o duszę zapisy;
Cyrograf na byczej skórze
Podpisałeś ty, i bisy

Miały słuchać twego rymu;
Ty, jak dwa lata przebiegną,
Miałeś pojechać do Rzymu,
By cię tam porwać jak swego”.

A. Mickiewicz „Pani Twardowska”

2. Jak przekonałeś się w poprzednim ćwiczeniu na przykładzie wyrazu *by*, niektóre słowa mogą, pełniąc różne funkcje w zdaniu, być różnymi częściami mowy. Zastosuj w zdaniach:
- ze* jako partykułę i *ze* jako spójnik,
 - a* jako wykrzyknik i *a* jako spójnik,
 - o* jako wykrzyknik i *o* jako przyimek.
3. Do podanych przyimków dopisz dowolne rzeczowniki. Jaka część mowy powstała? Obok napisz, jakim przypadkiem rządzi dany przyimek. Wzór: pod – lasem (N)
bez	nad
ku	do
między	w
przeciw	o

4. Napisz wyrazy razem lub osobno. Przy każdej grupie określ w ostatniej rubryce tabeli, jaką częścią mowy jest wpisywana przez Ciebie cząstka. Podkreśl ją.

na	w	by	do	że	po
pewno	pole	gdy	widzenia	wstań	prostu
prawdę	ogóle	zapisano	póki	powiedz	czym
około	tem	chciał	prawdy?	jak	nad
tym	tym	trzeba	póty	bodaj	za tym
niby	skutek	czyż	kogo?	pomyśl	co

5. Uzupełnij zdania partykułami i wykrzyknikami. Partykuły podkreśl jedną linią, wykrzykniki – dwiema.
- mam ochoty.
 - to lichy!
 - Czemu tak stoisz? Rusz
 - boli mnie!
 - kolego!
 - popatrz! Jaki dziwny ptak!
6. W przytoczonych fragmentach „Pana Tadeusza” brakuje spójników, przyimków, partykuł i wykrzykników. Odszukaj w książce odpowiednie miejsce i uzupełnij tekst. Przy każdym fragmencie napisz, jaką część mowy wstawiłeś.
- „..... takich pól laty, brzegiem ruczaju, pagórku niewielkim, brzoźowym gaju, Stał dwór szlachecki, drewna, lecz podmurowany; ...”

Księga I, w. 23–25

- Wstawione części mowy to
- „... Grzeczność nie jest nauką łatwą małą. (...) Grzeczność wszystkim należy, każdemu inna; nie bez grzeczności miłość dziecinna, wzgląd męża dla żony, pana Dla sług swoich, w każdej jest pewna odmiana. ...”

Księga I, w. 361, 366–369

- Wstawione części mowy to
- „..... krzyknęli wszyscy, na Soplicę! Lecz Prusak śmiał się podjąć Sędziego obrony I wołał z uniesionymi ku szlachcie ramiony:

„Panowie Bracia! na boskie rany!
Co znowu? Panie Klucznik, czy waść opętany?...”

Księga VII, w. 325–329

Wstawione części mowy to

- d) „... Te państwa niebo włoskie, jak o nim słyzałem,
Błękitne, czyste, wszak to jak zamazła woda;
Czy..... piękniejsze stokroć wiatr i pogoda?
U nas dość głowę podnieść, ile to widoków!
Ile scen i obrazów z samej gry obłoków!...”

Księga III, w. 631–635

Wstawione części mowy to

7. Z czasownikami: *pomóc, znaleźć, dowiedzieć się, zaprosić* w trybie przypuszczającym (i w dowolnej osobie) ułóż po dwa takie zdania, aby partykuła *by* występowała raz przed, drugi raz za czasownikiem. Czy zmiana miejsca tej partykuły w szyku zdania zmienia jego sens?
Wzór: *chcieć* – Kto chciałby pójść na grzyby? Kto by chciał pójść na grzyby?

Rozdział 8. Pisownia partykuły *nie* z różnymi częściami mowy

<i>nie</i> piszemy łącznie z:	<i>nie</i> piszemy rozdzielnie z:
rzeczownikami, np. <i>nieszczęście</i>	czasownikami, np. <i>nie lubię</i>
przymiotnikami w stopniu równym, np. <i>nieładny</i>	przymiotnikami w stopniu wyższym i najwyższym, np. <i>nie ładniejszy, nie najładniejszy</i>
przysłówkami odprzymiotnikowymi w stopniu równym, np. <i>niedobrze</i>	przysłówkami nie pochodzącymi od przymiotników, np. <i>nie bardzo</i> wszystkimi przysłówkami w stopniu wyższym i najwyższym, np. <i>nie lepiej, nie najlepiej</i>
	imiesłowami przysłówkowymi, np. <i>nie zwlekając</i>
	liczebnikami, np. <i>nie pierwszy</i>
	wyrażeniami przyimkowymi, np. <i>nie w Polsce</i>
	zaimkami, np. <i>nie taki</i>
imiesłowami przymiotnikowymi w znaczeniu przymiotnikowym, np. <i>nieugięty</i>	imiesłowami przymiotnikowymi w znaczeniu czasownikowym, np. <i>nie sprawdzony</i>

W przypadkach wątpliwych uznaje się pisownię łączną.

Niektóre wyjątki:

- *niejeden* (w znaczeniu „wielu”), *nieswój* (w znaczeniu „niezdrow”), *niewiele, niewielu, nieco, niecoś, niejaki, niektórzy, niekiedy, niegdys*,
- czasowniki: *niedowiedzieć* (= słabo widzieć), *niedomagać* (= chorować), *niedostyszeć* (= słabo słyszeć), *nienawidzić*,
- wyraźne lub domyślne przeciwstawienia, np. *nie przyjaciel, lecz wróg; nie szczęście, ale ciężki los*,
- zastosowanie rzeczowników i przysłówków w funkcji orzeczników,

np. *nie koniec* na tym (= nie jest koniec), *nie sztuka* (= to nie jest sztuka) ze słabszym wygrać; mój syn bynajmniej *nie leniwy* (= nie jest leniwy).

DOBRA RADA: Szczególnie trudna jest, ze względu na swą niejednorodność, pisownia *nie* z imiesłowami przymiotnikowymi. Imiesłów ma znaczenie przymiotnikowe wtedy, gdy oznacza trwałą, niezmienną cechę, np. *nieoceniony* przyjaciel (wspaniały przyjaciel), *nieopanowany* człowiek (porywczy człowiek). Dlatego też wtedy właśnie stosujemy zasady pisowni *nie* z przymiotnikiem w stopniu równym (pisownia łączna).

Imiesłów przymiotnikowy ma znaczenie czasownikowe wtedy, gdy mówi raczej o czynności, która nie została wykonana, np. *nie oceniony* sprawdzian (do oceny przez kogoś), *nie opanowany* materiał (do opanowania przez kogoś). W takim wypadku stosujemy zasady pisowni *nie* z czasownikiem (pisownia rozdzielna).

Aby uniknąć błędów ortograficznych tego typu, zawsze bierz pod uwagę sens całego zdania.

● Ćwiczenia

1. Napisz *nie* z imiesłowami.

- Do fabryki przyszedł nowy, doświadczony pracownik.
- Chwilowo pracujący proszeni są na obiad.
- Otworzono szkołę dla pracujących.
- Nasz dyrektor jest ubiegany.
- Pożyczyłem od brata bardzo interesującą książkę.
- Czy to wy zostawiliście w kawiarni zapłacony rachunek?
- Prowadził nas człowiek nikomu znany.
- znane są dalsze losy naszej planety.
- Jaś nie może zrozumieć, co to są liczby mianowane.
- mianowany król objął władzę w państwie.
- Zdarzył się zupełnie oczekiwany wypadek.
- O północy wszedł gość oczekiwany przez nikogo.
- Marek i Grzegorz są rozłącznymi przyjaciółmi.
- Na stole leży rozwinięty papier.
- Ułóż zdanie pojedyncze rozwinięte.
- Lunał spodziewany deszcz.
- Nie pij przegotowanej wody.

2. Do podanych wyrazów dopisz partykułę *nie*. Przy każdym wyrazie napisz, jaką jest częścią mowy.

Wyraz	Część mowy
uwaga	
dziś	

cd. tabeli ze str. 38

Wyraz	Część mowy
ten	
miły	
dostatek	
lepiej	
palenie	
odczytany	
najszczęśliwiej	
trzeba	
każdy	
po myśli	
przeczytawszy	
wiele	
wesoło	
oni	
blisko	
chętnie	
tylko	

- Ułóż po 2 zdania z wyrazami: *niedomagać*, *niedostyszeć*, pisanymi, w zależności od znaczenia, razem i osobno.
- Zastosuj w zdaniach wyrazy: *niewiele*, *niektórzy*, *niejeden*, *nieraz*, *niekiedy*, *niewiele*.

ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE)

Uwaga! W ćwiczeniach możesz spotkać się z określeniami „formy fleksyjne”, „formy gramatyczne”, „kategorie fleksyjne”. Mają one podobne znaczenie.

1. Określ dokładnie formy osobowe, a nazwij – nieosobowe formy czasowników:
 - wracałam –
 - przyjedź –
 - napisałiby –
 - czytając –
 - gotowany –
 - przyjdiesz –
 - pojechałyby –
 - chodźmy –
 - zgięty –
 - zrobiwszy –
2. Wyjaśnij różnice w odmianie rzeczownika *oko* w liczbie mnogiej. (Kiedy używamy formy *oczy*, a kiedy *oka*?)
3. Odmień przez przypadki w liczbie pojedynczej i mnogiej rzeczownik *lato*. Oddziel temat od końcówki.
4. W podanym zdaniu wskaż wyrazy, które się stopniują. Dopisz do nich pozostałe stopnie.
Drugim najbardziej lubianym przez wszystkich zakątkiem był stary park, który znajdował się niedaleko nowej szkoły.
5. Podane w nawiasach wyrazy napisz w poprawnych formach (liczebniki słowne).
 - a) Rodzeństwo (*przyjść* – cz. przeszły) do nas na podwieczorek.
 - b) (*21 dziecko*) czekało w klasie.
 - c) Wczoraj późno (*iść*) ze szkoły.
 - d) Matka poszła na spacer z (*3*) dziećmi.
 - e) Ojciec kupił prezenty gwiazdkowe (*2*) dzieciom.
 - f) Medale zdobyło (*5*) zawodników i (*6*) zawodniczek.
 - g) W naszym domu mieszka (*48*) lokatorów.

- h) Na kolonie wyjechało (*123*) dzieci.
6. Nazwij części mowy w podanych zdaniach:
 - a) Legionowa pieśń żołnierzy polskich stała się później naszym hymnem państwowym.
 - b) Nasza rada trenerów szybko zgłosiła do kadry olimpijskiej trzech wyróżniających się zawodników.
 - c) Przed oczyma mej wyobraźni zjawily się poszarpane brzegi, rdzawe góry, zielona dżungla spływająca do morza i smukłe palmy.
 - d) Przeczytawszy lekturę obowiązkową, natychmiast zabrałem się do pisania tego wypracowania.
 - e) Za chwilę głos dzwonka i sygnał nadjeżdżającej karetki zlewają się w jedno.
 - f) Gwałtowna wichura wyrządziła wiele szkód w lesie i na łące.
7. W poniższym tekście:
 - a) wstaw odpowiednie formy rzeczowników: Słowikowie, Słowikówna,
 - b) zastąp cyfry słowami:
Pan Skowronek i pani Skowronkowa rozmawiali o państwu
....., że chętnie widzieliby ich na wspólnym obiedzie, który przygotowują na dzień 27 V (.....) na godzinę 15. (.....). Zaproszenie wysła także pannie, ale nie życzą sobie wizyty (9) Słowiczątek.
8. Wykonaj polecenia związane z tekstem:
 - (1) Wędrówki ulicami Wrocławia często zaczynają się od Rynku.
 - (2) Zwiedziwszy Ratusz, przejdźmy się po zachwycającym Ostrowie Tumskim.
 - (3) To miejsce bardzo podoba się turystom.
 - (4) Każdy wzrusza się tutaj pięknem starej architektury.
 - (5) Mogłoby się здаwać, że nic się tu od wieków nie zmieniło.
 - (6) Czas, który przeminął, poczernił tylko mury.
 - (7) Piękne jest nasze stare miasto.
 - (8) Poznaj jego budowlę, które stały tu już za czasów najazdów tatarskich.
 - a) Ile jest rzeczowników w zdaniu nr 1
A.3, B.4, C.5, D.6
 - b) W zdaniu nr 3 jest wyraz z końcówką fleksyjną [-om]. Odpowiedz, które rzeczowniki mają w celowniku liczby mnogiej takie zakończenie:
A. Tylko rzeczowniki męskoosobowe.
B. Tylko rzeczowniki niemęskoosobowe.
C. Wszystkie rzeczowniki odmienne.
D. Wszystkie rzeczowniki nieżywotne.
 - c) Czasownik w trybie rozkazującym i stronie zwrotnej jest w zdaniu:
A.2, B.4, C.6, D.8
 - d) Wypisz imiesłowy ze zdania nr 2 i nazwij je.

9. Polecenia odnoszą się do rzeczownika występującego w podanym tekście:

„Uczę się ciebie, człowieku.

Powoli się uczyć, powoli”.

- określ formę gramatyczną rzeczownika (liczba, przypadek, rodzaj),
- kreską poziomą oddziel temat rzeczownika od końcówki,
- wyjaśnij, na czym polega osobliwość odmiany tego rzeczownika.

10. Z podanego zdania:

Panowała cisza, na szczycie najwyższego drzewa klekotał bociek, gdyż wstawał dzień.

- wypisz nieodmienne części mowy i nazwij je,
- wypisz wszystkie rzeczowniki i napisz, w jakim przypadku występują.

11. Z podanego zdania wypisz oddzielnie wyrazy odmienne i nieodmienne, i nazwij je.

Nie zapomnę nigdy wrażenia, jakie wywarł na mnie ten film.

12. Uzupełnij luki w zdaniach, wpisując poprawne formy wyrazów w nawiasach.

- Byłam na wycieczce w (Zakopane).
- Oglądaliśmy piękne kamieniczki krakowskich (mieszczanie).
- W zrujnowanym dworku brakowało (pięć) drzwi.
- Zachwyła mnie „Zemsta” (Aleksander Fredro).
- Mam wielu (przyjaciel).
- Wśród instrumentów muzycznych znajduje się (trzy) skrzypiec.
- Wrócił z (Biała Podlaska).
- Dziewczynki i chłopcy (grać) wczoraj w piłkę.
- Cała alejka była zasłana (liście).
- Mężczyzna (odejść) z domu 10 lat temu.
- Nie ma Irki (Walcówna) i Pawła (Lipiec).
- Irka jest u dziadków w (Poznańskie).
- Matka myślała często o swoim (syn).
- Powinniśmy szanować naszych (nauczyciel).
- W tym mieście są dwa (technikum).
- Spotkałem pana (Kwiecień) i pannę (Wieczorkówna).
- Nie byłem jeszcze w (Ostrów Wielkopolski) ani w (Ostrów Mazowiecka).

13. Z podanych wypowiedzi wypisz czasowniki w formie imiesłowów, podaj ich pełne nazwy i określ funkcję składniową.

- Lęk przed egzaminem został już opanowany.
- Pisał, myśląc intensywnie o wypracowaniu.
- Opadające na ramiona długie włosy zasłaniały jej twarzyczkę.

14. Uzupełnij tabelkę:

Wyraz	Nazwa części mowy
dwoje	
więc	
gładko	
uproszony	
niech	
jego	
rząd	
spoza	

15. W podanym fragmencie wiersza podkreśl odmienne części mowy (jedną kreską) i nieodmienne części mowy (dwoma kreskami).

„Hej, dookoła biało!

Tak śniegu wiele napadało.

Sypie się cicho puch srebrzysty,

Miękki i srebrny, czysty”.

16. Odmień:

- w czasie przeszłym czasownik *iść*,
- w czasie teraźniejszym czasownik *rozumieć*,
- w trybie przypuszczającym czasownik *zdać*,
- w czasie przeszłym czasownik *dźwignąć*,
- w czasie przeszłym czasownik *zacząć*,
- w czasie przeszłym czasownik *wyjąć*,
- w czasie przeszłym czasownik *mleć*.

17. Dokonaj rozbioru gramatycznego zdania:

- Gdy stanął nad jeziorem, zobaczył dopiero piękno otaczającej go przyrody.
- Za jakieś dwadzieścia lat problemy dnia dzisiejszego będą dla mnie mało istotne.
- Nie mógł doczekać się powrotu rodziców z pracy.
- Byliśmy na otwartym morzu i płynęliśmy na wschód, gdy sponad białych fal wynurzyła się krawędź słońca.

18. Zastosuj podane rzeczowniki w określonej formie:
- przyjaciele – dopełniacz, l. mnoga
 - imię – dopełniacz, l. pojedyncza
 - sędzia – celownik, l. pojedyncza
19. Odmień przez przypadki rzeczowniki *liceum* lub *technikum*.
20. Do rzeczownika *niemowlę* dopisz formę dopełniacza i oddziel temat od końcówki.
21. „Serce Marcina szarpnęło się nagle, jakby chciało wydrzeć się z piersi”.
- Wypisz z tekstu bezokolicznik i utwórz od niego 2. os. l.mn. r. męskoosobowego trybu przypuszczającego.
 - Jakie to części mowy:
 - nagle
 - jego
22. Podkreśl partykuły:
hej, nie, och, ha, ach, niech, bęc, niechaj, chodźże
23. Czasowniki w nawiasach zastąp odpowiednimi imiesłowami:
- Antykwaryusz podał nam gęsto (zapisać) rękopis.
 - Szli, (śpiewać) radośnie!
 - (Wrócić) z zakupów, mama z ulgą usiadła w fotelu.
24. Utwórz następujące formy czasownika *drzeć*:
- wszystkie możliwe osoby l. poj. czasu teraźniejszego,
 - wszystkie możliwe osoby l. poj. trybu rozkazującego,
 - imiesłowu przysłówkowego współczesnego,
 - wszystkie możliwe osoby l. poj. czasu przeszłego rodz. męskiego.
25. W podanym zdaniu wskaż i określ odmienne części mowy:
„Nad brzegiem ruczaju, na pagórku niewielkim we brzozowym gaju, stał dwór szlachecki, z drzewa, lecz podmurowany”.
26. Wypisz pionowo w porządku alfabetycznym wszystkie części mowy i obok podaj po trzy właściwe przykłady.
27. Przekształć zdania, zamieniając:
- stronę czynną na bierną
Mama gotuje obiad.
Siostra napisała list.
Tataś nas odwiezie.
Koledzy wybrali Janka przewodniczącym samorządu klasowego.
.....
Klienci szybko wykupują atrakcyjne towary.
.....
 - stronę bierną na czynną
Podłoga została umyta przez siostrę.
Historia jest opowiadana przez dziadka.
Firanki są prane przez mamę.

28. Jakie to części mowy? Podaj ich pełną nazwę.

mój		ciepły	
drugi		na	
za		jaki	
który		lub	
smutny		jedenście	
ale		twój	
późno		z	
źle		hej	
rozbawiony		idąc	
grać		wasz	
w		dawno	

29. Z podanych zdań wypisz nieosobowe formy czasownika i podaj ich pełne nazwy.
- Biegnąc korytarzem, mógł nie zauważyć rozlanej wody.
 - Wszedłszy do sali, musiał się zatrzymać przy śpiących kolegach.
30. Odmień rzeczowniki *las*, *woda*, *świat* w liczbie pojedynczej i mnogiej. Wskaż temat i końcówkę.
31. Od czasowników *pisać*, *napisać* utwórz imiesłowy. Nazwij je.
32. Nazwij formy podanych czasowników:

górować	
skrócić	
królując	
stchórzywszy	
wróżono	
pojechalibyśmy	
pomalowany	
świecąca	

33. Odmień przez przypadki wyrażenia i wyrazy:
- tuzin sędziów
 - młody łodzianin

- c) troje sań
d) Amerykanin
34. Wpisz w odpowiednich grupach podane czasowniki: *chodzić, przejść, oddać, wydawać, zanieść, wykonywać, myśleć, uśmiechnąć się*
czasowniki niedokonane:
czasowniki dokonane:
czasowniki przechodnie:
czasowniki nieprzechodnie:
35. W podanych zdaniach nazwij części mowy i określ, tam gdzie jest to możliwe, ich formy fleksyjne.
a) Mały i bardzo niegrzeczny Wojtuś wylał szklanę gorącego mleka.
b) Pierwszego z jadących kolarzy nagrodzono brawami.
36. Od bezokoliczników: *brać, budować, śpiewać* utwórz formy dokonane.
37. Z podanego tekstu wypisz:
a) dwa rzeczowniki
b) dwa czasowniki
c) dwa przymiotniki
d) dwa zaimki
e) dwa przyimki
- „Chopin zaczął grać błyskotliwą etiudę, wywołującą bardziej pogodny nastrój. Przyjęto ją z ogromnym aplauzem, za który podziękował zgrabnym ukłonem. I teraz dopiero uśmiechnął się do wzruszonej matki. Uśmiechnęli się też ci, którzy widywali ich razem na spacerach i wiedzieli, że to jego matka”.
38. Odmień w liczbie mnogiej rzeczownik *przyjaciel*.
39. Wypełnij tabelkę, wpisując do niej po jednym przykładzie na każdą część mowy wybranym z podanych zdań:
Drugim najbardziej lubianym przez wszystkich zakątkiem był stary park, który znajdował się niedaleko naszej szkoły. Ach, jakże tam było pięknie!

Części mowy odmienne	Części mowy nieodmienne
rzeczownik	przysłówek
czasownik	przyimek
przymiotnik	spójnik
liczebnik	wykrzyknik
zaimek	partykuła

40. Z podanego tekstu wypisz wszystkie formy czasownikowe:
a) odmienne
b) nieodmienne
Kiedy byłem małym dzieckiem, mówiono mi, że świat jest barwny i ciekawy. Gdy skończyłem piętnaście lat, przekonałem się, że bywa również tajemniczy. Dzisiaj, obserwując moje najbliższe otoczenie, często myślę o nim krytycznie.
41. Z podanych zdań wypisz imiesłowy, podaj inne imiesłowowe formy tego wyrazu i nazwij je.
a) Córka mojej przyjaciółki, bardzo zainteresowana muzyką poważną, zostanie w przyszłości skrzypaczką.
b) Noc była zupełnie spokojna, prawdziwie podzwrotnikowa, przesycona jasną mgłą, tworzącą koło księżyca wielki, zabarwiony tęczo-wo krąg o miękkich, nie ujętych brzegach.
42. Nazwij podane części mowy, a następnie dopisz do nich partykułę *nie* razem lub osobno.
ładny –
dobry –
najszcześniejszy –
napisawszy –
dobrze –
pomalował –
43. Napisz poprawnie wskazane liczebniki:
Pięcioro braci chodzi już do szkoły. W naszej rodzinie jest ośmioro osób. U nas w domu jest dziewięć wszystkich: siedmiu dzieci; pięć braci, dwoje siostr.
44. Uzupełnij luki przyimkami. Jakimi przypadkami one rządzą?
„Ładna jest wieś, w której mieszka Anielka. Ładna, gdy polami skowronki świergoczą, gdy łąk dolatuje ciche dźwięczenie ostrzonych kos, gdy gościńcu biegają krzykiem opalone dzieci, gdy dworze skończonych lekcjach matka Anielką i Józkiem wyjdzie do ogrodu, aby wzgórze patrzeć pola, łąki, strumienie, gościniec i las odległy”.
- B. Prus „Anielka”
45. Na czym polegają osobliwości w odmianie podanych rzeczowników:
siano –
widły –
rok –
człowiek –
oko –
ucho –
technikum –

liceum –
 chrześcijanin –
 poganin –
 przyjaciel –

46. Z podanych wypowiedzeń:

- Lęk przed egzaminem został już opanowany.
- Pisał, myśląc intensywnie o wypracowaniu.
- Opadające na ramiona długie włosy zasłaniały jej twarzyczkę.

- a) wypisz czasowniki w formie imiesłowów,
- b) podaj ich pełne nazwy,
- c) określ funkcje składniowe.

47. Przepisz podany tekst, zastępując powtarzające się wyrazy zaimkami:
 Za kulisy zaczęli schodzić się aktorzy. Podchodziłem do aktorów i posiłem o autografy. Autografy były moim hobby. W swoim notesie mam już 50 autografów.

48. Popraw błędy dostrzeżone w zdaniach:

- a) W kinie stała długa kolejka za biletami.
- b) W liście opisał o swoich przygodach.
- c) Idę do sklepu za chlebem.
- d) Żeromski w powieści „Syzyfowe prace” opisał odwagę Zygiera na lekcji polskiego.
- e) Nasi koledzy nic nie umią.
- f) Lubię wszystkie przedmioty za wyjątkiem matematyki.
- g) Postanowiłem wziąć się solidnie do nauki.
- h) Po przeczytaniu książki doszłem do wniosku, że jest ciekawa.

Jeśli poprawnie rozwiązałeś 80% ćwiczeń utrwalających, możesz uznać, że niezle dajesz sobie radę z fleksją. Zrób teraz – sam sobie – sprawdzian na ocenę, aby się przekonać, czy tak jest rzeczywiście.

PRACA KONTROLNA NR 1

Uwaga: W każdym ćwiczeniu może być więcej niż jedna prawidłowa odpowiedź.

1. Odmienne części mowy to:

- a) rzeczownik,
- b) czasownik,
- c) przymiotnik,
- d) przyimek,
- e) przysłówek.

2. Które z wymienionych kategorii gramatycznych odnoszą się do czasownika:

- a) liczba,
- b) przypadek,
- c) rodzaj,
- d) tryb,
- e) strona,
- f) stopień?

3. Które z wymienionych kategorii gramatycznych odnoszą się do przymiotnika:

- a) liczba,
- b) przypadek,
- c) rodzaj,
- d) tryb,
- e) strona,
- f) stopień?

4. Które z podanych wyrazów są imiesłowami:

- a) stojący,
- b) zadany,
- c) biorąc,
- d) roczny,
- e) miesiąc?

5. Która z podanych form rzeczowników jest **niepoprawna**:

- a) oczami,

- b) ziemianinem,
c) Amerykaninem,
d) liściami,
e) rękami?
6. Który spośród podanych wyrazów jest przysłówkiem:
a) pięknie,
b) bieganie,
c) sumienie,
d) marzenie,
e) sumiennie?
7. Który spośród podanych liczebników jest liczebnikiem zbiorowym:
a) dwanaście,
b) półtora,
c) dwoje,
d) podwójny,
e) drugi?
8. Ile zaimków zawiera podana wypowiedź? Podkreśl je.
Moja decyzja to ta, którą samodzielnie podejmuję.
a) 1
b) 2
c) 3
d) 4
e) 5
9. Który zestaw wyrazów zawiera spójniki?
a) na, się, by
b) och, przed, to
c) że, oraz, aby
d) tym, w, o
10. Który zestaw wyrazów zawiera wykrzykniki?
a) niech, czy, nie
b) oj, ach, hej
c) przy, za, od
d) gdzie, jak, co
11. W którym zdaniu **nie ma** partykuły?
a) Chodź no do mnie.
b) Nie mów tak.
c) Halo, jest tam kto?
d) Niech wszyscy wyjdą.
e) Czy słyszysz mnie?
12. Wyróżnij rzeczowniki, które mają w narzędniku l. mnogiej końcówkę -mi (nie: -ami):
a) przyjaciel,

- b) las,
c) węgiel,
d) myśl,
e) chłop,
f) człowiek,
g) wiadro,
h) gość.
13. W których zdaniach należy partykułę *nie* napisać razem?
a) nawidzę bezczynności.
b) wolno tak postępować.
c) którzy tak postępują.
d) łatwo jest to wykonać.
14. Która z podanych form stopnia wyższego przymiotnika jest **niepoprawna**?
a) zdrowszy,
b) miłszy,
c) bardziej trwały,
d) bardziej szklany,
e) czyściejszy.
15. Która z podanych form czasownika jest **niepoprawna**? Obok odpowiedzi podaj poprawną formę.
a) wiódl,
b) sięść,
c) wziąć,
d) mielił,
e) szłem.
16. Który z podanych rzeczowników ma **tylko** liczbę mnogą?
a) imieniny,
b) widły,
c) bawoły,
d) dziewczyny,
e) usta.
17. Deklinują się:
a) rzeczowniki,
b) czasowniki,
c) przymiotniki,
d) przysłówki,
e) imiesłowy przymiotnikowe,
f) imiesłowy przysłówkowe.
18. Koniugacji podlegają:
a) rzeczowniki,
b) czasowniki,

- c) przymiotniki,
- d) przysłówki,
- e) imiesłowy przymiotnikowe,
- f) imiesłowy przysłówkowe.

● **Punktacja i ocena pracy kontrolnej:**

- 38–39 p. – ocena celująca
- 35–37 p. – ocena bardzo dobra
- 31–34 p. – ocena dobra
- 26–30 p. – ocena dostateczna
- 20–25 p. – ocena mierna
- 19 p. i mniej – ocena niedostateczna

Jeśli otrzymałeś ocenę dobrą lub dostateczną, przerób jeszcze raz ćwiczenia utrwalające, jeśli natomiast osiągnąłeś wynik mierny lub poniżej, powtórz wszystkie ćwiczenia z tego rozdziału. Po powtórce napisz ten sam sprawdzian jeszcze raz. Do następnego sprawdzianu możesz przystąpić po otrzymaniu co najmniej oceny „dobrej+”.

PRACA KONTROLNA NR 2

Uwaga: w nawiasach podano maksymalną liczbę punktów za każde ćwiczenie.

1. Z podanego zdania wypisz imiesłowy i podaj ich pełne nazwy.
Zbliżywszy się do krawędzi lasu, ujrzeliśmy oświetloną słońcem łąkę.
(4 p.)
.....
.....
2. Wylicz podobieństwa i różnice między przymiotnikiem a imiesłowem przymiotnikowym, np. *chropowaty, spięty*. Weź pod uwagę: a) od jakich części mowy pochodzą? b) przez co się odmieniają? c) czy się stopniują? d) jaką funkcję składniową pełnią?
(4 p.)
– podobieństwa:
.....
– różnice:
.....
3. Przekształć podane zwroty, zamieniając bezokoliczniki na imiesłowy przysłówkowe współczesne:
(2 p.)
wieść spór –
wieść pasażerów –
4. Wyróżnij bezokolicznik, od którego nie można utworzyć imiesłowu przysłówkowego uprzedniego:
(1 p.)
a) jeść
b) zjeść
c) najeść się
d) przejeść się
5. W jakich formach powinny wystąpić wyrazy z nawiasów:
(5 p.)
a) Tak, to ja (wziąć).
b) Niestety, nie (umieć) tego.
c) Nie wiem, do którego z (liceum) będę zdawać.
d) Interesuję się obrzędami (poganie).
e) Wakacje spędziłam w (Ruciane).

6. Następujące wyrazy napisz w formie podanej w nawiasie: (3 p.)
- Amerykanin (D. l. mn.)
 - pleć (3. os. r.m. l. poj. cz. przeszły)
 - ręka (N. l. mn.)
7. Uzupełnij zdania odpowiednimi formami rzeczownika *oko*. (4 p.)
- To mi się rzuciło w
 - Nie spuszczał z niej
 - Nie lubię w rosole.
 - Wyciągnęli sieć z ogromnymi
8. Czy forma *dwa ucha* jest poprawna? Ułóż zdanie uzasadniające odpowiedź. (2 p.)
9. Napisz, jakie to części mowy: (3 p.)
- wyrazy określające rzeczowniki, oznaczające cechy przedmiotów, odmieniające się przez przypadki, liczby i rodzaje;
 - wyrazy łączące inne wyrazy w zdaniu w stosunku współrzędnym oraz zdania w zdaniu złożonym w stosunku współrzędnym lub podrzędnym;
 - wyrazy nieodmienne, określające najczęściej czasowniki i pełniące w zdaniu funkcję okoliczników.
10. Z podanego tekstu wypisz rzeczowniki, określ ich formy fleksyjne. (19 p.)

„I oto gdy z błogości tej zbudził mnie kamień, o który uraziłam nogę, ze zdumieniem i nienawiścią zobaczyłam jałowość wapiennych skał i nieprzyjazną szarość otaczającego świata. Jakąż niedorzecznością wydała mi się podróż w obce strony, dobrowolne wygnanie na długie miesiące, skazanie siebie na trudy, niewygody i udręki pragnienia”.

wg A. Kowalskiej¹

11. W podanym tekście napisz we właściwej formie przymiotniki z nawiasów. (8 p.)
- „Popołudnia były (słoneczny), ale tak (martwy) i (niemy), że poszumy lasów dochodziły (głuchy) szmerem i bełkot rzeki rozlegał się jak łkanie (bolesny), a szczątki (babi) lata rwały się nie wiadomo skąd i przepadały w (ostry), (zimny) cieniach chałup”.
12. Z podanego tekstu wypisz czasowniki i określ ich formy gramatyczne. Nazwij formy nieosobowe. (13 p.)
- Wł. Reymont „Chłopi”

¹ Cyt. za: W. Doroszewski „Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami”, Warszawa 1964, s. 257

„Gdy wytrąbiono hasło bojowe, wszystko wojsko królewskie za-grzmiało głośno pieśń ojczystą Bogarodzicę, a potem z podniesionymi kopiami pobiegło do bitwy (...). Mikołaj (...) szedł do obozu królewskiego, gdy go jeden z pisarzów zatrzymał, aby chwilę poczekał i przypatrywał się spotkaniu wojsk tak potężnych. Podkanclerzy, usłuchawszy jego rady, zwrócił z ciekawością wzrok na poczynającą się bitwę. (...) Krzyżacy (...) na próżno usiłowali przełamać (...) polskie szyki”.

J. Długosz „Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego”.

13. W podanych wyrażeniach zastąp cyfry słowami. (6 p.)
- uczniowie, kwoka z (5) piskłat, zwrócił się do (9) dziewcząt, brzmienie
 - skrzypiec, występ (2) aktorek, (3) zeszyty.
14. Podaj przykłady zdań z zaimkiem *kiedy* występującym w funkcji: (2 p.)
- zaimka względnego
 - zaimka pytającego
15. Uzupełnij zdania partykułami. (4 p.)
- przeczącą – czytałem tej książki.
 - pytającą – czytałeś tę książkę?
 - przypuszczającą – Przeczytał tę książkę.
 - wzmacniającą – Przeczytaj tę książkę!
16. Przepisz podane wyrazy, pomijając nawiasy, zgodnie ze znanymi ci regułami ortograficznymi – razem lub osobno. Jakie to części mowy? (8 p.)
- (po) za (s) poza
- (na) pewno..... (po) jutrze
17. Z podanych zdań wypisz zaimki i podaj obie nazwy każdego z nich. (10 p.)
- Komu w drogę, temu czas.
- Co ma piernik do wiatraka?.....
- Gdzie drwa rąbią, tam wióry lecą.
18. Z podanych zdań wypisz osobno wykrzykniki i partykuły. (5 p.)
- Dajże mi spokój!
- Och, czy raz ci o tym mówiłem?
- Hej, niech ktokolwiek tu przyjdzie!
- wykrzykniki:
- partykuły:

● **Punktacja i ocena pracy kontrolnej:**

- 98–103 p. – ocena celująca
- 88–97 p. – ocena bardzo dobra
- 76–87 p. – ocena dobra
- 64–75 p. – ocena dostateczna
- 52–63 p. – ocena mierna
- 51 p. i mniej – ocena niedostateczna

Powtarzaj ćwiczenia według poprzedniej wskazówki. Jeśli pokonałeś wszystkie stopnie trudności – GRATULACJE! Z pewnością bez trudu poradzisz sobie z tym działem gramatyki na egzaminie.

CZEŚĆ II SKŁADNIA

Rozdział 9. Składnia zdania pojedynczego

Rozdział 9a. Wypowiedzenie

Wypowiedzenie z orzeczeniem to **zdanie**.

Rodzaje zdań:

- **pojedyncze** (z jednym orzeczeniem)
 - * nierozwinięte (podmiot i orzeczenie bez określeń), np. *Pies szczeka.*
 - * rozwinięte (podmiot i orzeczenie oraz wyrazy określające), np. *Groźny pies zawsze szczeka na obcych.*
- **złożone** (więcej niż jedno orzeczenie)
 - * współrzędnie, np. *Kierowca skręcił gwałtownie i zatrzymał wóz.*
 - * podrzędnie, np. *Gdy opadła kurtyna, rozległy się wielkie brawa.*

Wypowiedzenie bez orzeczenia to:

- **równoważnik zdania** (można wprowadzić orzeczenie), np. *Palenie wzbronione. Lepszy wróbel w garści niż kanarek na dachu.*
- **wykrzyknienie** (nie można wprowadzić orzeczenia), np. *Stop! A niech cię!*

● Ćwiczenia

1. Podane zdania przekształć dwukrotnie: raz na zdania z rozwiniętą grupą podmiotu, drugi raz – na zdania z rozwiniętą grupą orzeczenia.
 - a) Szumią drzewa.
 - b) Ojciec odpoczywa.
 - c) Piłka pękła.
2. Nazwij podane wypowiedzenia:
 - a) Pociąg ruszył, gdy zawiadowca dał znak.
 - b) Kupiliśmy bilety i weszliśmy do środka.
 - c) Rozumiem.
 - d) Kto tam?
 - e) Uwielbiam pyszne, czekoladowe lody z bitą śmietaną.
 - f) Pójdziemy do kina albo na spacer.
 - g) Nie do wiary!
 - h) Dziecko się śmieje.

3. W podanym tekście podkreśl równoważniki zdań (jedną linią) oraz wykrzyknienia (dwoma liniami).
- Łukasz! Zaczekaj! Dokąd pędzisz?
 - Do Piotra. Wczoraj źle się czuł.
 - Chory?
 - Chyba tak. Dzisiaj nie było go w szkole.
 - Mogę pójść z tobą?
 - Jasne! Piotrek na pewno się ucieszy.

Rozdział 9b. Orzeczenie

Orzeczenie – czasownik występujący w zdaniu w formie osobowej. Tworzy zdanie (tzn. że wypowiedzenie bez orzeczenia, czyli bez czasownika w formie osobowej, nie jest zdaniem).

Rodzaje orzeczeń:

- **czasownikowe** – wyrażone osobową formą dowolnego czasownika, np. *Zbyszko z Bogdańca złożył śluby Danusi Jurandównie.*
- **imienne** – złożone z dwóch części: łącznika, wyrażonego osobową formą czasowników *być*, *stać się* i *zostać*, oraz orzecznika, wyrażonego jakąś inną częścią mowy, np. *Zbyszko został pasowany na rycerza.*

DOBRA RADA: Analizę składniową zdania zawsze zaczynamy od znalezienia orzeczenia (NIE podmiotu!).

Podmiot i orzeczenie tworzą w zdaniu związek główny.

● Ćwiczenia

1. Z podanych tekstów wypisz orzeczenia i podziel je na: a) czasownikowe; b) imienne.

„Wieczorem proszę mnie przykryć kloszem. U pana jest bardzo zimno. Tam, skąd przybyłam... Naiwne kłamstwo, na którym została przyłapaną, zawstydziło ją. Znów zaczęła kaszleć. W ten sposób Mały Książę przestał wierzyć róży. Wziął poważnie słowa bez znaczenia i stał się bardzo nieszczęśliwy. Był za młody, aby umieć ją kochać”.

„Gwiazdy mają dla ludzi różne znaczenie. Dla tych, którzy podróżują, są drogowskazami. Dla innych są tylko małymi światełkami. Dla mego Bankiera są złotem. Ty będziesz miał takie gwiazdy, jakich nie ma nikt. Twoje gwiazdy będą się śmiały. A gdy się pocieszysz, będziesz zadowolony z tego, że mnie znasz. Twoich przyjaciół zadziwi to, że śmiejesz się, patrząc na gwiazdy. Pomyśl, że zwariowałes. Zrobiłem ci brzydki figiel”.

A. de Saint-Exupéry „Mały Książę” tłum. J. Szwykowski

orzeczenia czasownikowe:

orzeczenia imienne:

2. Wyróżnij dwa typy orzeczeń. Postaw pytania, na które one odpowiadają. W orzeczeniach imiennych wskaż łączniki i orzeczniki. Jaką częścią mowy zostały wyrażone orzeczniki? Wzór: jest piękna (jaka jest?) łącznik – jest, orzecznik – piękna (przymiotnik)

Niedawno w naszej szkole została wystawiona znana wszystkim komedia Fredry pt. „Zemsta”. Przedstawienie przygotowała klasa VIIc, która dzięki spektaklowi stała się popularna w całej szkole. Największymi brawami został nagrodzony Jurek, który z prawdziwym talentem wcielił się w postać Papkina. Ulubienicą męskiej części widowni stała się odtwórczyni roli Klary – Małgosia. Ale prawdziwą gwiazdą został Paweł – niezrównany w roli Dyndalskiego. Inscenizacja „Zemsty” była już trzecią z kolei, jaką zaprezentowano na deskach szkolnej sceny. Przyjemna jest świadomość, że są wśród kolegów tacy, którzy potrafią przerwać szarżę szkolnej codzienności i rozbawić nawet nauczycieli.

3. Ułóż zdania, w których orzeczenie będzie odpowiadać na pytania: *co robi? co się dzieje? w jakim jest stanie? kim jest? czym jest? jaki jest? kim zostanie? kim się stał?* Podkreśl orzeczenia.

Rozdział 9c. Podmiot

Podmiot to nazwa osoby (zwierzęcia, przedmiotu, zjawiska lub pojęcia), wykonującej czynność, o której mówi orzeczenie, np. *Zbyszko wyruszył na poszukiwania Danusi* (wyruszył kto? – Zbyszko).

Rodzaje podmiotów :

- **gramatyczny** (w języku polskim występuje najczęściej, wyrażony jest pojedynczym rzeczownikiem w mianowniku), np. *Maćko chciał ożenić Zbyszka z Jagienką* (chciał kto? – Maćko).
- **logiczny** (wyrażony rzeczownikiem w dopełniaczu, najczęściej związany z orzeczeniem, w którym mowa jest o przybywaniu, ubywaniu lub braku czegoś), np. *Wiosną przybywa wody w rzekach* (przybywa czego? – wody); *Danusie nie było w Szczytnie* (nie było kogo? – Danusi).
- **domyślny** (nie jest wyrażony bezpośrednio, jako osobny wyraz, lecz domyślamy się, o kim lub o czym mówi orzeczenie), np. *Wyruszyli na Żmudź* (wyruszył kto? – oni).

- **szeregowy** (funkcję podmiotu pełni jednocześnie kilka wyrazów, współrzędnych względem siebie), np. *Maćko i Zbyszko wyruszyli na Żmudź* (wyruszył kto? – Maćko i Zbyszko).
- **zbiorowy** (wyrażony rzeczownikiem w liczbie pojedynczej, oznaczającym zbiorowość, np. *klasa, armia, społeczeństwo, szlachta*), np. *Rycerstwo polskie i litewskie rozgromiło Krzyżaków pod Grunwaldem*.

Zdanie bezpodmiotowe – brak podmiotu, nie wiadomo o kim lub o czym mówi orzeczenie, np. *Mdli mnie* (nie wiadomo, co mnie mdli); *Na czas przerwy semestralnej zawieszono zajęcia* (nie wiadomo, kto zawiesił).

● Ćwiczenia

1. W podanych zdaniach podkreśl podmioty. Jaką częścią mowy zostały wyrażone?
 - a) Gdzie dwóch się bije, tam trzeci korzysta.
 - b) Wczoraj już nie wróci.
 - c) Przyjemnie jest chodzić boso po łące.
 - d) Ty jesteś wspaniałym tancerzem.
 - e) Zawodnicy wybiegli na boisko.
 - f) W autobusie stojący zazdroszcza siedzącym.
2. Ułóż pięć zdań, których podmioty będą określane przez określniki ilościowe wybrane spośród następujących: *piętnaście, trochę, parę, kilkadziesiąt, wiele, mało, dużo, setki, siedem, kilkanaście*.
3. Ułóż po dwa zdania z orzeczeniami: *nie ma, nie było, nie będzie* – raz z podmiotami w mianowniku, drugi raz z podmiotami w dopełniaczu.
4. Podkreśl i nazwij rodzaje podmiotów w podanych zdaniach. Zaznacz zdanie bezpodmiotowe.
 - a) Nie starczyło mu odwagi na przyznanie się do winy.
 - b) Po wielkim wysiłku zrobiło jej się słabo.
 - c) Jedna jaskółka wiosny nie czyni.
 - d) Nie czyń drugiemu, co tobie niemiłe.
 - e) Co roku młodzież tłumnie uczestniczy w festiwalu w Jarocinie.
 - f) Rozległy się tysiące oklasków.
 - g) Nie było żadnych szans na wygraną konkursu.
 - h) Nie miał ochoty na dalszą rozmowę.
 - i) Postanowiono rozpocząć akcję.
 - j) Najlepsi wyjadą na tydzień do Paryża.
 - k) Za nim wrzask psów, krzyk strzelców, trąby dojeżdżaczy grzmiały ze środka puszczy.

Rozdział 9d. Przydawka

Przydawką jest absolutnie każde określenie rzeczownika.

Rodzaje przydawek:

- **przymiotna** (wyrażona wszystkimi częściami mowy, odpowiadającymi na pytania przymiotnika, a więc: przymiotnikiem, imiesłowem przymiotnikowym, zaimkiem przymiotnym), np. *ciekawym film, zajmująca książka, tamten gracz*.
- **liczebna** (wyrażona liczebnikiem), np. *pięcioro dzieci, trzecie miejsce, sto lat*.
- **przymienna** (wyrażona wyrażeniem przymiennym), np. *dom z cegły, pudło na papiery, dzwonek do drzwi*.
- **rzeczowna** (wyrażona rzeczownikiem), np. *odkrycie radu, głowa państwa, muzyka Chopina*. Przydawkę rzeczowną wyrażoną rzeczownikiem w dopełniaczu nazywamy także **dopełniaczową**.

DOBRA RADA: O przydawkę przymienną i rzeczowną często pytamy tak samo, jak o dopełnienie (z czego? na co? kogo? czego? itd.). Stąd też bardzo często popełniane błędy w określaniu tych części zdania. Aby uniknąć pomyłki, nazywając którąkolwiek z drugorzędnych części zdania (a więc przydawkę, dopełnienie lub okolicznik), zawsze najpierw zastanów się, czy określa ona rzeczownik. Jeśli tak – wtedy bez względu na postawione pytanie, **na pewno** będzie to przydawka.

● Ćwiczenia

1. Z podanego tekstu wybierz przydawki i wpisz je do tabeli według wzoru.

„Istnieje pewien obraz Bruegla zatytułowany *Ikar*. Kiedy się na ten obraz patrzy, spostrzega się chłopca orzącego ziemię na wysokim brzegu morza, pastucha pasącego obojętnie swoje stado, wędkarza, który wyciąga z morza swoje wędkę, miasto spokojne w oddali. Morzem płynie statek z wieloma rozwiniętymi żaglami, a na jego pokładzie kupcy rozmawiają o interesach. Widzimy życie z jego codziennymi troskami i codziennym napięciem zwykłych ludzkich zajęć i kłopotów”.

J. Iwaszkiewicz „Ikar”

Wyraz określany	Pytanie	Przydawka	Jaka to część mowy?	Jaki to rodzaj przydawki?
obraz	czyj?	Bruegla	rzeczownik	rzeczowna

cd. tabeli ze str. 63

Wyraz określany	Pytanie	Przydawka	Jaka to część mowy?	Jaki to rodzaj przydawki?

2. Rzeczowniki z jednej kolumny połącz z określającymi je przydawkami z drugiej tak, aby powstały znane ci terminy z teorii literatury. Nazwij rodzaje przydawek.

Wzór: podmiot.....	liryczny	przydawka przymiotna
gatunek	poboczny	
punkt.....	słowny	
rym.....	akcji	
postać.....	narodowa	
zawiązanie	epizodyczna	
komentarz.....	męski	
tekst.....	epiki	
epopeja.....	historyczna	
wiersz.....	kulminacyjny	
pytanie	autorski	
powieść.....	biały	
komizm.....	retoryczne	

3. Podane rzeczowniki uzupełnij różnymi rodzajami przydawek (przymiotną, rzeczowną, przyimkową i liczebną) według wzoru.
Rzeczowniki: *obraz, dach, uczennica, peleryna*.
Wzór: zeszyt – kolorowy, w kratkę, Pawła, drugi

Rozdział 9e. dopełnienie

Dopełnieniem jest rzeczownik, zaimek rzeczowny lub wyrażenie przyimkowe, określające w zdaniu czasownik, przymiotnik lub przysłówkę, np. *czyta książkę, lubi ją*.

Odpowiada na pytania przypadków zależnych (wszystkich oprócz mianownika), np. *Stanisława uczyła wiejskie dzieci* (uczyła kogo? – dzieci). Często dopełnieniem bywa bezokolicznik, np. *Stanisława uczyła wiejskie dzieci czytać* (uczyła kogo? – dzieci, uczyła czego? – czytać).

Rodzaje dopełnień:

– **bliższe** – po przekształceniu zdania na stronę bierną staje się podmiotem, np. *Antek strugał figurki z drewna. Figurki z drewna były strugane przez Anka*.

– **dalsze** – nie można przekształcić go w podobny sposób, np. *Janko Muzykant chciał grać na skrzypcach*.

● Ćwiczenia

- W podanych zdaniach wskaż dopełnienia. Jakimi częściami mowy zostały wyrażone? Tam, gdzie to możliwe, określ przypadek, w którym występują.
 - Chcę zacząć pisać powieść kryminalną.....
 - Gwar przeszkadza nam uczyć się.....
 - Nauczyciel przyznał mu nagrodę.....
 - Wiódł ślepy kulawego.....
 - Opowiedziałem jej dużo o tobie.....
 - W czasie zawodów wszyscy z zapartym tchem obserwowali bieżnię.....
 - Lekarz dokładnie zbadał chorego.....
- Podane zdania zamień – tam, gdzie możesz – ze strony czynnej na stronę bierną. Wyróżnij dopełnienia bliższe i dalsze.
 - Rodzice długo rozmawiali przez telefon.
 - Marek wypożyczył z biblioteki ciekawą książkę.
 - W czasie wakacji nasza drużyna zwiedziła wiele zabytkowych miejsc.
 - Pierwsze miejsce w zawodach szkolnych zdobyła Ania.

- e) Wuj Staszka przyjechał do niego z wizytą na rowerze.
f) Sąd Najwyższy wydał sprawiedliwy wyrok.

Dopełnienia bliższe	Dopełnienia dalsze

Rozdział 9f. Okolicznik

Okolicznik to określenie czasownika (podobnie jak dopełnienie, ale odpowiada na inne pytania).

Rodzaje okoliczników:

- **miejsca** (*gdzie? skąd? dokąd? którędy?*)
- **czasu** (*kiedy? dokąd? jak długo?*)
- **sposobu** (*jak? w jaki sposób?*)
- **przyczyny** (*dlaczego?*)
- **celu** (*po co? w jakim celu?*)
- **warunku** (*pod jakim warunkiem? w razie czego?*)
- **przyzwolenia** (*mimo co? pomimo czego? pomimo co?*)

DOBRA RADA: Zwróć szczególną uwagę na okoliczniki przyzwolenia i warunku. Występują one w języku dużo rzadziej niż pozostałe okoliczniki, bardzo często jednak pojawiają się w testach egzaminacyjnych. Warto je dobrze zapamiętać.

● Ćwiczenia

1. W podanych zdaniach wskaż okoliczniki. Nazwij je.
 - a) Niedawno widzieliśmy w muzeum dzieła Rembrandta.
 - b) Trenujemy wytrwale, aby osiągnąć wyniki.
 - c) Autobus spóźnił się z powodu zasp śnieżnych.
 - d) Pomimo wieloletniej nauki języka angielskiego nie umiał porozumieć się z rodowitym Anglikiem.

- e) Janek wyjechał wbrew zakazowi rodziców.
f) Wskutek choroby pozostałem w domu.
g) W wypadku zdobycia twierdzy wygramy tę wojnę.
h) Wyjdźmy zebrać jabłka w sadzie.
i) Zapytaj go o to dyskretnie.
j) Przyjdź do mnie w razie potrzeby.
k) Zawodnicy walczyli zawzięcie o pierwsze miejsce w turnieju.
l) Jutro zamierzam wyjechać z miasta.

2. Podkreśl okoliczniki. Następnie wpisz je do tabeli, uzupełniając wszystkie rubryki.

„Bardzo ciemne chmury zaciągnęły całkowicie niebo. Sama przyroda zdawała się chętnie sprzyjać zwiadowcom. Z niemieckich okopów wyleciała wysoko rakietą. Zawisła na chwilę nad rzeką, oświetliła wodę i szybko zgasła. Teraz zwiadowcy mogli płynąć do brzegu, aby zlustrować obóz nieprzyjaciela. Drugą rakietę nieprędko puszcza wrogowie. Bezszelestnie przenieśli łódki na wał, a potem na wodę. Na pierwszą łódź zaraz wskoczył plutonowy i dwaj żołnierze. Przewoźnik kazał im się położyć na dnie łodzi, a sam stanął u steru. Mocno odbił łódź od brzegu i zaczął cicho wiosłować. Szybko popłynęli naprzód. Żołnierzom z wrażenia biły mocno serca. Mimo emocji zachowywali całkowity spokój. W wypadku niepowodzenia trzeba byłoby odwołać akcję”.

wg J. Podracki „Dydaktyka składni polskiej”

Wyraz określany	Okolicznik	Pytanie	Nazwa okolicznika	Część mowy
zaciągnęły	całkowicie	jak?	ok. sposobu	przysłówek

Rozdział 9g. Związki składniowe

Związki składniowe – inaczej związki wyrazowe, wyrazy połączone ze sobą znaczeniem i formą gramatyczną.

W zdaniu wyróżniamy **związek główny** (podmiotu z orzeczeniem, np. *drzewa szumiały, Jerzy zamyślił się, ja zrozumiałem*), który jest także związkiem zgody, oraz **związki poboczne** (wyraz określany i wyraz określający, czyli wyraz podrzędny i nadrzędny).

Typy związków:

- **związek zgody** – dwa wyrazy są zgodne ze sobą pod względem przypadku, liczby i rodzaju (a więc występują w tym samym przypadku, liczbie i rodzaju), np. *zmęczony człowiek* (M., l.p., r.m.), *pięknej wystawy*

wie (C., l.p., r.ż.), w opustoszałym zamczysku (Ms., l.p., r.n.). Związek zgody tworzy także podmiot z orzeczeniem (związek główny),

- **związek rządu** – wyraz nadrzędny rządzi przypadkiem wyrazu podrzędnego (wymaga użycia wyrazu podrzędnego w określonym przypadku), np. *przesłuchanie* (kogo?) *świadka* (D.), *chodźć* (w czym?) *w spodniach* (Ms.), *wystukiwac* (co?) *rytm* (B.),
- **związek przynależności** – o wyraz podrzędny pytamy tak samo, jak o okolicznik (jak? gdzie? kiedy? itd.), człon ten jest nieodmienny, np. *walczył* (jak?) *zawzięcie, przyjadę* (kiedy?) *za rok, zgubili się* (gdzie?) *w lesie*.

DOBRA RADA: Przy określaniu typu związku pobocznego najpierw weź pod uwagę związek przynależności (jest najbardziej charakterystyczny i nie sposób go pomylić z żadnym innym). Aby odróżnić związek rządu od związku zgody, odmień rozpatrywaną parę wyrazów przez przypadki. Jeśli oba wyrazy odmieniają się, na pewno stoją w związku zgody. Jeżeli jeden z członów pozostaje nieodmienny, mamy do czynienia ze związkiem rządu. Pamiętaj, że podmiot z orzeczeniem także tworzą związek zgody.

Obok związków zgody, rządu i przynależności, czyli tzw. podrzędnych zespołów składniowych, wyróżniamy w niektórych zdaniach tzw. **szeregi**, czyli współrzędne zespoły składniowe (wyrazy współrzędne względem siebie), np. *Aleksander Fredro był wybitnym komediopisarzem. Kultura Grecji i Rzymu dała początek nowożytnej sztuce europejskiej*.

● Ćwiczenia

1. Napisz, jakimi związkami są podane niżej wyrażenia i zwroty:

a) piękny kwiat	g) przytoczyć argument
b) piękny jak kwiat	h) niezbity argument
c) kwiat paproci	i) argumentować podczas dyskusji
d) wystąpić na scenie	j) wydarzenie fantastyczne
e) wcielić się w postać	k) przedstawić realistycznie
f) pożegnalny występ	l) realizm postaci
2. Podane wyrazy z lewej kolumny połącz z wyrazami z prawej tak, aby powstały związki frazeologiczne. Nazwij poszczególne związki.

		Nazwa związku
sedno	rodziny	
błędne	serce	
milczeć	jak tur	

cd. tabeli ze str. 68

		Nazwa związku
wykręcić się	z obłoków	
chleb	Augiasza	
gołębie	koło	
stajnia	jak głaz	
głowa	sprawy	
zejść	sianem	
silny	powszedni	

3. Wykonaj wykresy podanych zdań. Nazwij wyodrębnione w ten sposób związki.
 - a) Podczas nauki w gimnazjum klerykowskim Borowicz zaprzyjaźnił się z Andrzejem Radkiem.
 - b) Wcześniej całą jego uwagę pochłaniała przyjaźń z rosyjskimi nauczycielami.
 - c) W czasie wystąpienia Zygiera na lekcji polskiego obudziła się w nim świadomość narodowa.
 - d) Przed opuszczeniem gimnazjum Marcin zakochał się w Annie Stogowskiej.
4. Znajdź zespoły składniowe i określ ich typy. Uzupełnij tabelę według wzoru.
 - a) Uczniowie naszej klasy chętnie czytają powieści historyczne.
 - b) Wczoraj na stadionie odbyły się ważne zawody sportowe.
 - c) Niezwykle blaski rozświetlały niebo nad jeziorem.

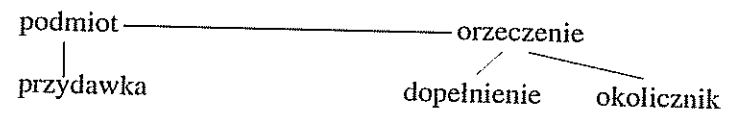
Wyraz określany	Pytanie	Wyraz określający	Typ związku
uczniowie	co robią?	czytają	zw. główny

cd. tabeli ze str. 69

Wyraz określany	Pytanie	Wyraz określający	Typ związku

ĆWICZENIA UTRWAŁAJĄCE (EGZAMINACYJNE)

- Ułóż takie cztery zdania pojedyncze, w których słowo *zając* będzie pełniło różną funkcję składniową (np. podmiotu, orzecznika, przydawki, dopełnienia lub okolicznika). Napisz, w jakiej funkcji użyłeś w każdym zdaniu podanego wyrazu.
- Określ funkcję rzeczowników w podanym zdaniu:
Córka mojej przyjaciółki, bardzo zainteresowana muzyką poważną, zostanie w przyszłości skrzypaczką.
- Z podanych zdań wypisz podmioty i napisz, jaką częścią mowy zostały wyrażone:
 - Na ratuszu wybiła dwunasta.
 - Ktoś zapukał do drzwi.
 - On odszedł daleko.
- Do podmiotu podanego zdania dodaj przydawki wyrażone różnymi częściami mowy. Nazwij ich rodzaje.
Uczeń pisze wypracowanie.
- Zdanie pojedyncze nierozwinięte *Uczeń odpowiada* przekształć tak, aby otrzymać:
 - zdanie pojedyncze z rozwiniętą grupą podmiotu,
 - zdanie pojedyncze z rozwiniętą grupą orzeczenia.
- Ułóż zdanie odpowiadające podanemu schematowi:

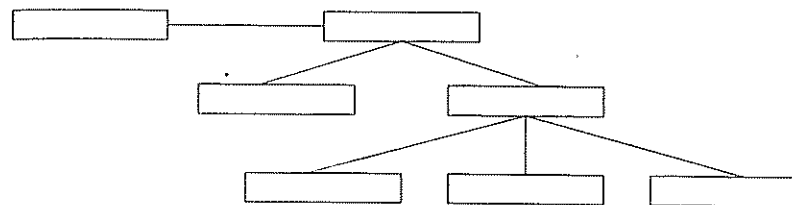
- Z podanych zdań wypisz związki wyrazowe:
 - Uśmiechnięte, opalone dzieci biegły szybko piaszczystym brzegiem.
 - Sprawne wykonanie trafnie obmyślonych rozkazów zrównoważyło nierówne siły walczących.
- Rzeczownika *dom* użyj w trzech funkcjach:
 - podmiotu,
 - przydawki,
 - dopełnienia.

9. Czego **nie ma** w podanym niżej zdaniu? Odpowiedz, podkreślając właściwe wyrazy.

Nasz bohater postanowił wyruszyć w drogę.

- imiesłowu, przysłówka, rzeczownika, zaimka, partykuły, liczebnika, przymiotnika, spójnika, czasownika, przyimka;
 - podmiotu, podmiotu w dopełniaczu, orzeczenia imiennego, okolicznika sposobu, okolicznika czasu, przydawki, dopełnienia.
10. Dokonaj rozbioru logicznego i gramatycznego podanych zdań.
- a) Mały Janek bardzo lubi przygody.
 - b) Wasz znakomicie wyszkolony zespół piłkarzy zdobył na zawodach pierwsze miejsce.
 - c) Wczorajsza podróż pociągiem do Warszawy dostarczyła naszej młodzieży z Gdyni wielu miłych i ciekawych wrażeń.
 - d) Wczoraj trener mojego brata został powiadomiony o sukcesie swojej drużyny piłkarskiej.
 - e) Po przeciwnej stronie jakaś pani prowadziła pudła.
 - f) Stolica Polski została przeniesiona z Krakowa do Warszawy w 1596 roku przez króla Zygmunta III Wazę.
 - g) Zawsze liczę na pomoc mojego brata.
 - h) Biały dom lśnił ścianami na odległość.
 - i) Przestraszona dziewczynka patrzyła na nich smutnymi oczami.
 - j) Teraz wśród pól ogołoconych widniało dokładniej niż zwykle białe pasmo szosy.
 - k) Samotny podróżnik ciekawie opisał swoje wrażenia z wyprawy do kraju Inków.
11. Wykonaj polecenia związane z tekstem:
- (1) Demeter to grecka bogini pól i urodzajów. (2) Jej ukochaną córkę Korę porwał do podziemi Hades. (3) Demeter rozpaczła. (4) Sprawiała, że zamarło życie na ziemi. (5) Wówczas bogowie się przestraszyli. (6) Postanowili, by Kora tylko pół roku spędzała w podziemiach. (7) Kiedy Kora wracała do matki, wszystko się zieleńiło. (8) Rosły trawy. (9) Zakwitwały kwiaty i zboża. (10) Ziemia dawała plony.
- a) Podaj numer wypowiedzenia, które nie jest zdaniem. Jak się nazywa takie wypowiedzenie? Przekształć je na zdanie.
 - b) Wybierz z tekstu dwa wyrazy, które nie są częściami zdania. Jakie to części mowy?
 - c) Z wypowiedzenia (1) wypisz podrzędny i współrzędny związek składniowy.
 - d) Wybierz z tekstu jedno zdanie składające się tylko z głównego związku składniowego. Podaj jego numer.

- e) Uzupełnij w tekście poboczne związki składniowe. Nazwij je i części mowy, z jakich się składają.
- (1) bogini, (2) bogini
 - (3) się przestraszyli.
- f) Które zdanie zbudowane jest według podanego schematu? Narysuj jego wykres. Zapisz nad wyrazami części zdania.

12. Wypisz z poniższego zdania przydawkę łączącą się z rzeczownikiem w związku a) zgody, b) rządu:
- Król Jagiełło przyczynił się do klęski Krzyżaków pod Grunwaldem.*
13. Na jakie pytania odpowiadają podane przydawki? W jakich związkach składniowych łączą się z rzeczownikami?
- a) czytanie książki, b) czytanie na głos, c) czytanie półgłosem, d) twoje czytanie, e) pierwsze czytanie, f) ładne czytanie
14. Zdanie *Górnik pracuje* zmodyfikuj tak, aby otrzymać:
- a) zdanie pojedyncze z rozwiniętą grupą podmiotu,
 - b) zdanie pojedyncze z rozwiniętą grupą orzeczenia,
 - c) zdanie pojedyncze z rozwiniętą grupą podmiotu i orzeczenia.
15. W podanych zdaniach podkreśl podmiot i orzeczenie.
- Wiele osób czekało na ostatni autobus.
Mój brat został lekarzem.
Po ulewnym deszczu przybyło wody w rzece.
16. Jaką funkcję pełni rzeczownik *kwiat* w poszczególnych zdaniach?
- a) W powietrzu unosiła się woń *kwiatów*.
 - b) Lubię *kwiaty* konwalii.
 - c) Wśród *kwiatów* brzęczały pszczoły.
17. W podanych zdaniach nazwij części mowy i części zdania.
- a) Legionowa pieśń żołnierzy polskich stała się później naszym hymnem narodowym.
 - b) Moja siostra przyniosła wczoraj babci trzy czerwone róże.
 - c) Magda oddała swojej koleżance kilka pożyczonych książek.
 - d) Pięcioletni Jacek opowiada z przejęciem starszemu bratu swoją przygodę.

18. Wskaż oraz nazwij rodzaj podmiotu w zdaniach:
- H. Sienkiewicz i B. Prus to najważniejsi pisarze II poł. XIX wieku.
 - Wczoraj byliśmy na koncercie w filharmonii.
 - Dziś nie było w klasie trzech uczniów.
 - Janek z ojcem wybrali się na ryby.
 - Śpiewanie sprawia mu dużą przyjemność.
 - Wyniesiono meble z płonącego domu.
 - Chorego przewieziono do sali operacyjnej.
 - Uprawianie sportu służy zdrowiu.
 - Antek swoim talentem zadziwiał ludzi.
 - Z latami przybywa nam doświadczeń.
 - Poczucie bezpieczeństwa napełniało jakąś niewysłowioną rozkoszą jego duszę.
19. Z podanych wyrazów utwórz zdanie rozkazujące. Nazwij części zdania. Wypisz i nazwij związki wyrazowe: *drogowe, przestrzegać, przepisy, zawsze*.
20. Dany jest tekst:
„Uczę się ciebie, człowieku.
Powoli się uczyć, powoli”.
Polecenia odnoszą się do znajdującego się w nim rzeczownika;
- utwórz zdanie, w którym ten rzeczownik będzie pełnił funkcję orzecznika,
 - określ rzeczownik przydawką przymikową,
 - podaj przykład związku rządu, w którym rzeczownik będzie członem podrzędnym (określającym).
21. Zastąp podane zdania bezpodmiotowymi o tej samej treści:
- Nastaje zmierzch.
 - Odczuwam klucie w boku.
 - W województwie tarnobrzeskim zostały odkryte przed laty bogate złoża siarki.
22. Dokonaj analizy podanego zdania, wykonując poniższe ćwiczenie:
Często proszę moją siostrę o przysługę.
- wypisz związki wyrazowe, określ, w jakie związki łączą się wyrazy (zgody, rządu, przynależności),
 - wykonaj wykres ukazujący związki wyrazów w zdaniu, postaw pytania,
 - określ części zdania,
 - określ części mowy.
23. Określ następujący związek składniowy: *szedł podśpiewując*.
24. Przeprowadź analizę składniową podanych zdań:
- Na niewielkim ganku drewnianego domu siedzieli ludzie w słomkowych kapeluszach.

- Załoga naszego jachtu zachwycała się równikiem, tajemniczymi latającymi rybami.
 - Moja siostra spotkała wczoraj w muzeum dwie grupy wycieczkowe z Wilna.
 - U nas towarzystwo liczne od kilku dni zbiera się na sądy graniczne.
 - Natenczas Wojski chwycił na taśmie przypięty swój róg bawoli.
 - Sady owocowe pokrywają się śnieżnobiałym i bladoróżowym kwieciem.
 - W jasnym świetle słońca widziano ich doskonale.
 - Na szczytach gór bieleją gdzieś przez cały rok srebrne płyty śniegu.
 - Spływająca nagle woda wydawała groźne i donośne dźwięki.
 - Ogromny, rozświetlony namiot cyrku nie wzbudzał już sensacji w mieście.
 - Po lekcjach dziewczynki i chłopcy porządkowali lektury w szkolnej bibliotece.
 - Młodzi rodacy z Litwy wzruszeni wsłuchiwali się w rytm ojczystej mowy.
 - Paweł został wnet znawcą fachu wędkarskiego.
 - Autor „Quo vadis” został laureatem Nagrody Nobla w 1905 roku.
 - Nisko krążące nad ziemią jaskółki są zwiastunami nadchodzącego deszczu.
25. Podane wyrazy określ przydawką wyrażoną: przymiotnikiem, rzeczownikiem, wyrażeniem przymikowym, imiesłowem przymiotnikowym;
- zeszyt, b) wycieczka.
26. Z podanych wypowiedzeń utwórz zdanie pojedyncze rozwinięte, w którym przekażesz wszystkie informacje.
Ignacy Krasicki uczestniczył często w obiadach czwartkowych. Organizował je król Stanisław August Poniatowski. Spotkania te odbywały się w Łazienkach i Zamku Królewskim. Brali w nich udział wybitni przedstawiciele ówczesnego świata kultury.

Jeśli poprawnie rozwiązałeś 80% ćwiczeń utrwalających, możesz uznać, że nieźle dajesz sobie radę ze składnią zdania pojedynczego. Zrób teraz – sam sobie – sprawdzian na ocenę, aby się przekonać, czy tak jest rzeczywiście.

PRACA KONTROLNA NR 3

1. Podane wypowiedzenia uzupełnij brakującymi częściami zdania. (7 p.)
- (przydawka) dziewczyna stała się znaną (orzecznik).
 - (okolicznik przyczyny) odwołano wszystkie przedstawienia.
 - Małgosia sama uszyła tę (dopełnienie bliższe).
 - (podmiot domyślny) wyjechał wczoraj do Anglii.
 - Najcenniejsze zbiory (przydawka rzeczowna) są chronione specjalnym systemem zabezpieczającym.
 - Postąpił lekkomyślnie (okolicznik przyzwolenia) przyjaciół i rodziny.
 - Ten uzdolniony chłopak (łącznik) na pewno wybitnym uczonym.

2. Dokonaj analizy składniowej podanego zdania. Wypisz i nazwij związki. (13 p.)

Armia francuska odnosiła wielkie zwycięstwa pod dowództwem Napoleona.

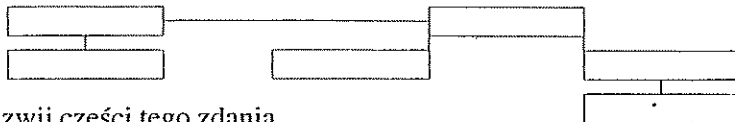
3. Przeczytaj zdanie: (12 p.)

Rynek Krakowa był świadkiem wielu wydarzeń historycznych.

Uzupełnij rubryki tabeli według wzoru:

Wyraz	Część mowy	Część zdania	Przypadek	Liczba	Rodzaj
Rynek	rzeczownik	podmiot	mianownik	pojedyncza	męski
Krakowa					
świadkiem					
wydarzeń					
historycznych					

4. Ułóż i napisz dowolne zdanie według podanego wykresu. (12 p.)

Nazwij części tego zdania.

5. W podanych zdaniach podkreśl dopełnienia. Wyróżnij dopełnienia bliższe i dalsze. (8 p.)

Rejent i Asesor wiedli spór o Kusego i Sokoła.

W ogrodzie Tadeusz ujrzał piękną postać kobietę.

Telimena pragnęła zyskać jednocześnie względy Tadeusza i Hrabiego.

Mieszkańcy Soplicowa bardzo lubili zbierać grzyby i urządzać polowania.

6. Uzupełnij tabelkę według podanego wzoru: (8 p.)

Związek wyrazów	Przykład	Nazwa związku
Wzór: rzeczownika z rzeczownikiem	ojciec Małgosi	związek rządu
rzeczownika z przymiotnikiem		
rzeczownika z wyrażeniem przyimkowym		
czasownika z wyrażeniem przyimkowym		
czasownika z przysłówkiem		

⊙ **Punktacja i ocena pracy kontrolnej:**

57–60 p. – ocena celująca

50–56 p. – ocena bardzo dobra

43–49 p. – ocena dobra

36–42 p. – ocena dostateczna

27–35 p. – ocena mierna

26 p. i mniej – ocena niedostateczna

Jeśli otrzymałeś ocenę dobrą lub dostateczną, przerób jeszcze raz ćwiczenia utrwalające, jeśli Twoja ocena to mierna lub poniżej, powtórz wszystkie ćwiczenia z tego rozdziału. Po powtórce napisz ten sam sprawdzian jeszcze raz. Do następnego sprawdzianu możesz przystąpić po otrzymaniu co najmniej oceny „dobrej +”.

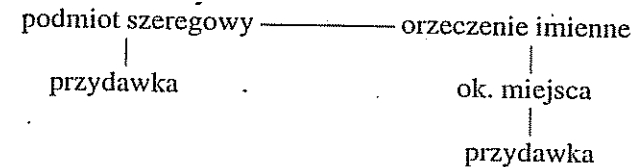
PRACA KONTROLNA NR 4

1. W podanym tekście podkreśl wypowiedzenia, które są zdaniami. (11 p.)
 „Było przed piątą. Rozmawiamy, nagle strzelanina. Potem jakby broń grubsza. Słuchać działa. I w ogóle różne rodzaje. Aż krzyk:
 – Hurraaa...
 – Powstanie – od razu powiedzieliśmy sobie, tak jak i wszyscy w Warszawie.
 Dziwne. Bo tego słowa nie używało się przedtem w życiu. Tylko z historii, z książek. Już nudziło. A tu raptem... jest, i to takie z „hurraaa” i tłumem na lubudu. To „hurraaa” i lubudu to było zdobycie Sądów na Ogrodowej. Padał deszcz. Pilnowaliśmy, co tylko da się widzieć. Okna Ireny wychodziły na drugie podwórze z czerwonym murkiem na końcu, i za tym murkiem szło aż do Ogrodowej jeszcze jedno podwórze z tartakiem, szopą, z kupą desek, z wózkami. Patrzymy, a tu ktoś chyba w niemieckiej tygrysce, w furazerce, z opaską przeskakuje przez ten czerwony murek z tamtego podwórza na nasze. Skoczył na nasz śmietnik z klapą. Z kłapy na stolek. Ze stolka na asfalt.
 – Pierwszy powstaniec! – krzyknęliśmy”.

M. Białoszewski „Pamiętnik z Powstania Warszawskiego”

2. Dokonaj rozbioru logicznego podanego zdania. Nazwij dokładnie wszystkie jego części. (12 p.)
Bohaterowie czasów wojny często stają się wzorami dla współczesnej młodzieży.
3. Wskaż i nazwij rodzaj podmiotu w zdaniach: (9 p.)
 Zabrakło mu pomysłu na nowy projekt.
 Nasza klasa wyjeżdża wkrótce na wycieczkę.
 Poszukiwanej przeze mnie książki od dawna nie ma w księgarniach.
 Kilku uczniów zostało w szkole po lekcjach.
 W oddali migotały tysiące małych światełek.
 Mickiewicz i Słowacki tworzyli w tej samej epoce literackiej.

4. Każde z poniższych zdań uzupełnij innym określeniem: przydawką, dopełnieniem, okolicznikiem. (3 p.)
 a) Harcerze pospieszyli
 b) Akcja trwała.
 c) Wszyscy spisali się
5. Ułóż i napisz dowolne zdanie według podanego wykresu: (12 p.)

6. Ułóż pięć takich zdań pojedynczych, aby rzeczownik *przyjaciół* występował w różnych funkcjach składniowych. (5 p.)
 a) podmiotu
 b) orzecznika
 c) przydawki
 d) dopełnienia
 e) okolicznika
7. W podanych przykładach: a) podkreśl człon podrzędny, b) określ jego funkcję składniową, c) podaj, jaką częścią mowy został wyrażony, d) nazwij rodzaj związku. (21 p.)

Związek wyrazów	Funkcja składniowa wyrazu podrzędnego	Sposób wyrażenia członu podrzędnego	Rodzaj związku
Wzór: poświęca <u>szczęście</u>	dopełnienie	rzeczownik	związek rzędu
szczęście syna			
człowiek chciwy			
postępuje podstępnie			
zemsta na Cześniku			
miłość do Klary			
miłość zwycięża			
szczęśliwe zakończenie			

● **Punktacja i ocena pracy kontrolnej:**

- 70–73 p. – ocena celująca
 64–69 p. – ocena bardzo dobra
 56–63 p. – ocena dobra
 47–55 p. – ocena dostateczna
 37–46 p. – ocena mierna
 36 p. i mniej – ocena niedostateczna

Powtarzaj ćwiczenia według poprzedniej wskazówki. Jeśli pokonałeś wszystkie stopnie trudności – GRATULACJE! Z pewnością bez trudu poradzisz sobie z tym działem gramatyki na egzaminie.

Rozdział 10. Składnia zdania złożonego współrzędnie

Zdanie złożone współrzędnie, jak każde zdanie złożone, zawiera więcej niż jedno orzeczenie (porównaj z rozdziałem „Wypowiedzenie”). W zdaniu złożonym współrzędnie żadne ze zdań składowych nie określa drugiego. Zdania składowe uzupełniają się wzajemnie.

DOBRA RADA: Zdanie złożone współrzędnie można rozpoznać po tym, że o żadne ze zdań składowych nie możemy zapytać (odwrotnie niż w przypadku zdań złożonych podrzędnie). Np. *Pójdę do kina albo wyjdę z psem na spacer* (zdanie złożone współrzędnie) w odróżnieniu od: *Pójdę do kina, (kiedy?) gdy będę miał czas* (zdanie złożone podrzędnie okolicznikowe czasu). W większości wypowiedzi, jeśli zdanie złożone współrzędnie podzielimy na zdania składowe (pojedyncze), zachowują one logiczną spójność wypowiedzi. Np. *Chłopcy ścigają się, a dziewczynki grają w piłkę. Chłopcy ścigają się. Dziewczynki grają w piłkę. Spóźniłem się, więc nie zastałem go już w domu. Spóźniłem się. Nie zastałem go już w domu.* Zasada ta nie sprawdza się w zdaniach złożonych podrzędnie. Np. *Pracujemy wytrwale, gdyż chcemy zdobyć puchar. Pracujemy wytrwale. Chcemy zdobyć puchar. Jeśli będzie ładnie, wybierzemy się na spacer. Będzie ładnie. Wybierzemy się na spacer.*

Rodzaje zdań złożonych współrzędnie:

- **łączne** (treść pierwszego łączy się z treścią drugiego, brak zależności znaczeniowych), np. *Czytam książkę i słucham muzyki.*
 przedstawienie graficzne: ————.....————— ; spójniki, np.: *i, oraz, tudzież, zarazem, także*
- **rozłączne** (treść pierwszego wyklucza treść drugiego), np. *Zjem lody albo wypiję koktajl.*
 przedstawienie graficzne: ————< >—————; spójniki, np.: *albo, lub, bądź, ^{lub} ^{lub}*
- **wynikowe** (treść drugiego wynika z treści pierwszego), np. *Zrobiło się zimno, więc wróciliśmy do domu.*
 przedstawienie graficzne: ————> >—————; spójniki, np.: *więc, zatem, to-
też, dlatego*
- **przeciwstawne** (treść drugiego przeciwstawia się treści pierwszego), np. *Nie przyjaźnili się, ale pomagali sobie w trudnych chwilach.*

przedstawienie graficzne: $\longrightarrow \longleftarrow$; spójniki, np.: *ale, lecz, a, jednakże, zaś, natomiast*.

DOBRA RADA: Najwięcej trudności sprawia zwykle odróżnienie zdania złożonego współrzędnie rozłącznego od przeciwstawnego. Zapamiętaj, że zdanie rozłączne mówi o dwóch czynnościach, z których jedna wyklucza drugą (albo – albo). W zdaniu przeciwstawnym natomiast treść drugiego zdania jest inna niż wynikałoby to ze zdania pierwszego, zaskakuje nas, jest przeciwna do naszych oczekiwań.

Jeden spójnik może występować w więcej niż jednym rodzaju zdania. Dlatego nie ucz się ich na pamięć! Rodzaje zdań można bezbłędnie rozpoznać, analizując zależności między zdaniami składowymi według podanych wyżej wskazówek.

Zdania złożone współrzędnie nie muszą być połączone spójnikiem. Mówimy wtedy o łączności **bezpośredniej** (w odróżnieniu od **spójnikowej**).

Np. *Jedni lubią kryminaly, inni wolą powieści obyczajowe.*

Spójniki i zaimki względne, łączące zdania złożone, nazywamy **wskaźnikami zespolenia** (ponieważ zespalają zdania składowe).

Użycie przecinka w zdaniu złożonym współrzędnie.

Nie stawiamy przecinka przed spójnikami: *i, oraz, albo, lub, ni, ani, bądź, tudzież* (z wyjątkiem takich sytuacji, w których dany spójnik powtarza się, np. *Albo wyjdziemy razem, albo nie pójdę tam wcale*).

Użycia przecinka wymagają w zdaniu złożonym współrzędnie **wszystkie pozostałe spójniki**.

DOBRA RADA: Aby na pewno dobrze postawić przecinek, musisz rozstrzygnąć, czy dane zdanie jest złożone czy pojedyncze. Pamiętaj, że w zdaniu pojedynczym przecinek poprzedza tylko 3 spójniki: *ale, lecz, czyli*. W pozostałych przypadkach w zdaniu pojedynczym przecinka nie stawiamy (dotyczy to spójników: *a, czy, aż, jak, niż*, chyba że powtarzają się w zdaniu). Te same spójniki występujące w zdaniu złożonym wymagają użycia przecinka.

Przed wszelkimi innymi spójnikami w zdaniu złożonym postawimy przecinek (np. *bo, gdyż, więc*).

● Ćwiczenia

1. Połącz spójnikami zdania pojedyncze tak, aby otrzymać różne typy zdań złożonych współrzędnie. Nazwij powstałe zdania.

a) Stary rybak Santiago miał pecha. Przez prawie trzy miesiące nie złowił ani jednej ryby.

b) Był jednak wytrwały, silny i cierpliwy. Codziennie wyruszał w morze.

c) Walka z ogromnym marlinem, głód, pragnienie, upał i ból zupełnie go wyczerpały. Nie poddał się.

d) Wiedział, że zwycięży potężną rybę. Wiedział, że zginie w walce.

2. Dokończ podane zdania tak, aby powstały różne typy zdań złożonych współrzędnie. Nazwij powstałe zdania.

a) Pewnego dnia Niemcy aresztowali Rudego i

b) Przy przesłuchaniach torturowali go straszliwie, aby wydobyć wiele ważnych informacji, ale

c) Przyjaciele postanowili odbić kolegę, więc

d) Akcja „Pod Arsenalem” powiodła się, lecz

3. Nazwij zdania i przedstaw je graficznie.

a) Hrabia rozłożył papier na swym kapeluszu i wydobył ołówek.

b) Obiadowano ciszej niż się zwykle zdarza, nikt nie gadał pomimo wezwań gospodarza.

c) Ona skromna, raczka spiekła, ale rączkę mu przyrzekła.

d) Muzykę znał, sam słynął muzycznym talentem.

e) Dął przenikliwy wiatr, toteż wszyscy chowali się po domach.

f) Zewsząd otaczała go pustynia, przeto stracił nadzieję na ratunek.

g) Wezwiemy lekarza albo pojedziemy do szpitala.

4. Ułóż po 3 zdania współrzędnie złożone (łączne, rozłączne, wynikowe i przeciwstawne). W każdym z nich użyj innego spójnika (razem 12 zdań).

5. Wstaw brakujące przecinki.

„Zły był pan Michał na siebie a zarazem wielka litość ozwała mu się w piersiach”.

„Mimo woli począł myśleć o Krzysi jak o kochanym a pokrzywdzonym stworzeniu”.

„Upłynęła długa chwila; milczał nogami nieco szurgął zasuwając je nieco głębiej pod stołek i wąsikami ruszał. Krzysia przestała szyc i podniosła na niego wzrok spojrzenia ich spotkały się a potem nagle spuścili oboje oczy... Gdy Wołodyjowski podniósł je znowu na

twarz Krzysi padały ostatnie blaski słońca a była w nich śliczna. Włosy jej błyszcząły na zagięciach jak złote”.

„W tej chwili wtoczyła się pani stolnikowa zeszedł pan Zagłoba z góry i poczęła się rozmowa o pani podkomorzynie lwowskiej”.

„Ale czy godziło się odjeżdżać i słowia Krzysi nie rzec i zostawić ją tak (...)?”

„Wprawdzie pan Zagłoba z panią stolnikową wybiegli aż do sieni na spotkanie obu par jednak oczy ich były zwrócone tylko na Basię i Nowowiejskiego. Basia zaś była czerwona nie wiadomo z mrozu czy ze wzruszenia a Nowowiejski wyglądał jak struty”.

H. Sienkiewicz „Pan Wołodyjowski”

Rozdział 11. Składnia zdania złożonego podrzędnie

Zdanie złożone podrzędnie, jak każde zdanie złożone, zawiera więcej niż jedno orzeczenie (porównaj z rozdziałem „Wypowiedzenie”).

Jedno ze zdań składowych określa drugie. Wyróżniamy zdanie nadrzędne (określane) i podrzędne (określające) – podobnie jak w związku dwóch wyrazów (porównaj z rozdziałem „Związki składniowe”).

DOBRA RADA: Zdanie złożone podrzędnie (w odróżnieniu od zdania złożonego współrzędnie) można rozpoznać po tym, że możemy zapytać o zdanie podrzędne. Np. *Pójdę do kina, (kiedy?) gdy będę miał czas* (zdanie złożone podrzędnie okolicznikowe czasu). Przeczytaj także „dobrą radę” z rozdziału poprzedniego.

Zdania składowe oddzielamy przecinkami.

Spójniki i zaimki względne, łączące zdania złożone, nazywamy **wskaznikami zespolenia** (ponieważ zespalają zdania składowe).

Rodzaje zdań złożonych podrzędnie są takie same, jak części zdania. Rozpoznajemy je, zadając te same pytania:

- **podmiotowe** (kto? co?), np. *Ten dostanie nagrodę, (kto?) kto pierwszy zadzwoni. Zdawało mi się, (co?) że słyszę śpiew.*
- **orzecznikowe** (kim jest? czym jest? jaki, jaka, jakie jest?), np. *Trener Zawadzki jest dla nas tym, (kim jest?) czym mistrz dla uczniów. Jesteś dla mnie tym, (kim jesteś?) czym promień słońca w pochmurny dzień. Mróz był taki, (jaki był?) że po Wiśle można było spacerować.*
- **przydawkowe** – jest rozwiniętym w formę zdania określeniem rzeczownika, np. *Zbieram fotosy aktorów, (jakich?) którzy grali w filmach Wajdy.*
- **dopełnieniowe** (pytania przypadków zależnych – wszystkich oprócz mianownika), np. *Wszyscy słuchali z zapartym tchem, (czego?) o czym opowiadał dziadek.*
- **okolicznikowe** miejsca, czasu, sposobu, celu, przyczyny, warunku i przyzwolenia.

DOBRA RADA: W ćwiczeniach możesz spotkać się z poleceniem „narysuj wykres”. „przedstaw schemat składniowy” lub „przedstaw graficznie budowę składniową”. Mają

one podobne znaczenie – ukazanie zależności między zdaniami składowymi (współrzędności lub podrzędności).

Termin „analiza składniowa” stosowany w odniesieniu do zdania złożonego oznacza nazwanie zdań składowych i wskazanie zależności między zdaniami składowymi (np. na wykresie).

Rozdział 11a. Zdanie złożone podrzędnie okolicznikowe

Zdania podrzędne okolicznikowe zastępują okoliczniki zdania nadrzędnego, odpowiadają na te same pytania. Np. *Byłem tu (kiedy?) wczoraj* – okolicznik czasu w zdaniu pojedynczym. *Byłem tu wtedy, (kiedy?) gdy padał śnieg* – zdanie podrzędnie złożone okolicznikowe czasu.

Podobnie jak w zdaniu pojedynczym okoliczniki, w zdaniu złożonym wyróżniamy zdania podrzędne okolicznikowe:

- **miejsca** (gdzie? dokąd? skąd? itd.), np. *Pojedźmy tam, (gdzie?) gdzie byliśmy w zeszłym roku.*
- **czasu** (kiedy? od kiedy?, do kiedy? itd.), np. *Ujrzał go, (kiedy?) gdy wsiadał do samochodu.*
- **sposobu** (jak? w jaki sposób?), np. *Zrób to tak, (jak?) żeby nikt nie zauważył.*
- **celu** (po co? w jakim celu?), np. *Przyszędłem do ciebie, (po co?) żeby obejrzeć twoją kolekcję motyli.*

Uwaga! W zdaniu podrzędnym okolicznikowym celu funkcję orzeczenia pełni **wyjątkowo** czasownik w bezokoliczniku (porównaj z rozdziałem „Osobowe formy czasownika”).

- **przyczyny** (dlaczego?), np. *Przyszędłem do ciebie, (dlaczego?) ponieważ nie było cię w szkole.*
- **warunku** (pod jakim warunkiem? w jakim wypadku? w razie czego?), np. *Wszystko się uda, (pod jakim warunkiem?) jeśli zgodzisz się na moją propozycję.*
- **przyzwolenia** (mimo co? pomimo czego? wbrew czemu?), np. *Przyszędłem do ciebie, (pomimo czego?) chociaż mnie nie zapraszałeś.*

● Ćwiczenia

1. Rozpoznaj rodzaje zdań. Sporządź ich wykresy. Postaw odpowiednie pytania.
 - a) Byłam tam, gdy chorowałeś.
 - b) Jedź tam, gdzie pokazuje drogowskaz.
 - c) Marek trenował zawzięcie, aby wygrać zawody.
 - d) Mimo że było zimno, pojechaliśmy do lasu.

- e) Wrócił późno do domu, bo musiał dłużej zostać w pracy.
 - f) Śpiewał tak, że słuchacze oniemieli z zachwytu.
 - g) Gdyby spełniło się jej marzenie, byłaby najszczęśliwszym człowiekiem na świecie.
 - h) Ślalom ustawiono tak, że tylko najlepsi osiągnęli dobry czas.
 - i) Ponieważ przeprowadzano inwentaryzację, sklep był zamknięty.
 - j) Milczałem, aby zachować dyskrecję.
 - k) Chociaż było późno, na ulicach panował duży ruch.
 - l) Pomogę ci bardzo chętnie, jeśli tylko zechcesz.
2. Przekształć zdania pojedyncze na złożone, zamieniając okoliczniki na zdania okolicznikowe. Rozpoznaj rodzaje utworzonych zdań. Pamiętaj o przecinkach.
 - a) Mimo deszczu wyszliśmy na spacer.
.....
 - b) Przyjdź do mnie w razie kłopotów.
.....
 - c) Z powodu kontuzji nie grałem w meczu.
.....
 - d) Wyjdźmy zebrać jabłka w sadzie.
.....
 - e) W czasie wizyty w muzeum wiele dowiedzieliśmy się o życiu i twórczości Rembrandta.
.....
 - f) Spotkamy się w umówionym miejscu.
.....
 - g) Janek wyjechał z nami wbrew zakazowi rodziców.
.....
 - h) Wskutek awarii urządzeń sklep jest nieczynny.
.....
 - i) Paweł pojechał kupić płyty.
.....
 - j) W wypadku zdobycia twierdzy wygramy wojnę.
.....
 3. W podanych zdaniach uzupełnij brakujące wyrazy, łączące zdania podrzędne z nadrzędnymi.
 - a) Póty dzban wodę nosi, mu się ucho nie urwie.
 - b) sobie pościelesz, się wyśpisz.
 - c) Uciekał, gdzie pieprz rośnie.
 - d) Nie mów „hop”, nie przeskoczysz.
 - e) „Gotowe stały cugi i podwozy, każdego odwiedź do jego gospody”.

- f) „Książd Robak tak się zręcznie skrzył jednym razem,
prawo w tył robił za wodza rozkazem”.
4. Podkreśl wypowiedzenia wtrącone. W każdym ze zdań złożonych postaw brakujący przecinek.
- Masz jak słyszę dobrą pracę.
 - Wyglądasz jak widać znakomicie.
 - Wieczorem było to zaraz po zachodzie zaczął padać deszcz.
 - Z domu o ile mi wiadomo wyjechali bardzo wcześniej.
 - Ty jesteś jeśli dobrze pamiętam bratem Oli.
 - Przyjadą jak się spodziewamy jutro po południu.
 - W domu ma się rozumieć nic nie powiedział.
5. Dokończ zdania tak, aby powstały zdania złożone podrzędnie. Określ ich rodzaje, stawiając odpowiednie pytania, narysuj schematy składniowe.
- „Michaś” z opowiadania J. Iwaszkiewicza został aresztowany, gdyż
 - Gerwazy nie chciał przebaczyć Soplidy, dopóki
 - Adaś Cisowski pojechał do rodzinnego majątku profesora Gąsowskiego, aby
 -, krokodyla daj mi luby!”
 - „..... jak mnie dziecko do zdrowia przywróciłaś cudem (...) tak nas powrócisz cudem”
 - Mimo wstrząsu wywołanego śmiercią panny Stanisławy, doktor Obarecki
 - Gdyby Syzyf nie obraził bogów,
 - Dedał skonstruował skrzydła, aby
6. Ułóż po dwa zdania okolicznikowe miejsca, czasu, sposobu, celu, przyczyny, warunku i przyzwolenia tak, aby zdanie podrzędne występowało raz przed, drugi raz za zdaniem nadrzędnym. W każdym wypadku użyj innego spójnika.
7. Postaw w odpowiednich miejscach przecinki. Uzasadnij celowość ich użycia.
- Mimo że noc była cicha i spokojna w powietrzu wyczuwało się nadchodzącą burzę.
 - Pospiesznie zmieniano dekoracje podczas gdy widzowie udali się na przerwę.

- Deklamował głośno i wyraźnie tak aby wszyscy go dobrze słyszeli.
- Nie zadzwonię tam chyba że mnie do tego zmusicie.
- Korespondencja urwała się dlatego że zgubiliśmy ich adres.
- W sali panowała napięta atmosfera tak jakby za chwilę miało się coś wydarzyć.
- Napisałem to tak aby każdy mógł zrozumieć.
- Zdumiliśmy się tak że na dłuższą chwilę odebrało nam mowę.

Rozdział 11b. Zdanie złożone podrzędnie przydawkowe

Zdanie podrzędne przydawkowe

- zastępuje przydawki zdania nadrzędnego,
- jest rozwiniętym w formę zdania określeniem rzeczownika.

Np. *Mieszkaliśmy w domu (jakim?) pełnym tajemnic (przydawka w zdaniu pojedynczym). Mieszkaliśmy w domu (jakim?), który był pełen tajemnic (przydawka w zdaniu złożonym).*

● Ćwiczenia

- Zamień zdania pojedyncze na złożone, zastępując rozwinięte przydawki odpowiednimi zdaniami podrzędnymi. Narysuj wykresy utworzonych zdań.
 - Na wakacjach poznaliśmy chłopaka *piszącego piękne wiersze*.
 - Przemówienie, *wyglaszane przez Jarka z VIIIb*, zaciekało słuchaczy.
 - Obrazy, *kolekcjonowane przez mojego wujka*, mają dużą wartość historyczną.
 - Przekonanie *o słuszności własnych poglądów* ratowało go w chwilach zwątpienia.
 - W końcu przyjechali do nas *oczekiwani od dawna* goście.
 - Zasmuciła mnie wiadomość *o twojej decyzji zmiany pracy*.
 - Piosenka, *zaspiewana przez moją młodszą siostrę*, została wyróżniona w konkursie młodych talentów.
- Uzupełnij wykropkowane miejsca zdaniami przydawkowymi. Podkreśl wskaźniki zespolenia.
 - Wpadłem na pomysł,
 - Skierowałem wzrok na planszę,
 - Zrozumienie,, było prawie niemożliwe.
 - Oddałem koledze zeszyt,
 - Kot,, zamiauczał żałośnie.
 - Pewność,, dodawała jej sił.

- g) W radiu podano informację,
- h) Minęły już czasy,
3. Ułóż zdania podrzędnie złożone z przydawkowymi, wprowadzanymi przez następujące spójniki i zaimki: *kiedy, co, który, jaki, że, żeby, ile*. Pamiętaj, że zdania podrzędne mają określać rzeczownik ze zdania nadrzędnego.
4. Ułóż zdania podrzędnie złożone przydawkowe, zbudowane według schematów:

- a) (1) _____
 (2) _____
- b) (1) _____
 (2) _____
- c) (1a) _____ (1b) _____
 (2) _____

5. Wstaw brakujące przecinki:

„Sługi które pan Hrabia tym kształtem odzieje nazywają się w jego pałacu dżokeje”.

„Wszyscy obrócili oczy do kamienia na którym stał pan Sędzia”.

„Czasem dla przysłowia które bez ustanku powtarzał nazywano go także Mopanku”.

„Przyjmę warunki zgody jakie mi sąd poda”.

„Zrobiła się nazajutrz z tego anegdota że w sądy o mym piesku Wielki Łowczy wdał się”.

„Znak to był że szukają na przyszłą wyprawę wodza”.

„Tak zginął pan potężny pobożny i prawy który miał w domu krzesła wstęgi i buławy”.

„Jeden tylko został który dotąd pamiątki ode mnie nie dostał”.

„We dworze gdzie przed chwilą było tyle wrzasku teraz pusto i głucho”.

A. Mickiewicz „Pan Tadeusz”

Rozdział 11c. Zdanie złożone podrzędnie orzecznikowe

Zdanie podrzędnie orzecznikowe

- odpowiada na pytania: *kim jest? czym jest? jaki, jaka, jakie jest?*, np. *Puszkina jest tym dla Rosjan*, (kim jest?) *czym Mickiewicz dla Polaków*. *Jesteś dla mnie tym*, (czym jesteś?) *czym promień słońca w pochmurny dzień*. *Wicher był taki*, (jaki był?) *że łamał drzewa*.
- zastępuje orzecznik zdania nadrzędnego, np. *Marek jest* (jaki jest?) *lubiany przez wszystkich* (orzecznik w zdaniu pojedynczym). *Marek jest taki*, (jaki jest?) *że wszyscy go lubią* (zdanie złożone podrzędnie orzecznikowe).

DOBRA RADA: Podobne pytania stawiamy przy zdaniu przydawkowym i przy zdaniu orzecznikowym. Łatwo się więc pomylić. Dlatego nie sugeruj się wyłącznie pytaniami. Zastanów się, czy w zdaniu nadrzędnym występuje łącznik (część orzeczenia imiennego) bez orzecznika, wtedy właściwie zadane pytanie będzie brzmiało: *kim jest? czym jest? jaki, jaka, jakie jest?*, a zdanie podrzędne będzie zdaniem orzecznikowym.

Np. *Mróz był taki*, (jaki był?) *że woda w jeziorze zamarła*. *Był* – łącznik; *że woda w jeziorze zamarła* – pełni w zdaniu funkcję orzecznika.

Ale: *Starzec był człowiekiem*, *który całe dni spędzał na obserwowaniu przyrody*. *Był* *człowiekiem* – orzeczenie imienne; *który całe dni spędzał na obserwowaniu przyrody* – określenie wyrazu *człowiek*, zdanie przydawkowe.

• Ćwiczenia

1. W podanych zdaniach podkreśl orzeczenia imienne. Następnie zamień zdania pojedyncze na złożone, zastępując rozwinięte orzeczniki odpowiednimi zdaniami podrzędnymi. Zwróć uwagę na prawidłowy szyk wyrazów w utworzonych zdaniach.
 Wzór: *Twoje życzenie jest trudne do spełnienia*. *Twoje życzenie jest takie, że trudno je spełnić*.
 - a) *Mój pies jest przyjazny wobec wszystkich gości*.
 - b) *Życie jest pełne niespodzianek*.
 - c) *Wasz dom jest zawsze pełen gości*.
 - d) *Temat referatu był trudny do opracowania*.
 - e) *Stan chorego był niepokojący*.
2. Podkreśl zdania złożone podrzędnie orzecznikowe. Nazwij pozostałe zdania.
 - a) *Upał jest taki, że z trudem można go wytrzymać*.
 - b) *Jesteś dla mnie tym, czym jest brat dla siostry*.
 - c) *Góra była tak potężna, że nie mogliśmy nawet marzyć o jej zdobyciu*.
 - d) *Człowiek jest tym, kim chce być*.
 - e) *Doszły mnie słuchy, że chcesz iść na medycynę*.
 - f) *Spóźniłeś się tak, że nie mogliśmy czekać*.
 - g) *Miał taki talent, że wprawiał w osłupienie swych nauczycieli*.
 - h) *Jego talent był taki, że wprawiał w osłupienie nauczycieli*.
 - i) *Propozycja nowej pracy była taka, że nie sposób było ją odrzucić*.
 - j) *Rozlegająca się wokół muzyka była taka, że serca zaczynały szybciej bić*.
3. Przekształć podane zdania, zamieniając wyróżnione kursywą wyrazy na zdania podrzędnie złożone. Aby uniknąć sztuczności w wypowiedzi, możesz uzupełnić zdania według własnego gustu oraz zmienić szyk wyrazów. Nazwij utworzone wypowiedzenia.
 - a) *Pogoda była wspaniała*.

- b) Biegliśmy *bardzo szybko*.
 c) Czy podoba ci się pólka *zrobiona samodzielnie przeze mnie*?
 d) *Nadawana właśnie w radiu* piosenka jest przepiękna.
 e) Nie mogłam nigdzie znaleźć *potrzebnych* informacji.
 f) Nasza wyprawa w góry była *bardzo męcząca*.

Rozdział 11d. Zdanie złożone podrzędnie podmiotowe i dopełnieniowe

Zdanie podrzędnie podmiotowe

- odpowiada na pytania podmiotu (*kto? co?*), np. *Ten dostanie nagrodę, (kto?) kto pierwszy zadzwoni. Zdawało mi się, (co?) że słyszę śpiew.*
 – zastępuje podmiot zdania nadrzędnego, np. *Drzwi zamknie (kto?) Olek. Śniło mi się (co?) fruwanie* (podmiot w zdaniu pojedynczym), *Drzwi zamknie ten, (kto?) kto będzie wychodził ostatni. Śniło mi się, (co?) że fruwam* (zdanie podrzędnie podmiotowe).

Zdanie złożone podrzędnie dopełnieniowe

- odpowiada na pytania przypadków zależnych (czyli wszystkich oprócz mianownika, na pytania mianownika odpowiada podmiot), np. *Wszyscy słuchali z zapartym tchem, (czego?) o czym opowiadał dziadek.*
 – zastępuje dopełnienie zdania nadrzędnego, np. *Liczymy się z opinią kolegów* (dopełnienie w zdaniu pojedynczym). *Liczymy się z tym, (z czym?) co sądzą koledzy* (zdanie podrzędnie dopełnieniowe).

DOBRA RADA: Wiele trudności sprawia często odróżnienie zdania podmiotowego od dopełnieniowego, gdy postawione pytanie brzmi: „co?”. Może być to bowiem zarówno pytanie o podmiot (*kto? co?* – mianownik), jak i o dopełnienie (*kogo? co?* – biernik), np. *Powiedziałem im, (co?) że zaraz przyjdę* – pytanie o dopełnienie, zdanie dopełnieniowe; *Zdawało się, (co?) że nie ma ratunku* – pytanie o podmiot, zdanie podmiotowe. W takim wypadku przyjrzyj się zdaniu nadrzédnemu. Jeśli nie ma w nim podmiotu (zdanie bezpodmiotowe, np. *Zdawało się; Śniło mi się*), wtedy na pewno jego funkcję spełnia zdanie podrzędnie i rozpatrywane zdanie złożone jest podrzędnie podmiotowym (*Zdawało się, (co?) że nie ma ratunku, Śniło mi się, (co?) że fruwam*).

Jeżeli natomiast w zdaniu nadrzédnym występuje podmiot, wtedy nie może być nim zdanie podrzędnie i rozpatrywane zdanie złożone jest podrzędnie dopełnieniowym, np. *Powiedziałem im, (podmiot domyślny „ja”) że przyjdę; Wszyscy zrozumieli, (podmiot „wszyscy”) że nie ma ratunku, więc Powiedziałem im, (co?) że zaraz przyjdę* jest zdaniem dopełnieniowym, tak samo jak: *Wszyscy zrozumieli, (co?) że nie ma ratunku*.

Ćwiczenia

- Nazwij podane zdania. W tym celu podkreśl zdanie nadrzędne, postaw pytanie.
 - Strzelec przysięgł ukochanej, że będzie jej wierny po wsze czasy.
 - Rychło jednak zapomniał o tym, co obiecał.
 - Wystarczyło, że zaczęła go kusić tajemnicza nimfa z jeziora.
 - Kto przysięgę naruszy, tego spotka straszna kara.
 - Nikt nie wie, kim była tajemnicza dziewczyna.
 - Dawniej na Litwie i Białorusi wierzono, że żyjący mogą pomóc zmarłym uzyskać zbawienie.
 - Duchy dzieci proszą zebranych z okazji Dziadów ludzi, aby dali im dwa ziarenka gorczycy.
 - „Kto nie zasnął gorczycy ni razu, ten nie dozna słodyczy w niebie”.
 - „Kto nie był ni razu człowiekiem, temu człowiek nic nie pomoże”.
 - „Kto nie dotknął ziemi ni razu, ten nigdy nie może być w niebie”.
- Połącz rubryki tabeli tak, aby powstały zdania złożone podrzędnie podmiotowe lub dopełnieniowe – przysłowia lub cytaty. Nazwij rodzaje tych zdań.

a) Kto pod kim dołki kopie,	że nadeszła chwila stanowcza.
b) Nie wszystko złoto,	że Wojski wciąż gra jeszcze...
c) Tymczasem na folwarku nie uszło baczności,	że będzie się uczył na przekór wszystkiemu.
d) Po bratersku radził,	że przed ganek zajechał któryś z nowych gości.
e) Kto późno przychodzi,	ten sam w nie wpada.
f) Wszyscy zrozumieli,	ten sam sobie szkodzi.
g) Radek poprzysięgił sobie,	to się nie odstanie.
h) Co się stało,	by przyznał się do winy i tym grzech swój zgładził.
i) Wszystkim się zdawało,	co się świeci.

- Dokończ zdania tak, aby powstały wypowiedzenia złożone i określ ich rodzaje. Podkreśl zastosowane wskaźniki zespolenia. Dla ułatwienia postaw odpowiednie pytania.
 - Ten zasługuje na szacunek,
 - Było do przewidzenia,

- c) Nie widziałem tego,
- d) Tego lubią chwalić,
- e) Jest wątpliwe,
- f) Zdarza się,
- g) Przypomnij sobie,
- h) Sam nie wiesz,
- i) Nieprawdą jest,
- j) Mogę sobie wyobrazić,
- k) Możesz być pewien,
- l) Marcin żałował bardzo,

Rozdział 11e. Imiesłowy równoważnik zdania

Imiesłowy równoważnik zdania – równoważnik zdania z imiesłowem przysłówkowym oraz wyrazami określającymi ten imiesłów (porównaj z rozdziałem „Nieosobowe formy czasownika”).

Konstrukcje z imiesłowami przysłówkowymi nigdy nie występują samodzielnie, zawsze wchodzi w skład wypowiedzenia złożonego, które nazywamy wtedy wypowiedzeniem złożonym z imiesłowym równoważnikiem.

Imiesłowy równoważnik zdania zastępuje zdanie podrzędne okolicznikowe czasu lub jedno ze zdań współrzędnych, np. *Gdy się obudził, poczuł przejmujący chłód. Obudzwszy się, poczuł przejmujący chłód. Szedł i śpiewał. Szedł śpiewając.*

W zdaniu nadrzędnym i w równoważniku imiesłowym musi występować **ten sam podmiot**, np. *Zbyszek siedział w ogrodzie, czytając książkę. Zbyszek siedział w ogrodzie i Zbyszek czytał książkę.*

Między czynnością wyrażoną formą imiesłowu i działaniem oznaczonym przez orzeczenia zdania nadrzędnego musi być zachowana określona relacja czasowa:

- w wypadku zastosowania imiesłowu współczesnego konieczna jest jednoczesność akcji, np. *Zbyszek siedział w ogrodzie, czytając książkę* (siedział i czytał w tym samym czasie).
- w wypadku zastosowania imiesłowu uprzedniego czynność, o której mówi imiesłów, nastąpiła wcześniej (uprzednio) niż czynność, o której mówi orzeczenie zdania nadrzędnego, np. *Obudzwszy się, poczuł przejmujący chłód* (najpierw się obudził, potem poczuł chłód).

Imiesłowy równoważnik zdania oddzielamy przecinkami tak samo, jak zdanie podrzędne.

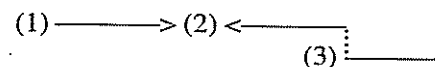
• Ćwiczenia

1. Przekształć podane zdania na zdania złożone z imiesłowym równoważnikiem. Pamiętaj o zachowaniu prawidłowego szyku utworzonych zdań.
 - a) Gdy śpimy, najlepiej odpoczywamy.
.....
 - b) Kiedy niedźwiedź poczuł zapach miodu, oblizał się łakomie.
.....
 - c) Uciekaliśmy przed nadchodzącą burzą i natknęliśmy się na ślady wilczych łap.
.....
 - d) Susza przedłużała się i groziła nieurodzajem.
.....
 - e) Gdy przemawiał, podnosił głos.
.....
 - f) Gdy usłyszał pukanie, ostrożnie podszedł do drzwi.
.....
 - g) Chcieliśmy pomóc w żniwach i zgłosiliśmy się do sołtysa.
.....
 - h) Stałem nad brzegiem wzburzonego morza i podziwiałem potęgę tego żywiołu.
.....
2. Przekształć podane zdania złożone z imiesłowym równoważnikiem na zdania złożone podrzędnie i współrzędnie.
 - a) Beethoven, stopniowo tracąc słuch, cały czas komponował.
 - b) Mickiewicz napisał „Pana Tadeusza”, przebywając na emigracji.
 - c) Żeromski, tworząc postać Borowicza i Radka, opierał się na własnych doświadczeniach życiowych.
 - d) Cyprian Kamil Norwid zmarł na obczyźnie, w skrajnej nędzy, nie doczekawszy się uznania dla swojej twórczości.
 - e) Jan Kochanowski, powróciwszy do kraju po wielu latach podróży i studiów w Europie, został sekretarzem na dworze Zygmunta Augusta.
 - f) Wielcy polscy pisarze, poeci, kompozytorzy, opuściwszy ziemię ojczystą po upadku powstania listopadowego, znaleźli schronienie w Paryżu.
3. Zamień podane pary zdań pojedynczych w zdanie z odpowiednim imiesłowem.
 - a) Słuchaliśmy koncertu. Podziwialiśmy pianistę.
.....
 - b) Wysłuchaliśmy koncertu. Nagrodziliśmy pianistę gromkimi brawami.
.....
 - c) Czytałem tę książkę. Miałem rumieńce na twarzy.
.....

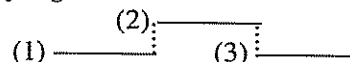
- d) Przeczytałem tę książkę. Nie mogłem zapomnieć o losach bohaterów.
.....
- e) Siedziałem w fotelu. Piłem kawę.
.....
- f) Usiadłem w fotelu. Poprosiłem o kawę.
.....
- g) Przychodzę do pracy. Podpisuję rano listę.
.....
- h) Przyszedłem do pracy. Podpisałem listę.
.....
4. Popraw podane zdania. Na czym polegają błędy?
- a) Mając siedem lat, rodzice wysłali mnie do szkoły.
b) Wróciwszy do domu, zgasło światło.
c) Przebywając na wczasach, spotkała mnie dziwna przygoda.
d) Wyszedłszy z psem, zaczął padać deszcz.
e) Przychodząc do muzeum, zostawiłem palto w szatni.
f) Kończąc czytać książkę, zwróciłem ją do biblioteki.
g) Oglądając film, wyłączyłem telewizor.
h) Sprzątając pokój, wybiegłem na podwórko.
5. Przyjrzyj się podanym parom zdań pojedynczych. Których z nich **nie można** przekształcić na zdanie złożone z imiesłowowym równoważnikiem, stosując imiesłów przysłówkowy współczesny? Dlaczego?
- a) Pracował jako kierowca. Wyrobił sobie szybki refleks.
b) Był pilotem odrzutowców. Spotkało go wiele przygód.
c) Szukali muszli. Znaleźli bursztyny.
d) Szukali bursztynów. Spotkało ich rozczarowanie.
e) Prowadził obserwację gwiazd. Zastał go przy tym kolega.
f) Prowadził obserwację gwiazd. Odkrył nową planetę.
g) Podróżował po Brazylii. Poznał obyczaje Indian.
h) Podróżował po Brazylii. Ukąsiła go żmija.

Rozdział 11f. Zdanie wielokrotnie złożone

Zdanie wielokrotnie złożone składa się co najmniej z trzech zdań składowych, złożonych współrzędnie lub podrzędnie (jedno zdanie wielokrotnie złożone może zawierać zdania składowe pozostające w stosunku współrzędnym i podrzędnym), np. (1) *Drzwi otworzył mały chłopiec*, (2) *ale nie wpuścił nas do środka*, (3) *bo nikogo dorosłego nie było w domu*.

- 1 – zdanie główne,
2 wobec 1 – zdanie współrzędne przeciwstawne,
3 wobec 2 – zdanie podrzędne okolicznikowe przyczyny.
Do zdań składowych zaliczamy także równoważniki zdań i traktujemy je tak samo, jak zdania z orzeczeniem, gdyż pełnią te same funkcje składniowe, np. (1) *Drząc z zimna*, (2) *zbliżył się do ognia*, (3) *który rzucał na ścianę migotliwe cienie*.

- 2 – zdanie główne,
2 wobec 1 – zdanie podrzędne okolicznikowe sposobu (zd. 1 – imiesłowowy równoważnik zdania),
3 wobec 2 – zdanie podrzędne przydawkowe.

W analizie składniowej zdania wielokrotnie złożonego istotna jest kolejność poszczególnych czynności:

- podział zdania na części składowe i ich numeracja,
- znalezienie wypowiedzenia głównego,
- ustalenie zależności między zdaniem głównym a zdaniami składowymi,
- ustalenie zależności między zdaniami składowymi,
- sporządzenie wykresu,
- opis wykresu (określenie rodzaju zdań składowych).

DOBRA RADA: Dzielnąc zdania na części składowe, szukaj przede wszystkim orzeczeń, ale pamiętaj o równoważnikach zdań. Najwięcej trudności sprawia zwykle odszukanie zdania głównego. Takiego zdania nie może rozpoczynać spójnik, a więc zdanie składowe bez spójnika na początku bywa bardzo często zdaniem głównym, co jest godną zapamiętania wskazówką praktyczną. Ustalenie zależności między zdaniami składowymi oraz sporządzenie i opis wykresu powinno przyjść ci z łatwością po starannym przerobieniu ćwiczeń z poprzednich podrozdziałów.

● Ćwiczenia

1. Podane wypowiedzenia uzupełnij wskazanymi zdaniami składowymi.
- a) zdaniem głównym:
....., gdy nad łąką krążyły stada gołębi, a za jeziorem zachodziło słońce.
Jeśli pokażesz, że umiesz być cierpliwy,, o której marzysz.
- b) zdaniem podrzędnym przydawkowym:
Usłyszałem opowieść,, ponieważ brzmiała niewiarygodnie.

Michał, , pożyczył mi swój album, tylko prosił, abym go nie zniszczył.

- c) zdaniem podrzędnym dopełnieniowym:

Obiecał mi, , jeśli tylko dopisze pogoda.

Już prawie zapomniał, , kiedy matka prała mu koszule i gotowała obiady.

- d) zdaniem współrzednym:

Mrużył oczy, bo oślepiało go słońce

Czekał już bardzo długo , a ukochana nie nadchodziła.

- e) imiesłowowym równoważnikiem zdania:

Przechadzał się wolnym krokiem , które były wyjątkowo piękne tego lata.

..... , osiągał coraz lepsze wyniki i jego szanse na medal rosły.

2. Przeprowadź analizę składniową podanych zdań. Zwróć uwagę na równoważniki.

a) Jurand potykał się niegdyś z Danveldem, po czym widział go dwukrotnie na dworze księcia mazowieckiego jako posła, ale od tych terminów upłynęło kilka lat.

b) Wszyscy patrzyli z niezmierną ciekawością na Juranda, rozmawiając głośno i czyniąc nad nim uwagi.

c) Na nich to z podziwem i zazdrością spoglądał Zbyszko, lecz główną uwagę jego zwrócił sam król, który zagarniał palcami włosy za uszy, jakby zniecierpliwiony tym, że śniadanie się jeszcze nie rozpoczęło.

d) Danusia, widząc, co się dzieje, przeleżała się z początku tak, iż dech zaparło jej w piersi.

e) Zawrzało znów miasto i niepokój ogarnął ludzi, a tłumy powtórnie obległy Wawel, dopytując o zdrowie królowej.

f) Rajcy miejscy, choć sprawa właściwie do nich nie należała, wyszli wszyscy dla dodania sobie powagi i ustawili się w pobliżu rusztowania tuż za rycerstwem, które stało gromadnie najbliżej pomostu.

g) Spowiednik podniósł oczy w górę, zmieszał się pisarz sądowy, kapitan i hałabardnicy opuścili broń, albowiem wszyscy zrozumieli, co się stało.

h) Zbyszko spoglądał ku temu błotu z pewną nieufnością, albowiem chłop Radzik, który mieszkał tu niegdyś w ziemnej chacie, znikł razem z rodziną, jakby się pod ziemię zapadł.

według H. Sienkiewicza „Krzyżacy”

3. Wstaw brakujące przecinki.

„Siłę roboczą Bogdańca powiększył o pięć rodzin chłopskich stada bydła i koni pomnożył a przy tym zbudował śpichlerz chruścianą

oborę i takąż stajnię. Natomiast nie mieszkając stale w Bogdańcu o dom nie dbał – i Maćko który marzył czasami że wróciwszy zastanie go otoczonym rowem i częstokołem zastał wszystko tak jak był zostawił z tą chyba różnicą że węgly pokrzywiły się nieco a ściany wydały się niższe bo osiadły i zasunęły się w ziemię.

Dwór składał się z ogromnej sieni dwóch obszernych izb z komorami i z kuchni. W izbach były okna z błon na środku zaś każdej ognisko w ulepionej z gliny podłodze z którego dym wychodził przez szpary w pułapie. Pułap ów czarny zupełnie bywał za lepszych czasów zarazem i wędlarnią na kolkach bowiem powbijanych w belki wieszano wówczas szynki wieprzowe dzicze niedźwiedzie i łosie combry jelenie i sarnie grzbiety wołowe i całe zwoje kiełbas. W Bogdańcu jednak haki były teraz puste jak również i półki biegnące wzdłuż ścian na których po innych «dworach» ustawiano misy cynowe i gliniane”.

H. Sienkiewicz „Krzyżacy”

4. Ułóż zdania do wykresów:

a) (1) =====
(2) |-----|
(3) |-----|

2 wobec 1 – zdanie podrzędne okolicznikowe sposobu

3 wobec 2 – zdanie podrzędne okolicznikowe przyzwolenia

b) (1) =====> (3) <-----
(2) |-----|

3 wobec 1 – zdanie współrzedne przeciwstawne

2 wobec 1 – zdanie podrzędne dopełnieniowe

c) (1) ----- (2) =====
(3) |-----|

1 wobec 2 – zdanie podrzędne okolicznikowe czasu

3 wobec 2 – zdanie podrzędne przydawkowe

d) (1a) ===== (1b) ===== (3) -----
(2) |-----|

2 wobec 1 – zdanie podrzędne przydawkowe

3 wobec 1 – zdanie współrzedne łączne

e) (1) =====< (2) >-----> (3) <----- (4) -----

f) (1) =====
(2) |-----|
(3) |-----|

2 wobec 1 – zdanie podrzędne okolicznikowe przyczyny

3 wobec 2 – zdanie podrzędne dopełnieniowe

Rozdział 12. Mowa niezależna i zależna

Mowa niezależna – przytoczenie dosłowne czyjejś wypowiedzi (po dwukropku i w cudzysłowie lub, w dialogu, z myślnikami), np. *Jacek zaproponował: „Chodźmy pograć w piłkę”*.

– *Kto chce grać w piłkę?* – zapytał Jacek.

– *Wszyscy!* – odrzyknęliśmy chórem.

Mowa zależna – przytoczenie cudzych słów w formie zdania złożonego, na ogół dopełnieniowego, np. *Jacek zaproponował, żebyśmy poszli pograć w piłkę*.

● Ćwiczenia

- Zamień mowę niezależną na zależną.
 - Dzisiaj radio podało wiadomość: „Do Polski przyjedzie w tym roku Leonard Cohen”.
 - Nauczyciel poprosił uczniów: „Ustawcie krzesła w sali gimnastycznej”.
 - Wielu warszawiaków pamięta słowa prezydenta Starzyńskiego: „Warszawa broniąca honoru Polski jest u szczytu swej wielkości i sławy”.
 - Hrabia rzekł: „Dobre miałem przeczucie, że lubił te mury”.
- Zamień mowę zależną na niezależną.
 - Przeczytałem w ogłoszeniu, że potrzebna jest osoba do pracy w bibliotece.
 - Ciocia napisała w liście, że zaprasza nas na wakacje.
 - Magda pytała koleżanek, która z nich umie szyć.
 - Ojciec polecił synom, żeby umyli okna.
- Bajkę Ignacego Krasickiego pt. „Ptaszki w klatce” uzupełnij znakami interpunkcyjnymi charakterystycznymi dla mowy niezależnej.

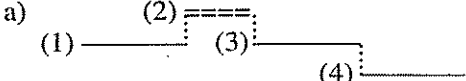
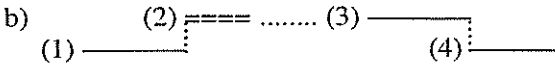
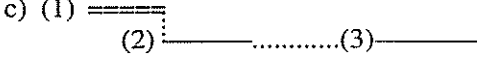
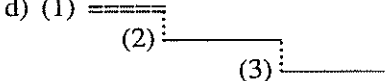
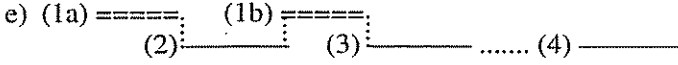
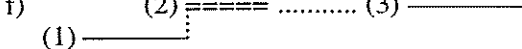
Czegóż płaczesz? starego pytał czyżyk młody
Masz teraz lepsze w klatce niż w polu wygody.
Tyś w niej zrodzon rzekł stary przeto ci wybaczę;
Jam był wolny, dziś w klatce i dlatego płacę.

ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE)

- Narysuj wykresy podanych zdań. Określ rodzaje zdań złożonych.
 - Pogoda była taka, że musieliśmy zostać w schronisku.
 - Kto jest młody, ten malowane sny widzi w powietrzu.
 - Znam kraje, gdzie zawsze jest ciepło.
 - Wieczorem będę czytać książkę, więc nie położę się wcześniej spać.
 - Wróciłem, gdy już było ciemno.
 - Może się zdarzyć, że zdam celująco egzamin.
 - Opowiadaliśmy o tym, co nam się przydarzyło w podróży.
 - Kto bywa na koniu, bywa i pod koniem.
 - Zły to ptak, co własne gniazdo kała.
 - Wydawało się, że pociąg już odjechał.
 - Ptaki odpoczywają i lecą dalej.
 - Efekt był taki, że wszyscy byli zaskoczeni.
 - Wykonał go rzeźbiarz, który jest bardzo znany.
 - Kto pod kim dołki kopie, ten sam w nie wpada.
 - Moja mama jest taka, że wszyscy ją lubią.
 - Pamiętam te czasy, kiedy tylko dziewczęta nosiły długie włosy.
 - Zrobię to tak, jak sobie życzysz.
 - Książkę, którą mi pożyczyłeś, przeczytałem już dawno.
 - Chłopiec, co te wieści posłyszał, zniknął nagle z domu.
 - Na skutek zmęczenia praca, która początkowo bardzo mnie zajmowała, wydawała się nużąca i nieprzyjemna.
 - Jego dom rodzinny, z którym wiązało się tyle wspomnień, leży w gruzach.
- Popraw błędy w podanych zdaniach.
 - Idąc do szkoły, wiał silny wiatr.
 - Czytawszy książkę, czekałem na wiadomość od kolegi.
 - Biegając na zajęcia, mocno świeciło słońce.
 - Patrzywszy w okno, myślałam o wczorajszym spotkaniu.
 - Mając pięć lat, ojciec zabrał mnie w góry.
 - Niektórzy z nas, którzy znaleźli się w kłopotach, z których trudno było wybrnąć, stracili zapał, który im towarzyszył na początku.

3. Z par zdań pojedynczych utwórz zdania złożone współrzędnie.
 - a) przeciwstawne: *Zmarłem. Nie zachorowałem.*
 - b) wynikowe: *Wieje wiatr. Liście spadają z drzew.*
 - c) rozłączne: *Przyjdę do ciebie. Zatelefonuję.*
 - d) łączne: *Szedł. Śpiewał.*
4. Uzupełnij zdania pojedyncze, tworząc po jednym zdaniu współrzędnie złożonym i po dwa zdania podrzędnie złożone – przydawkowe i okolicznikowe.
 - a) Zawsze liczę na pomoc mojego brata.
 - b) Często proszę moją siostrę o przysługę.
5. Narysuj schematy zdań i określ rodzaje zdań podrzędnych. Przekształć podane zdania złożone, zastępując w zdaniach podrzędnych czasowniki osobowe imiesłowami. Nazwij te imiesłowy.
 - a) Gogoł, który żywił dla Mickiewicza szczególnie szacunek, zapragnął poznać twórcę „Pana Tadeusza”.
 - b) Gdy powrócił do zdrowia, rozpoczął znów swoją pracę.
 - c) Gdy wracał do ojczyzny, był pełen nadziei.
 - d) Kultura, którą stworzyli starożytni Grecy, należy do największych osiągnięć ludzkości.
6. Wykonaj następujące polecenia:
 - a) Ułóż zdanie rozwinięte, włączając środkami gramatycznymi w obręb podanego zdania wszystkie wymienione wyrazy.
Kosmonauta wyszedł.
próżniowy, bezludny, skafander, powierzchnia, planeta
 - b) Z ułożonego zdania wypisz przydawki wraz z wyrazami określany-
mi.
 - c) Ułożone zdanie przekształć na złożone, zastępując ostatnią przy-
dawkę zdaniem podrzędnym przydawkowym.
 - d) Podaj drugą możliwość przekształcenia tego zdania pojedynczego
na złożone, zastępując inną z przydawek wtrąconym zdaniem pod-
rzędnym przydawkowym.
 - e) Ułożone zgodnie z poleceniem d) zdanie złożone poprzedź spój-
nym logicznie imiesłowowym równoważnikiem zdania.
 - f) Utworzoną zgodnie z poleceniem e) konstrukcję uzupełnij zdaniem
podrzędnym okolicznikowym, by powstało sensowne zdanie wie-
lokrotnie złożone.
7. Ułóż zdanie złożone z 3 zdań składowych. Sporządź jego wykres.
Określ rodzaj zdań składowych i rodzaj zdania złożonego.
8. Narysuj wykres zdania wielokrotnie złożonego, nazwij zdania składo-
we.
 - a) Byliśmy przekonani, że dziewczęta wygrają ten mecz, ponieważ
były świetnymi koszykarkami i potrafiły walczyć do końca.

- b) Chciałbym, abyś przeczytał tę książkę, którą ci poleciłem, bo jest
naprawdę piękna.
 - c) Uszczęśliwiony chłopiec objął go za szyję i poprosił, aby się odtąd
miał na bacności.
 - d) Zawodnik ruszył szybko, ale musiał zwolnić, gdyż szosa ostro
zakręcała.
 - e) Kiedy wzeszło słońce, komendant postanowił, że obóz będzie zwi-
nięty.
 - f) Była pogoda, więc pojechaliśmy do wujka, który mieszka nad je-
ziorem.
 - g) Chociaż nie miał pozwolenia, mój kolega Krzysztof wyjechał
wczoraj za miasto, złowił dwa okonie, które wypuścił, ponieważ
były niewymiarowe.
 - h) Kiedy wzeszło słońce, harcerze poczuli, że w namiotach robi się
cieplej.
 - i) Drużynowy, który obserwował podchody, chciał pomóc dziewczę-
tom w odczytywaniu znaków, ale tego nie zrobił.
 - j) „Cichą ich melodię przerywało tylko ostrożne stąpanie koni po
głazach i dźwięk żelaznych obręczy, gdy trafiały na kamienie,
wspinały się ze zgrzytem i opadając stuknęły”.
 - k) Powiedział mi, że był w Krakowie i widział to miejsce, które
chcemy zwiedzić.
 - l) Wczoraj odwiedził mnie kolega, którego dawno nie widziałem, bo
wyprowadził się i mieszka od kilku lat we Wrocławiu.
 - m) Strudzony grotolaz poczuł pierwszy powiew chłodnego powietrza
i odetchnął z ulgą, bo odzyskał nadzieję szybszego zakończenia
wyprawy.
 - n) „Nagle nieludzkie wycie wyrwało się z piersi wodza, zakotył się
silniej, wskoczył na drewniany kozielek, stojący pod żyrandolem
i wzniósł drag”.
 - o) „Mieczów ci u nas dostatek, ale i te przyjmuję jako wróżbę zwycię-
stwa, którą mi sam Bóg przez wasze ręce zsyła”.
 - p) „Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie, kto cię stracił”.
 - q) Widać było, jaką przeleciała drogą, bo liść zielony podnosił się
i drżał chwilę.
 - r) Tadeusz się dowiedział, że niemało czasu już przeszło, jak ogary
wpadły w otchłań lasu.
9. Wstaw brakujące przecinki, wykonaj wykres, nazwij zdania składowe.
 - a) Ta książka obudziła w nim wielką miłość do ojczyzny rozświetliła
jego tułaczę życie jakby odnalazł dawnego przyjaciela.
 - b) Panowała cisza na szczycie najwyższego drzewa klekotał bociek
gdyż wstawał dzień.

- c) Skawiński rozmarzył się własnym szczęściem ale człowiek łatwo oswaja się z lepszym losem więc stopniowo nabierał wiary i ufności.
- d) W swoim czasie na Węgrzech dostał kilkanaście pchnięć bagnetem bo nie chciał chwycić za strzemię które mu ukazywano jako środek ratunku.
- e) Była chora więc głód nie dokuczał jej bardzo ale z osłabienia sen ją ogarniał i powieki zamykały się na oczach.
10. W przytoczonym tekście podkreśl zdania złożone. Wykonaj analizę składniową.
Zerwałem się z łóżka, gdy usłyszałem natarczywy dzwonek budzika. Podeszedłem do okna. Zobaczyłem tłum ludzi, którzy przyglądali się czemuś z ciekawością i wykrzykiwali przejęci słowa, które były dla mnie niezrozumiałe, ponieważ znajdowałem się zbyt daleko. Postanowiłem szybko wyjść z domu.
11. Przekształć i połącz podane zdania w zdanie:
a) złożone współrzędnie
b) złożone podrzędnie
Oddalamy się od czasów ostatniego zajazdu na Litwie. Poemat Mickiewicza staje się cudowną, nierzeczywistą baśnią.
12. Rozróżnij zdania z użyciem mowy zależnej i niezależnej. Przekształć mowę zależną na niezależną i odwrotnie.
a) Kasia zwróciła się do kolegi: „Pożycz mi książkę”.
b) Grażyna zwierzyła się koleżankom, że chce zostać pianistką.
13. Ułóż zdania do wykresów:
a)
b)
c)
d)
e)
f)

Jeśli poprawnie rozwiązałeś 80% ćwiczeń utrwalających, możesz uznać, że niezłe dajesz sobie radę ze składnią zdania złożonego. Zrób teraz – sam sobie – sprawdzian na ocenę, aby się przekonać, czy tak jest rzeczywiście.

PRACA KONTROLNA NR 5

1. W podanych zdaniach wstaw przecinki, wskaż zdanie nadrzędne i podrzędne i określ rodzaje zdań podrzędnych, zadając odpowiednie pytanie. Przy zdaniach współrzędnie złożonych narysuj wykres. (30 p.)
a) Kamienica miała trzy klatki schodowe zatem dozorca miał dużo pracy.
b) „Gdybym ci ja miała skrzydełka jak gąska poleciałabym ja za Jaśkiem do Śląska”.
c) Ojciec nie pytał go o nic mimo że miał wszelkie podstawy do tego.
d) Przyjdę złożyć życzenia osobiście albo pošlę kwiaty.
e) Żeby obudzić się o świcie poszłam spać bardzo wcześnie.
f) Wszyscy obrócili oczy do kamienia na którym stał przywódca.
g) Ponieważ miał ogromne doświadczenie często pytano go o radę.
h) Każdy kto myśli poważnie o swojej przyszłości jest gotów wiele zrobić w tym kierunku.
i) Spał spokojnie podczas gdy za oknem szalała zamieć śnieżna.
j) Urodzaj był taki że miejsca w stodołach zabrakło.
2. Ułóż zdanie złożone: (6 p.)
a) współrzędnie przeciwstawne,
b) podrzędnie okolicznikowe warunku,
c) dopełnieniowe.
3. Wstaw przecinki w podanym tekście. 12 p. (po 1,5 za każdy przecinek)
Za panią szły panny dworskie niektóre starsze niektóre jeszcze niedorośle w różowych i liliowych wianuszkach na głowach po większej części z lutniami w ręku którymi często umilały czas księżnej. Były i takie które niosły całe pęki kwiatów świeżych widocznie nazbieranych po drodze. Zaroża się izba bo za pannami ukazało się kilku dworzan.
- według H. Sienkiewicza „Krzyżacy”*
4. Zamień podkreślone części zdań pojedynczych tak, aby powstały zdania złożone. Jakie zdania podrzędne otrzymałeś? (6 p.)
a) Zdążyliśmy wrócić przed zapadnięciem zmroku.
b) Z powodu choroby nie mogłem cię odwiedzić.
c) Dla dokładnego zrozumienia tekstu posługiwałem się słownikiem.

5. Dokonaj analizy składniowej zdania wielokrotnie złożonego (zrób wykres, nazwij zdania składowe). (6 p.)
Jeśli powiesz mi prawdę, bądź pewien, że nikomu nic nie powiem.

⊗ **Punktacja i ocena pracy kontrolnej:**

- 57–60 p. – ocena celująca
 50–56 p. – ocena bardzo dobra
 43–49 p. – ocena dobra
 36–42 p. – ocena dostateczna
 27–35 p. – ocena mierna
 26 p. i mniej – ocena niedostateczna

Jeśli otrzymałeś ocenę dobrą lub dostateczną, przerób jeszcze raz ćwiczenia utrwalające, jeśli natomiast osiągnąłeś wynik mierny lub poniżej, powtórz wszystkie ćwiczenia z tego rozdziału. Po powtórce napisz ten sam sprawdzian jeszcze raz. Do następnego sprawdzianu możesz przystąpić po otrzymaniu co najmniej oceny „dobrej +”.

PRACA KONTROLNA NR 6

1. Zdanie „Nie był w szkole ...” uzupełnij: (3 p.)
 - a) zdaniem współrzędnym wynikowym.....
 - b) zdaniem podrzędnym okolicznikowym przyzwolenia.....
 - c) zdaniem podrzędnym okolicznikowym czasu.....

2. Zamień podkreślony wyraz tak, aby powstało zdanie złożone. Określ rodzaj powstałego zdania. (4 p.)
 - a) Pytający nie błądzi.
 -
 -
 - b) Paweł jest nie lubiany.
 -
 -

3. Uzupełnij podany fragment zdania imiesłowowym równoważnikiem: (2 p.)
 - a), poszedłem do kolegi.
 - b) Zaczął uczyć się pilnie,

4. Sporządź wykres zdania. Wstaw brakujące przecinki. Określ rodzaje zdań składowych. (9 p.)
Choć Agnieszka podzielała poglądy koleżanek ich postanowienie zdziwiło ją gdyż miało być wyłamaniem się z rygorów życia szkolnego którym pragnęła aż do końca sprostać.

5. Ułóż zdanie do podanego wykresu: (5 p.)

(1) =====
 (2) |-----|
 (3) |-----|

2 wobec 1 – zd. podrz. przydawkowe

3 wobec 2 – zd. podrz. okolicznikowe czasu

6. Wstaw brakujące znaki interpunkcyjne. Uzupełnij rubryki tabeli. Zamień mowę niezależną na zależną i odwrotnie. Określ rodzaje zdań w mowie zależnej. (6 p.)

Mowa	Mowa
	Dzieci prosiły babcię żeby opowiedziała im baśń.
Mama przykazała rodzeństwu: Nie otwierajcie nikomu drzwi.	

- 7*. Sporządź wykres zdania. Wstaw brakujące przecinki. Określ rodzaje zdań składowych. (10 p.)

„Nie spodziewał się Zbyszko by między nim a Jurandem miało dojść do zawziętej niezgody liczył bowiem że dużo wskórają próśby Danusi a jeszcze więcej pomoże wstawiennictwo księcia którego Jurand był podwładnym i księżnej którą umiłował jako opiekunkę swojego dziecka”.

Uwaga: Jeśli nie potrafisz zanalizować całego zdania, zastanów się nad częścią zdań składowych. Poprawne pokazanie zależności między nimi też jest punktowane (jedno zdanie – jeden punkt).

● **Punktacja i ocena pracy kontrolnej:**

- 36–39 p. – ocena celująca
- 33–35 p. – ocena bardzo dobra
- 30–32 p. – ocena dobra
- 26–29 p. – ocena dostateczna
- 19–25 p. – ocena mierna
- 18 p. i mniej – ocena niedostateczna

Powtarzaj ćwiczenia według poprzedniej wskazówki. Jeśli pokonałeś wszystkie stopnie trudności – GRATULACJE! Z pewnością bez trudu poradzisz sobie z tym działem gramatyki na egzaminie.

CZEŚĆ III SŁOWOTWÓRSTWO

Rozdział 13. Analiza słowotwórcza. Budowa wyrazu

Rozdział 13a. Budowa wyrazu

Wyraz podstawowy – wyraz, od którego został utworzony inny wyraz (pochodny), np. *pisać* dla wyrazu pochodnego *napisać*.

Wyraz pochodny – wyraz utworzony od wyrazu podstawowego, np. *napisać* od wyrazu podstawowego *pisać*, *napisawszy* od wyrazu podstawowego *napisać*.

Jeden wyraz może być jednocześnie (dla różnych wyrazów) wyrazem podstawowym i pochodnym, np. *pisać* → *napisać* → *napisawszy*.

Podstawa słowotwórcza – część wspólna wyrazu podstawowego i pochodnego (z zachowaniem oboczności), np. *pisać* → *napisać*.

Formant – część, za pomocą której tworzymy nowy wyraz, np. *pisać* → *napisać*.

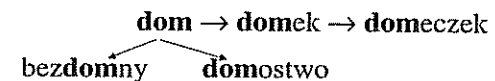
Rodzaje formantów:

- **przedrostki** – na początku wyrazu pochodnego, przed rdzeniem, np. *jeść* → *z-jeść*
- **przyrostki** – na końcu wyrazu pochodnego np. *dom* → *dom-ek*
- **formanty zerowe** – występują w rzeczownikach utworzonych od czasowników według schematu: *biegać* → *bieg* ∅

W wyrazach złożonych z dwóch podstaw słowotwórczych (por. r. 13c.) formant może znajdować się w **środku wyrazu**, np. *zlewozmywak*.

DOBRA RADA: Pamiętaj, że litera „i” może być znakiem miękkości, którego nie można oddzielić od zmiękczonej spółgłoski, więc zawsze będzie ona wchodziła w zakres podstawy słowotwórczej (jeśli graniczy z podstawą i formantem), np. *piękn-i-e*. Gdy „i” jest znakiem samogłoski (w pozycji przed spółgłoską), będzie zawierało się w formancie, np. *robotn-ik*. (Porównaj z częścią IV „Fonetyka”).

Rdzeń – część wspólna dla wszystkich wyrazów pokrewnych (dla całej rodziny wyrazów)

W odróżnieniu od podstawy słowotwórczej, zmieniającej się w tej samej rodzinie wyrazów i różnej dla różnych wyrazów pochodnych, rdzeń jest w całej rodzinie ten sam (choć istnieją oboczności).

Rodzina wyrazów – wszystkie wyrazy pokrewne (stąd nazwa), mające wspólny rdzeń.

Oboczności rdzenia – wymiany głosek w rdzeniu, np. *księga* → *książka* (e:a, g:ż).

Wyrazy bliskoznaczne, czyli synonimy – wyrazy mające tylko podobne znaczenie, ale inne rdzenie (nie mylić z wyrazami pokrewnymi!).

DOBRA RADA: Wyrazy można również dzielić w inny sposób. Przy odmianie wyrazów (czasowników, rzeczowników, przymiotników itp.) mamy do czynienia z podziałem na:

– **temat** (część niezmienną podczas odmiany) oraz

– **końcówkę** (cząstkę zmieniającą się podczas odmiany, różnicującą poszczególne formy tego samego wyrazu).

Np. w wyrazie *malować* cząstka -ać jest końcówką fleksyjną, a nie formantem.

Przy odmianie wyrazów występują także oboczności tematyczne – wymiany głosek w temacie, np. *księga* → *ksiąg*, *księdze*, *księgi* (e:a, g:dz, g:g')

Zagadnienia te nie dotyczą tworzenia nowych wyrazów, tylko odmiany wyrazów, a więc analizy **fleksyjnej** wyrazu (porównaj z częścią I – FLEKSJA).

Natomiast podział na **podstawę słowotwórczą** i **formant** jest podziałem słowotwórczym i wchodzi w zakres **analizy słowotwórczej** wyrazu. Pamiętaj jednak o tym, że nie każdy wyraz jest podzielny słowotwórczo (np. *dom*, *księga*, *masiędz*).

● Ćwiczenia

1. Uzupełnij tabelkę:

Wyraz pochodny	Znaczenie	Wyraz podstawowy	Formant
kotka	kot rodzaju żeńskiego	kot	-ka
	to, że ktoś tańczy		-enie
	opać pod czymś		pod-
kawiarnia		kawa	
spis			
marzycielski		marzyciel	
białawy		skłonić	∅
		piec	-arz
zjechać			z-
	przyrząd do drukowania		-arka
	cecha rzeczy czystej	czysty	
	związany z komputerem		-owy

2. Za pomocą **różnych** przedrostków utwórz po 5 czasowników pochodnych.

Wzór: jechać – zjechać, nadjechać, pojechać, wjechać, podjechać
 skoczyć –
 szyć –
 grać –
 bić –
 myć –

3. Przedstaw na wykresach 3 rodziny wyrazów, wybrane spośród podanych. Wyodrębnij formanty w wyrazach pochodnych. Wyodrębnij rdzenie. Wypisz oboczności.

liczebnikowy, dzień, liczyć, poręczyć, ręka, dziennikarz, liczba, rączka, dziennik, odliczyć, poręczyciel, nieliczny, dzienny, licznik, codzienny, ręczny, liczny, podręcznik, codziennie, liczebnik, podręczny, dziennikarski, odliczanie, ręczyć

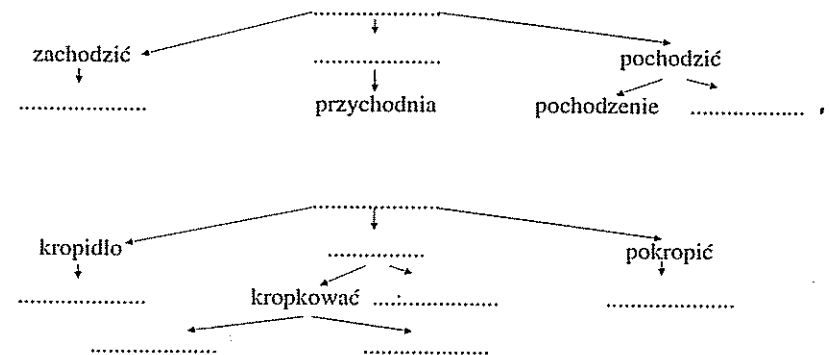
4. Dla wyrazów z podanego tekstu znajdź wyrazy podstawowe i oddziel podstawy słowotwórcze od formantów. Nazwij formanty.

Entuzjastycznie podchwyciliśmy pomysł zrealizowania w jak najszybszym terminie planów odnowienia starej jadalni i zorganizowania tam zajęć kółka tanecznego.

Uwaga! 8 wyrazów jest niepodzielnych słowotwórczo.

5. Ułóż łańcuch wyrazów postawowych i pochodnych, ilustrujący, jak:
 a) z wyrazu *ruch* (początkowy wyraz łańcucha) powstaje wyraz *niertuchomość* (ostatni wyraz łańcucha),
 b) powstaje wyraz *szydełkować*.

6. Dopisz brakujące wyrazy postawowe i pochodne. W utworzonych rodzinach wyrazów oddziel formanty i wyodrębnij rdzenie.

Rozdział 13b. Funkcje formantów słowotwórczych

Formanty nie tylko tworzą wyrazy pochodne, ale także modyfikują ich znaczenie, np. przyrostki -ak, -ek, -yk tworzą wyrazy zdrobniałe (pies → psi-ak, kot → kot-ek, kosz → kosz-yk).

Szczegółowe informacje na temat kategorii znaczeniowych wyrazów, nadawanych im przez odpowiednie formanty, znajdziesz w szkolnym podręczniku do gramatyki dla klasy VIII (rozdziały 17–20).

● Ćwiczenia

1. Za pomocą przyrostków utwórz rzeczowniki pochodne. Wyróżnij formanty. Nazwij kategorie znaczeniowe poszczególnych wyrazów.

- a) *las, stół, płaszcz, kwiat*
 b) *biały, mądry, czuły, stary*
 c) *stać, ścigać, klaskać, pracć*

2. Dopisz wyrazy, od których utworzono podane rzeczowniki pochodne. Od jakich części mowy tworzymy rzeczowniki pochodne?

- a) → pracownik, → słuchacz,
 → lenistwo, → śpiewanie
 → gonitwa, → spoiwo,
 b) → zdrowie, → piękniś,
 → cwaniak, → miłość
 → mędrzec, → śmiałek,
 c) → kartoflisko, → dzbanuszek,
 → harcerstwo, → kierowniczkę
 → warszawiak, → babsko,

3. W podanych wyrazach rozróżnij nazwy wykonawców czynności, nazwy czynności i nazwy cech. Podaj wyrazy podstawowe. Oddziel formanty w wyrazach pochodnych.

kierownik, taniec, tancerz, bystrość, myślenie, szarżyzna, nauczyciel, bitwa, wychowawca, spawacz, dobroć

- a) nazwy wykonawców czynności:
 b) nazwy czynności:
 c) nazwy cech:

4. Do wymienionych wyrazów dopisz takie wyrazy pochodne, w których wystąpią podane oboczności samogłoskowe i spółgłoskowe.

e:a g:ż księga → a:ę z:s mąż →
 e:a l:l strzelić → s:s e:∅ sen →

ó:o r:rz dwór → a:ę dz:ż mosiądz →
 e:a ci:t świecić → zi:ż dowozić →

5. Wyodrębnij formanty słowotwórcze w podanych wyrazach i podaj ich funkcję.

gwiazdeczka – sprzedawca –
 kocisko – smutniutki –
 lekarka – wielgachny –
 nudnawy – tropiciel –
 suszarka – bawialnia –

6. Uzupełnij tabelkę.

Formant	Występuje w nazwach	Przykład
-ik	zdrobniałych	stolik
-isko		
-nia		
-ista		
-anin		
-iciel		
-alnik		
-ec		
-ota		
-ka		
-enie		

Rozdział 13c. Wyrazy złożone

Wyrazy złożone to wyrazy pochodzące od dwóch wyrazów podstawowych i zawierające dwie podstawy słowotwórcze.

Rodzaje wyrazów złożonych:

- **zestawienia** – dwa odrębne wyrazy tworzą jedną całość znaczeniową, np. *wieczne pióro, Morze Bałtyckie*,
- **zrosty** – dwa wyrazy zrosnięte ze sobą bez żadnych elementów łączących, np. *Krasnystaw, wiarygodny*,
- **złożenia** – dwie podstawy słowotwórcze połączone cząstką -o-, -i-, -y-, np. *deskorolka, wiercipięta*.

cd. tabeli ze str. 117

Wyraz	Język, z którego pochodzi

4. Zastosuj w zdaniach podane wyrazy tak, aby wykazać, że rozumiesz ich znaczenie:
elementarny, profesjonalizm, opozycja, aparycja, kontrowersyjny, trywialny.

5. Spróbuj pokazać zjawisko wieloznaczności podanych wyrazów:

Wzór: zamek – budowla

– suwak

– urządzenie, służące do zamykania drzwi na klucz

klucz

–

para

–

pensja

–

szpilka

–

koło

–

energia

–

ładunek

–

–

6. Wieloznaczność języka jest bardzo często wykorzystywana w gwarze uczniowskiej. Podaj trzy przykłady neologizmów znaczeniowych zaczerpniętych z tej gwary.

Wzór: buda – psie mieszkanie
 – szkoła

Rozdział 14b. Neologizmy artystyczne

Neologizmy artystyczne – wyrazy wymyślone przez poetę lub pisarza, zazwyczaj stosowane jako środek artystyczny w danym utworze, np. *odejrzał* ← *od wejrzał*, odpowiedział spojrzeniem na spojrzenie (C.K. Norwid „Fatum”).

• Ćwiczenia

1. Z podanego wiersza J. Tuwima „Wanda” wypisz 10 neologizmów artystycznych. Spróbuj pokazać, z jakich, Twoim zdaniem, słów powstały.

Wanda

„Woda wanda wiślana

głaż głąbica srebliwa

po ciemurzu pazurem

wodzi jaskro księżawiec

sino płynie dno śpiewa

woda wanda ruślana

czesze włosy światłodzie

topiel dziewny kniaziewny”.

2. W kilku zdaniach opisz sytuację liryczną przedstawioną w przytoczonym fragmencie.

ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE)

1. Uporządkuj podane wyrazy w kolejności od podstawowego do pochodnego. W wyrazach pochodnych wydziel formanty.
 - a) uwierzyć, wiara, wierzyć
 - b) wierny, wiara, wierność
2. Uzupełnij luki wyrazami podstawowymi i pochodnymi. Wydziel formanty.

..... → nauczyć → nauczyciel

pisać → → napis

..... → zaścianek
3. Podaj po 3 wyrazy pochodzące od czasownika *tworzyć* i rzeczownika *ręka* (rzeczownik, czasownik i imię rzeczownika lub przymiotnik). W każdym z utworzonych wyrazów wskaż podstawę słowotwórczą i formanty. Wypisz oboczności spółgłoskowe i samogłoskowe.
 - a) tworzyć → ręka →
 - b) tworzyć → ręka →
 - c) tworzyć → ręka →
4. Od podanych wyrazów utwórz:
 - a) przysłówek: *ciepły* –
 - b) przymiotnik w stopniu wyższym: *ciepły* –
 - c) czasownik dokonany: *pamiętać* –
5. Od rzeczownika *ręka* utwórz pochodny rzeczownik, przymiotnik, czasownik i uzupełnij nimi zdania.

Mam ze sobą tylko bagaż.

Mogę za niego

Machała maleńka dziecka.

Wypisz oboczności. Który z przyrostków tworzących powyższe wyrazy jest charakterystyczny dla zdrobnień? Utwórz za jego pomocą inne zdrobnienia.
6. Od rzeczownika *głos* utwórz
 - a) rzeczownik zdrobniały,
 - b) przymiotnik,
 - c) czasownik

i oddziel pionową kreską podstawę słowotwórczą od formantu.

7. Od każdego z podanych czasowników *czytać*, *ładować*, *pracować* utwórz po trzy rzeczowniki:
 - a) nazwę czynności,
 - b) nazwę narzędzia,
 - c) nazwę miejsca czynności

i oddziel pionową kreską podstawę słowotwórczą od formantu.
8. Utwórz wyrazy pochodne dodając:

przyrostek: *honor* →

przedrostek: *ręczyć* →
9. Odwołując się do budowy słowotwórczej, uzasadnij pisownię podanych wyrazów:

– mędrzec	– dróżka
– powóz	mucha –
– wietrzyć	– podnózek
– chód	potężny –
druh –	ruch –
10. Dopisz wyrazy pokrewne o zabarwieniu dodatnim i ujemnym:

palec –	pies –	but –
nos –	beczka –	gruby –
język –	starzec –	kot –
11. Od podanych przymiotników utwórz przysłowki. Podkreśl zakończenia, za pomocą których tworzymy przysłowki odprzymiotnikowe: *drogi*, *miły*, *odważny*, *smutny*, *ogromny*, *zły*.
12. W podanych wyrazach oddziel podstawę słowotwórczą od formantu i dopisz wyrazy podstawowe: *koparka*, *skoczek*, *muszka*, *sypialnia*, *śpiewak*, *przeżyć*, *naramiennik*, *podgłówek*, *wybieg*.
13. Od podanych rzeczowników utwórz nazwy mieszkańców miast, regionów i krajów: *Śląsk*, *Pomorze*, *Litwa*, *Lódź*, *Francja*, *Szczecin*.
14. Od jakich części mowy powstały następujące wyrazy: *dźwig*, *malutki*, *przychodzić*, *gazomierz*, *koparka*, *białawy*, *spis*, *pracodawca*.
Oddziel podstawę słowotwórczą od formantu.
15. Od przymiotników *piękny* i *stary* utwórz po 2 rzeczowniki i po 1 czasownik.
16. Podaj wyrazy bliskoznaczne do wyrazu *piękny*.
17. Utwórz rodzinę wyrazów do wyrazu *rząd* (co najmniej 7 wyrazów).
18. Do wyrazu *kamień* dopisz 5 wyrazów pokrewnych i 3 bliskoznaczne.

19. *Uczę się ciebie człowieku.**Powoli się ucze, powoli.**J. Liebert*

Wypisz z podanego tekstu rzeczownik, a następnie:

- oddziel temat od końcówki,
 - dopisz dwa wyrazy bliskoznaczne,
 - utwórz od niego inny rzeczownik i przedstaw jego budowę słowotwórczą.
20. Podane związki frazeologiczne zastąp takimi, które zawierają rzeczownik *nos* lub *ząb*.
- uśmiechać się dyskretnie
 - pracować mimo wielkiego zmęczenia.....
 - lekceważyć sobie coś
 - walczyć zapamiętałe
 - kompletnie uzbrojony
 - drzeć z zimna
21. W wyrazie *łódka* oddziel:
- cząstki fleksyjne (temat i końcówkę),
 - cząstki słowotwórcze (podstawę i formant).
22. Od czasownika *mówić* utwórz 4 czasowniki pochodne. Oddziel formanty.
23. Od podanych wyrazów: *bez celu, słyszeć, kowal, kwiat*, utwórz pochodne. Oddziel formanty.
24. Od podanych wyrazów: *uczyć, szkoła*, utwórz po 3 pochodne. Oddziel formanty.
25. W podanych wyrazach oddziel podstawę słowotwórczą od formantu: *nóżka, zadać, konny, owocowy, namalować, koszykarz, zarządzanie, zaprzyjaźnić, prostokąt*.
26. Do wyrazu *kolega* dopisz 3 wyrazy pokrewne, dzieląc je na cząstki słowotwórcze.
27. Dopisz 3 wyrazy pokrewne i 3 bliskoznaczne do wyrazów: *góra, brzydki, bieda* i *dom*.
28. Wskaż cząstki słowotwórcze w wyrazach: *przedszkolny, zawieźć, samolot, domek*.
29. Podkreśl rdzeń w wyrazach: *beztrosko, troskliwy, troska, zatroskany*. Jak nazwiesz tę grupę wyrazów?
30. Podkreśl rdzeń, wypisz oboczności w wyrazach: *ziele, ziołowy, ziółko*.
31. Dopisz wyraz pasujący do zestawu:
- pisanie, szycie, bieżanina
 - suszarnia, śmietnisko, poczekalnia
 - znawca, piekarz, doręczyciel
 - głuchota, siwizna, szczerłość

- kotuś, żabka, córuchna
 - śpiewaczka, gospodyni, szefowa
32. Zbuduj rodzinę dowolnego wyrazu z podanego tekstu.
- „Było cymbalistów wielu,
Ale żaden z nich nie śmiał zagrać przy Jankielu
(Jankiel całą zimę nie wiedzieć gdzie bawił,
Teraz się nagle z głównym sztabem wojska zjawił).
Wiedzą wszyscy, że nikt mu na tym instrumencie
Nie dorówna w biegłości, w guście i w talencie”.
- A. Mickiewicz „Pan Tadeusz”*
33. Z jakich członów składają się następujące wyrazy:
narożnik, płotek, ptaszysko, zlewozmywak, młodzieniec, lodowisko, farbiarnia, mydło.
34. Ułóż takie zdania z podanymi wyrazami, aby dowiodły, że rozumiesz ich znaczenie. Nie pisz definicji pojęcia.
anrakt, spektakl, scenografia, sufler, rekwizyt, reżyser, epopeja, kadr, reportaż, grafika, sonet, scenariusz, referat, paleta, monolog, filantropia
35. Podane związki frazeologiczne zastąp wyrazami bliskoznacznymi.
- brać udział
 - w mgnieniu oka
 - w gorącej wodzie kąpany
36. Podaj wyrazy o znaczeniu przeciwnym, nie używając przyrostka „nie”.
- górzysty
 - pożyteczny
 - ważny
 - skomplikowany
 - dynamiczny
 - dobro
 - porażka
 - chaos
 - odważny
 - pozytywna
 - rozkosz
 - optymizm

DOBRA RADA: W ćwiczeniach tego typu uważaj, aby nie zmieniać formy wyrazu, np. południowy – północ (powinno być południowy – północny, dwa przymiotniki w rodzaju męskim).

37. Do podanych wyrazów dopisz synonimy:

świątynia	
edukacja	
huragan	
samochód	
praca	

cd. tabeli ze str. 123

kontrakt	
kobieta	
głupi	
bieda	
spalić się	
bagno	
przyrzekać	

38. Podaj polskie odpowiedniki podanych wyrazów:

alternatywa	
predyspozycje	
sprecyzować	
znormalizować	
plejada	
konkluzja	
emisja	
koneser	
spektakl	
nostalgia	
fantastyczny	
humorystyczny	
tragiczny	
satyryczny	
liryczny	
suwerenność	

39. Do podanych wyrazów dopisz po 3 synonimy:
ciepły, brak, żalić się, ojciec, ulica.

40. Jak rozumiesz następujące wyrazy:
tolerancja, specyficzny, pariożyzm, konwencja, wolność, manipulacja, iluzja, inklinacje?
41. Podane wyrazy, wyrażenia i zwroty zastąp bliskoznacznymi wyrazami, wyrażeniami i zwrotami.
odczuwać niepokój – zastanowić się –
patrzeć bezmyślnie – być szczęśliwym –
nic nie powiedzieć – wspaniałe przeżycie –
42. Przepisz podany tekst, zastępując tam, gdzie to uznasz za celowe, wyrazy obce wyrazami rodzimymi o tym samym znaczeniu.
Nasza klasa ma dwie specyficzne cechy: gros uczniów konkuruje ze sobą w osiągnięciu optymalnych rezultatów w matematyce, spora liczba uczennic przejawia ewidentne talenty literackie, a niektóre uczennice permanentnie uczęszczają na spektakle. Dla nielicznych uczniów mających kłopoty z nauką zorganizowane są koleżeńskie korepetycje, pozwalające niwelować mankamenty wiedzy.
43. Zastąp tak zwane zapożyczenia znaczeniowe z języka angielskiego właściwymi słowami polskimi:
a) Wystrój wnętrza **nie koresponduje** z funkcją mieszkania.
b) Jest to sprawa **trywialna**, nie będzie więc miał kłopotów z jej rozwiązaniem.
c) **Praktycznie** nie mam nic do dodania.
d) **Autorem** przepięknej bramki był Kosecki.
44. Jakim terminem i jakim przykładem uzupełnisz poniższe stwierdzenie?
Połączenie kilku wyrazów w jedną całość znaczeniową nosi nazwę, np. maszyna do szycia, „Żywot człowieka poczciwego”, Przylądek Dobrej Nadziei,
45. Na podstawie podanego wiersza J. Tuwima „Słowisień” napisz krótkie opowiadanie, w którym zawrzesz wszystkie informacje przekazane przez poetę.
„W białodrzewiu jaśnie dzień słoneczno,
Miodzie złoci białopalem żyśnie,
Drzewa pełni pszczelą i pasieczną,
A przez liście kraśnie pęk słowisnie.
A gdy sierpiec na niebłoczcu łyście,
W cieniu ciemnie jeno niedośpiewy
W białodrzewiu ćwirnie i srebliście
Słodzik słowi słowisieńkie ciewy”.

Jeśli poprawnie rozwiązałeś 80% ćwiczeń utrwalających, możesz uznać, że nieźle dajesz sobie radę ze słowotwórstwem. Zrób teraz – sam sobie – sprawdzian na ocenę, aby się przekonać, czy tak jest rzeczywiście.

PRACA KONTROLNA NR 7

- Do podanych wyrazów pochodnych dopisz wyrazy podstawowe: (4 p.)
 – zapisać – rozpalić
 – klasowy – dzbanuszek
- Uporządkuj następujące wyrazy w kolejności od podstawowego do pochodnego: (7 p.)
 a) praca, zapracować, pracownik, pracować, pracownia, pracowity, pracownica, pracowicie,
 b) pisownia, pisać, napisać, pisarz, pisarka, napisany, pisarski, napis,
 c) stróżowanie, stróż, stróżować, stróżka.
- W następujących wyrazach oddziel podstawę słowotwórczą. Nazwij formanty. (7 p.)
przechytrzyć, ołówek, szarak, pływak, niezwykły, atenczyk, zatrzymać
- Od podanych przymiotników utwórz przymiotniki pochodne. (6 p.)
mały, słodki, ładny, ciekawy, biały, zabawny

- Uzupełnij tabelkę: (12 p.)

Wyraz podstawowy	Przedrostek	Przyrostek	Wyraz pochodny
			wypróbować
			pański
			zjeść
			stolik
			chlebak
			zatańczyć

- Od czasowników *kopać* i *piec* utwórz nazwę: (8 p.)
 a) czynności,
 b) wykonawcy czynności,

- narzędzia,
- miejsca.

- Nazwij poszczególne wyrazy złożone. W każdym z nich wyodrębnij dwie podstawy słowotwórcze. (10 p.)
 rzymskokatolicki –
 termodynamika –
 dobranoc –
 Nowy Rok –
 czarnoziem –
- Przepisz podany tekst, zastępując zapożyczenia wyrazami rodzimymi o tym samym znaczeniu. (9 p.)
 Dozowanie medykamentu podlega wcześniejszej konsultacji z kompetentną osobą, odpowiedzialną za rehabilitację. Powinna poprzedzić je seria testów gwarantujących asymilację ciał obcych.
- Z podanego tekstu wypisz przymiotniki odczasownikowe i imiesłowy. Podaj wyrazy podstawowe. Weź pod uwagę, że przytoczony fragment pochodzi z „Chłopów” Wł. Reymonta, język jest więc stylizowany na gwaraę chłopską. (24 p.)
 „Owe obertasy, krótkie, rwane, zawrotne, wściekle, oszalałe, zawa-
 diackie a rzewliwe, siarczyste a zadumane i żalną nutą przeplecio-
 ne, warem krwie ognistej tętniące a dobroci pełne i kochania, jako
 chmura gradowa z nagła spadająca, a pełne głosów serdecznych,
 pełne modrych patrzań, wiośnianych tchnień, woniejących poszu-
 mów, okwietnych sadów; jako te pola o wiośnie rozśpiewane, że
 i lza przez śmiechy płynie, i serce śpiewa radością, i dusza tęskli-
 wie rwie się za te rozłogi szerokie, za te lasy dalekie, we świat
 wszystkim idzie marząca i «oj da dana!» przyśpiewuje...”.

Wł. Reymont „Chłopi”

● **Punktacja i ocena pracy kontrolnej:**

- 84–87 p. – ocena celująca
- 76–83 p. – ocena bardzo dobra
- 66–75 p. – ocena dobra
- 55–65 p. – ocena dostateczna
- 44–54 p. – ocena mierna
- 43 p. i mniej – ocena niedostateczna

Jeśli otrzymałeś ocenę dobrą lub dostateczną, przerób jeszcze raz ćwiczenia utrwalające, jeśli natomiast osiągnąłeś wynik mierny lub poniżej, powtórz wszystkie ćwiczenia z tego rozdziału. Po powtórce napisz ten sam sprawdzian jeszcze raz. Do następnego sprawdzianu możesz przystąpić po otrzymaniu co najmniej oceny „dobrej+”.

PRACA KONTROLNA NR 8

1. Do podanych wyrazów podstawowych dopisz wyrazy pochodne: (4 p.)
 kwiat – poeta –
 las – godzić –
2. W niżej podanych rodzinach wyrazów podkreśl rdzenie i wypisz oboczności: (5 p.)
 a) domostwo, dom, domeczek, domownik, podomka, zdomowić, bezdomny,
 b) silny, siłacz, przesilenie, siła, wysiłek,
 c) strach, straszyc, wystraszyć, strasznie, przestraszyć.
3. Uzupełnij tabelkę: (9 p.)

Wyrazy pokrewne	Oboczności rdzenia
ląka, łączka	
brat, braciszek, bracia	
głuchy, ogłuszyć	
mróz, mroźny	
pieniądz, pieniędzy	
pięć, piątka	

4. Od podanych wyrażenia przyimkowych utwórz rzeczowniki i przymiotniki: (8 p.)

Wyrażenie przyimkowe	Rzeczownik	Wyrażenie przyimkowe	Przymiotnik
pod dachem		nad morzem	
na brzegu		pod niebem	
na ramieniu		między narodami	
po południu		bez domu	

5. Podaj po dwa przykłady wyrazów pokrewnych, w których zachodzą oboczności: (8 p.)
 a) o:ó, b) rz:r, c) ch:sz, d) ą:ę
6. Od przymiotników *sprytny*, *wesoły* utwórz nazwy: (4 p.)
 a) cechy,
 b) nosiciela cechy.
7. Nazwij poszczególne wyrazy złożone. W każdym z nich wyodrębnij dwa rdzenie. (10 p.)
 samolot –
 golibroda –
 radioodbiornik –
 Stary Sącz –
 starodawny –
8. Z podanych niżej wyrazów wybierz parami wyrazy bliskoznaczne. (9 p.)
usynowienie, embargo, zamiar, wybuch, empiria, połączenie, emblemat, przeciwnik, doświadczenie, eksmisja, lingwistyka, zakaz, adopcja, godło, językoznawstwo, integracja, altruizm, eksplozja, antagonist, intencja, egoizm
9. Jakie znasz rodzaje neologizmów? Podaj po dwa przykłady. (6 p.)
10. Z podanego tekstu wypisz rzeczowniki odprzymiotnikowe i odczasownikowe. Podaj wyrazy podstawowe. Weź pod uwagę, że przytoczony fragment pochodzi z „Chłopów” Wł. Reymonta, język jest więc stylizowany na gwara chłopską. (12 p.)
 „Owe obertasy, krótkie, rwane, zawrotne, wściekłe, oszalałe, zawałciackie a rzewliwe, siarczyste a zadumane i żalną nutą przeplecione, warem krwie ognistej tętniące a dobroci pełne i kochania, jako chmura gradowa z nagła spadająca, a pełne głosów serdecznych, pełne modrych patrzań, wiośnianych tchnień, wonięjących poszumów, okwietnych sadów; jako te pola o wiośnie rozśpiewane, że i lza przez śmiechy płynie, i serce śpiewa radością, i dusza tęskliwie rwie się za te rozłogi szerokie, za te lasy dalekie, we świat wszystek idzie marząca i «oj da dana!» przyśpiewuje...”

Wł. Reymont „Chłopi”

● **Punktacja i ocena pracy kontrolnej:**

72–75 p. – ocena celująca

65–71 p. – ocena bardzo dobra

57–64 p. – ocena dobra

47–56 p. – ocena dostateczna

38–46 p. – ocena mierna

37 p. i mniej – ocena niedostateczna

Powtarzaj ćwiczenia według poprzedniej wskazówki. Jeśli pokonałeś wszystkie stopnie trudności – GRATULACJE! Z pewnością bez trudu poradzisz sobie z tym działem gramatyki na egzaminie.

CZEŚĆ IV
FONETYKA

Rozdział 15. Budowa narządów mowy.

Głoska a litera

Narządy mowy nieruchome: tchawica, krtań, jama gardłowa, jama ustna, jama nosowa, zęby, dziąsła, podniebienie twarde.

Narządy mowy ruchome: więzadła głosowe (decydują o dźwięczności lub bezdźwięczności głoski), podniebienie miękkie zakończone języczkiem (decyduje o nosowości lub ustności), język (decyduje o twardości lub miękkości głoski).

Głoska – najmniejsza słyszalna i mówiona część wyrazu.

Litera – graficzny znak głoski, najmniejsza pisana część wyrazu.

Na przykład *przejażdżka*: głoski: *p - rz - e - j - a - ż - dz - k - a* (9);

litery: *p - r - z - e - j - a - ż - d - z - k - a* (11).

Liczba liter i głosek w tym samym wyrazie jest często inna.

Uwaga na literę „i”! Litera „i” może być znakiem graficznym samogłoski (w pozycji przed spółgłoską), np. *malina*; głoski: *m - a - l - i - n - a* lub tylko znakiem miękkości poprzedzającej spółgłoski (w pozycji przed samogłoską), np. *wioska* – *w' - o - s - k - a*, *miasto* – *m' - a - s - t - o*. Spółgłoska poprzedzająca „i” jest zawsze miękka.

● Ćwiczenia

1. Wymień narządy ruchome i nieruchome w jamie ustnej, które biorą udział w wymowie głosek.
2. Jakie ruchy może wykonywać podniebienie miękkie wraz z języczkiem? Jakie konsekwencje pociąga za sobą zmiana w położeniu podniebienia miękkiego?
3. Jakie położenie względem siebie mogą zajmować więzadła głosowe? Jakie głoski powstają w każdym położeniu?
4. Podane wyrazy podziel na litery i głoski. Podaj ich liczbę.
Wzór: *uzyskać* – litery: *u-z-y-s-k-a-ć* (7), głoski: *u-z-y-s-k-a-ć* (7)
 - a) *posuwisty* –
 - b) *wspinaczka* –
 - c) *niechętnie* –
 - d) *ziółko* –

- e) chrabąszcz –
 f) dzisiejszy –
 g) brzask –
 h) pierwszak –

Rozdział 16. Klasyfikacja głosek

Samogłoski dzielimy na: **ustne** (a, e, i, o, u, y) i **nosowe** (ą, ę). Wszystkie są dźwięczne.

Spółgłoski dzielimy na: **ustne i nosowe, dźwięczne i bezdźwięczne, twarde i miękkie**, a także w zależności od stopnia zbliżenia narządów mowy na: **zwarte, szczelinowe, zwartoszczelinowe i półotwarte**; oraz w zależności od miejsca artykulacji na: **wargowe, przedniojęzykowe, środkowojęzykowe i tylnojęzykowe**¹. Głoski półotwarte (m, n, r, l, ł) nie mają swoich odpowiedników bezdźwięcznych.

DOBRA RADA: Aby trafnie odróżnić głoskę ustną od nosowej, spróbuj wymówić ją, zatykając nos. Jeśli jej brzmienie nie jest zmienione, znaczy to, że jama nosowa jest zamknięta przez podniebienie miękkie z języczkiem i wymawiasz głoskę ustną. Jeśli jest odwrotnie, czujesz napór powietrza na palce zatykające nos, przejście do jamy nosowej jest otwarte i wymawiasz głoskę nosową.

Głoskę dźwięczną rozpoznajemy, kładąc palce na krtani w miejscu, gdzie znajdują się więzadła głosowe. Drżenie więzadeł wyczuwalne przy jej wymawianiu jest oznaką dźwięczności, brak drżenia – bezdźwięczności.

Miękkość głoski oznaczona jest graficznie przez „i” (np. piesek – p'-e-s-e-k) lub znak diakrytyczny ' (np. słońce – s-l-o-ń'-c-e). Środek języka podnosi się do podniebienia twardego.

Ustalając stopień zbliżenia narządów mowy lub miejsce artykulacji, należy wnikliwie obserwować ruchy narządów mowy w jamie ustnej.

• Ćwiczenia

1. Uzupełnij tabelkę, dopisując do podanych głosek ich odpowiedniki (twarde, miękkie, dźwięczne i bezdźwięczne).

¹ Charakteryzowanie głosek pod względem stopnia zbliżenia narządów mowy i miejsca artykulacji potraktuj jako ćwiczenie uzupełniające, nie objęte wymogami programu klasy VIII, ale bardzo przydatne na egzaminie.

Głoska dźwięczna twarda	Głoska dźwięczna miękka	Głoska bezdźwięczna twarda	Głoska bezdźwięczna miękka
b	b'	p	p'
	dź		
		t	
			k'
			f'
z			
r			
	ɹ'		
m			
	ń		
		sz	

2. Podane wyrazy podziel na głoski. Dokonaj klasyfikacji każdej z nich².
- a) *dworzanin*, b) *pięciobój*, c) *anglosaski*, d) *starożytny*, e) *dziewczę*, f) *mądrość*, g) *halaśliwy*, h) *fuzja*
- Wzór: d – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, zwarta
w –itd.
3. Napisz, co to za głoska:
- a) spółgłoska twarda, bezdźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, zwarta,
b) spółgłoska miękka, dźwięczna, nosowa, wargowa, półotwarta,
c) spółgłoska miękka, bezdźwięczna, ustna, środkowojęzykowa, szczelinowa.
4. Jaką głoskę wymawiamy w podany sposób?
Powietrze z płuc przedostaje się do tchawicy, skąd trafia do krtani przy rozsuniętych więzadłach głosowych. Podniebienie miękkie jest podniesione i przywiera do tylnej ściany jamy gardłowej, więc powietrze przedostaje się jedynie do jamy ustnej. Środkowa część języka podnosi się do podniebienia twardego. Wargi mocno zwierają się.
5. Wzorując się na opisie w poprzednim ćwiczeniu, opisz artykulację głoski „b”.

² Charakteryzowanie głosek pod względem stopnia zbliżenia narządów mowy i miejsca artykulacji potraktuj jako ćwiczenie uzupełniające, nie objęte wymogami programu klasy VIII, ale bardzo przydatne na egzaminie.

Rozdział 17. Sylaba i akcent

Sylaba (inaczej zgłoska) – część wyrazu zawierająca samogłoskę.

Rodzaje sylab:

– **otwarte** (zakończone na samogłoskę), np. *pa-ni*, *mysz-ka*,

– **zamknięte** (zakończone na spółgłoskę), np. *war-kot*, *in-sty-tut*.

Przypominamy, że „i” nie musi tworzyć sylaby, gdyż nie zawsze występuje jako samogłoska, czasem bywa jedynie znakiem graficznym (porównaj z rozdziałem „Głoska a litera”). Także „u” nie musi tworzyć sylaby, gdy występuje w połączeniach samogłoskowych np. *Eu-ro-pa*, *au-to-bus*, *au-to-ry-tet*.

W podobnych wypadkach „u” przyjmuje cechy głoski „ɹ”.

Akcent

– W języku polskim jest stały i pada najczęściej na drugą sylabę od końca wyrazu, np. *nie-pod-leg-ty*, *A-lek-san-dra*.

Wyjątkami od tej reguły są:

– niektóre wyrazy obcego pochodzenia, w których akcent pada na trzecią sylabę od końca wyrazu, np.: *gra-ma-ty-ka*, *u-ni-wer-sy-tet*, *bo-ta-ni-ka*;

– niektóre formy czasowników (akcentujemy trzecią lub czwartą sylabę od końca wyrazu), np.: *po-szliś-my*, *zro-zu-mie-liś-cie*, *za-pom-nie-li-byś-cie*, *za-pi-sa-li-byś-my*;

– niektóre liczebniki (akcentujemy trzecią sylabę od końca), np.: *czte-rys-ta*, *sie-dem-set*, *o-siem-set*, *dzie-więć-set*.

Szczegółowych informacji na ten temat szukaj w szkolnym podręczniku do gramatyki dla klasy VIII (rozdział 42).

Ćwiczenia

1. Podane wyrazy podziel na sylaby. Wyróżnij „i” oraz „u”, które nie tworzą sylab.

automatycznie, *minimalny*, *niespotykany*, *euforia*, *astronautyka*, *piegowaty*, *najmądrzej*, *epopeja*, *aerodynamiczny*, *wyszczególnić*, *jabłko*, *trzcina*, *poezja*

2. Z podanego tekstu wypisz wyrazy, w których **nie** akcentujemy drugiej sylaby od końca. Podkreśl w nich sylabę akcentowaną.

„Pamiętam, kiedy przyjechalśmy na Pragę, na dworzec Terespołski, jechaliśmy potem przez most Kierbedzia. Na moście spotkaliśmy ubogi pogrzeb, dążący oczywiście na Bródno, i tak mi się jakoś poplątało, jak na obrazie Gierymskiego, kraty mostu Kierbedzia, szare wody Wisły, piaszczyste brzegi rzeki i ten pogrzeb w jednego konia. (...) A potem jechaliśmy Wareckim Placem dopiero co oczyszczonym z gmachów szpitalnych i przytułkowych „Dzieciątka Jezus”. Od Poczty Głównej widać było na wprost nowy, wspaniały, przykryty niebieskawym dachem gmach Filharmonii”.

J. Iwaszkiewicz „Warszawa”

3. Niżej podano peryfrazy (opisy, omówienia) pewnych wyrazów. Napisz, jakie to wyrazy, i podkreśl w nich sylabę akcentowaną.
- wielokierunkowa wyższa uczelnia techniczna o poziomie uniwersyteckim – p.....
 - ćwiczenia cielesne wykonywane w celu uzyskania ogólnej sprawności fizycznej – g.....
 - forma czynnego wypoczynku, obejmująca wycieczki piesze, kajakowe, samochodowe itp. – t.....
 - badacz, znawca historii – h.....
 - wynik mnożenia 2 x 400 – o.....
 - wyraz dźwiękonaśladowczy – o.....
 - szkoła średnia, której ukończenie uprawnia do tytułu technika – t.....
 2. osoba l. mn. trybu przypuszczającego czasownika „powiedzieć” – p.....
 1. osoba l. mn. czasu przeszłego czasownika „wyjść” – w.....
 - wiedza tłumacząca jakąś dziedzinę zjawisk, w odróżnieniu od praktyki, na podstawie której jest formułowana – t.....

Rozdział 18. Upodobnienia fonetyczne

Rozdział 18a. Upodobnienia wewnątrzwyrazowe

Upodobnienia wewnątrzwyrazowe to zmiany cech głoski wewnątrz wyrazu pod wpływem mocniejszej głoski sąsiedniej:

- **udźwięcznienia** (głoskę bezdźwięczną wymawiamy dźwięcznie pod wpływem sąsiedniej głoski dźwięcznej), np. w wyrazie *prośba* *b* nadaje dźwięczność *s* i wymawiamy [*proźba*],
- **ubezdźwięcznienia** (głoskę dźwięczną wymawiamy bezdźwięcznie pod wpływem sąsiedniej głoski bezdźwięcznej), np. w wyrazie *twój* *t* odbiera dźwięczność *w* i wymawiamy [*tʃój*].

W zależności od kierunku przebiegu upodobnienia wyróżniamy:

- **upodobnienia postępowe** (naprzód), np. *trząsk* (ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe głoski *rz* pod wpływem *t*);
- **upodobnienia wsteczne** (do tyłu), np. *odpowieź* (ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne głoski *d* pod wpływem *p*), *liczba* (ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne głoski *cz* pod wpływem *b*).

DOBRA RADA: Szukając w danym wyrazie lub tekście upodobnień, zwracaj najpierw uwagę na sąsiadujące ze sobą spółgłoski. Jeśli jedna z nich jest dźwięczna, a druga bezdźwięczna, prawie na pewno w wymowie upodobniają się do siebie.

Rozdział 18b. Upodobnienia międzywyrazowe

Rozróżniamy upodobnienia międzywyrazowe takiego samego typu, jak wewnątrzwyrazowe. Powstają podczas szybkiej wymowy pary wyrazów, pomiędzy spółgłoską kończącą pierwszy wyraz a spółgłoską rozpoczynającą następny.

Na przykład *jak dobrze* *d* udźwięcznia *k* i wymawiamy [*jak dobrze*] (udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne głoski *k* pod wpływem *d*); *posiedź chwilę* *ch* ubezdźwięcznia *dź* i wymawiamy [*posieć chwilę*] (ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne głoski *dź* pod wpływem *ch*).

Uwaga! Większość spółgłosek dźwięcznych na końcu wyrazu (w wygłosie) traci dźwięczność, np. *leś* wymawiamy [*lep*], *miód* wymawiamy

[mió]. Takie zjawisko fonetyczne nazywamy **ubezdźwięcznieniem w wygłosie**. Nie dotyczy ono spółgłosek półotwartych (ponieważ, jak pamiętamy, nie mają one bezdźwięcznych odpowiedników).

DOBRA RADA: W razie wątpliwości w pisowni spółgłoski na końcu wyrazu znajdź taką jego formę, w której spółgłoska znajdzie się przed samogłoską (np. stóg-stogi, kot-koty).

● Ćwiczenia

1. Zaznacz strzałkami i nazwij zjawiska fonetyczne, które zachodzą w podanych parach wyrazów:

chęć walki –	każ posprzątać –
mów spokojnie –	i tak dalej –
łeb cielecy –	przytrzymując drzwi –
chodź tutaj –	czytelnik bajek –
dziewięć złotych –	wykład ciekawy –

2. W podanym tekście zaznacz i nazwij upodobnienia.

„Niedźwiedź ryknął krótko, jakby przerażony niespodziewanym zjawiskiem, lecz był już zbyt blisko, aby mógł ratować się ucieczką, więc w jednej chwili podniósł się na zadnie łapy rozwarłszy przednie jak do uścisku. Tego właśnie czekał Zbyszko; zebrał się w sobie, skoczył jak błyskawica i całą siłą potężnych ramion oraz własnego ciężaru wbił widły w piersi zwierza. Cały bór zatrzęsł się teraz od przeraźliwego ryku. Niedźwiedź chwycił łapami widły pragnąc je wyrwać, ale zadziory przy ostrzach wstrzymały, więc poczuwszy ból zagrzmiał jeszcze straszliwiej. Chcąc dosięgnąć Zbyszka wsparł się na widłach i wbił je w siebie mocniej”.

H. Sienkiewicz „Krzyżacy”

Rozdział 18c. Uproszczenia grup spółgłoskowych

Jest to zjawisko fonetyczne, polegające na pominięciu w wymowie niektórych spółgłosek spośród kilku sąsiadujących w jednym wyrazie.

Na przykład *mógł* wymawiamy [móg], *jabłko* wymawiamy [japko], *pierwszy* wymawiamy [pierszy], *warszawski* wymawiamy [warszaski].

● Ćwiczenia

1. Wypisz wyrazy, w których może dojść do uproszczeń grup spółgłoskowych. Podkreśl te grupy.

a) W roku tysiąc siedemset dziewięćdziesiątym czwartym wybuchło powstanie kościuszkowskie.

b) Janek przywiózł z wakacji sześćdziesiąt pięć muszelek.

c) Wuj Ani jest pierwszorzędnym rzemieślnikiem, więc wszyscy bardzo go cenią.

2. Podkreśl wyrazy, których pisownia jest niezgodna z wymową. Wyjaśnij przyczyny tych niezgodności.

Masyw Centralny, przejście, legowisko świstaków, droga na szczyt, mozolna wędrówka, pomyślne zakończenie

ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE)

1. Podziel na sylaby, głoski i litery następujące wyrazy:
a) narzędzia, b) przyjaciel, c) rzeczownik, d) bracia, e) chwiała, f) samotnie, g) politowanie, h) srebrzysty, i) wiosna, j) miesięcznik, k) zmierzch, l) łodzianin, ł) budynek.
2. Podkreśl spółgłoski, w których nastąpiła utrata dźwięczności lub zaszło udźwięcznienie:
a) bluzka, b) prośba, c) chleb, d) także.
3. Wypisz z podanego zdania wyrazy, w których zachodzą zmiany fonetyczne i nazwij te zmiany.
a) Balonik, który uciekł małej dziewczynce, był różowy i miał czarną płamę przy sznureczku, więc łatwo go rozpoznałem, gdy leciał nad głową.
b) Chociaż nie miał pozwolenia, mój kolega Krzysztof wyjechał wczoraj za miasto, złowił w Wieprzu dwa okonie, które wypuścił, ponieważ były niewymiarowe.
4. Jakie zjawiska fonetyczne zachodzą w wyrazach i grupach wyrazowych? Podkreśl odpowiednie głoski.
a) ścieżka, b) liczba, c) szybko, d) róg, e) pięć wiewiórek, f) prośba, g) żabka, h) chleb, i) jak żywy, j) mrówka, k) głód, l) jabłko, ł) także, m) kwoka, n) jeź, o) powtórka, p) pod stopami, r) przygoda, s) przód, t) stóg siana, u) doświadczenie
5. Wśród podanych wyrazów podkreśl te, w których dostrzegasz różnicę między wymową a pisownią.
szalik, prośba, krzesła, gruszka, staw, brzytwa, strzelnica, ślimaczek, drucik, zasadzka, skorupka
6. W podanych zdaniach podziel wyrazy na sylaby. Podkreśl „i” oraz „u”, które nie tworzą sylaby. Wypisz po jednej spółgłosce twardej, miękkiej, dźwięcznej, bezdźwięcznej.
a) Dzieci jechały do szkoły autobusem.
b) Interesują nas dzieje Europy.
7. Jakie cechy głosek spowodowały zmianę znaczenia par wyrazów?
a) Kasia – kasa

- b) koza – kosa
- c) paw – pan
- d) grad – grat
- e) mąra – miara
- f) rada – rana
- g) piasek – pasek
- h) kąt – kot
- i) wada – wafa
8. W podanych wyrazach podkreśl sylaby akcentowane.
egzaminowanie, muzyka, pomyślelibyście, rozpoznawanie, gramatyka, zrobilibyśmy, panna, dom, bezpieczeństwo, punkciku, zarobilibyście siedemset tysięcy
9. W podanych wyrazach określ liczbę liter i głosek. Wypisz samogłoski.
a) szkoła, b) ministerialny
10. Z podanego zdania wypisz wyraz, w którym są same głoski dźwięczne i podkreśl w nim głoskę nosową.
Niemówle, bawiąc się grzechotnikiem, uśmiechało się beztrasko.
11. Zaznacz poprawną odpowiedź.
Upodobnienie wewnątrzwyrazowe pod względem dźwięczności zachodzi w wyrazie:
a) czytelników, e) przymknąłem,
b) podszedł, f) zmęczony,
c) młodzieniec, g) panienka,
d) opowiadania, h) rozumiałem.
12. Ile głosek jest w wyrazie *młodzieniec*?
a) 10, b) 9, c) 8, d) 7.
13. Ile głosek jest w wyrazie *zdziwiona*?
a) 9, b) 8, c) 7, d) 6.
14. Omów cechy fonetyczne głosek w wyrazie *wiosto* i *bądz*.
15. W których z podanych wyrazów jest inna liczba głosek niż liter?
Dlaczego?
gwóźdź, drewnienko, szczaw, dziecko
16. Dane są polskie wyrazy:
precz –
szok –
ciacham –
anyż –
jeleni –
odsadź –
Co powstanie, jeśli głoski, z których się składają, zostaną wymówione w odwrotnej kolejności? Napisz swoje propozycje.

17. Napisz cztery wyrazy, w których zachodzi upodobnienie pod względem dźwięczności.
18. Jakie ruchy wykonują narządy mowy przy powstawaniu głosek:
a) dźwięcznych, b) nosowych, c) miękkich?
19. Jakie mogą być miejsca artykulacji głosek? Jak je rozróżniamy stopnie zbliżenia narządów mowy?
20. Rozpoznaj po cechach, jakie to głoski:
a) dźwięczna, ustna, twarda, wargowa, zwarta –
b) dźwięczna, ustna, miękka, wargowa, zwarta –
c) bezdźwięczna, ustna, miękka, wargowa, zwarta –
21. Określ cechy głoski *dź*. Opisz ruchy narządów mowy podczas artykulacji tej głoski.
22. Wskaż w tekście wyrazy, w których występują upodobnienia. Na czym one polegają? Oznacz strzałkami upodobnienia wsteczne i postępowe.
„Kiedy tak radcowie roztrząsali sprawę wielkiej polityki, pani Borowiczowa, słuchając na pozór uważnie ich twierdzeń, daleko odbiegła myślami. Jakiś kształty i zjawienia, jakieś cienie i widma bezcielesne ukazywały się przed nią, tworząc ze siebie jakby sceny i wypadki z przyszłego życia Marcinka”.
- S. Żeromski „Szyfowe prace”*
23. Wyróżnij sylaby akcentowane w podanych wyrazach. Na tej podstawie sformułuj zasady akcentowania wyrazów na 3. i 4. sylabie od końca.
polityka, zdawaliśmy, osiemset, moglibyście, wizyta, ekipa
24. Przekształć podane zdania, odrywając ruchome końcówki osoby. Podkreśl sylaby akcentowane w podanych i przekształconych czasownikach. Jaka jest przyczyna różnicy w akcencie?
wy postanowiliśmy –
my przyszliśmy –
wy zaplanowaliśmy –
my zrobiliśmy –

Jeśli poprawnie rozwiązałeś 80% ćwiczeń utrwalających, możesz uznać, że nieźle dajesz sobie radę z fonetyką. Zrób teraz – sam sobie – sprawdzian na ocenę, aby się przekonać, czy tak jest rzeczywiście.

PRACA KONTROLNA NR 9

1. Uzupełnij tabelkę według wzoru: (16 p.)

Wyraz	Głoski	Litery	Samogłoski	Spółgłoski
szkoła	sz-k-o-l-a	s-z-k-o-l-a	o,a	sz,k,l
Szczebrzeszyn				
zółtko				
zmarznięty				
oaza				

2. Uzupełnij tekst brakującymi wyrazami. (2 p.)
Najprostsze, dźwiękowe, wyodrębnione słuchowo składniki wyrazu to, ich graficzne odpowiedniki to
3. W krtani znajdują się następujące narządy mowy: (2 p.)
.....
4. Ruchome narządy mowy to: (4 p.)
.....
5. Nieruchome narządy mowy to: (3 p.)
.....
6. Uzupełnij tekst brakującymi wyrazami: (6 p.)
Przy wymawianiu głosek dźwięcznych wiązadła głosowe są, a podczas wymawiania głosek bezdźwięcznych wiązadła głosowe są
Gdy podniebienie miękkie jest podniesione i przywiera do tylnej ściany jamy gardłowej, powstają głoski, a kiedy jest opuszczone, powstają głoski Kiedy język przesuwa się ku przodowi jamy ustnej, a środkowa część podnosi się ku przodowi podniebienia twardego, powstają głoski, a gdy język wypełnia dno jamy ustnej

- lub tylną częścią wznosi się ku podniebieniu miękkiemu, powstają głoski
7. Wśród wymienionych głosek podkreśl te, które powstają wskutek zwarcia warg: g, p, Ń, b, m, s, d (3 p.)
8. Wymienione niżej głoski wpisz w odpowiednie linie, rozpatrując kryteria dla każdej głoski oddzielnie: (6 p.)
 ę, g, cz, ł, m, dź, d, b, dz, z, j, n, f, r, ć, w
 a) dźwięczne
- b) bezdźwięczne
- c) ustne
- d) nosowe
- e) miękkie
- f) twarde
9. Wymienione niżej głoski uporządkuj parami (dźwięczne z bezdźwięcznymi): b, d, g, c, cz, w, z, ż, sz, ś, ć, p, f, t, k, dz, dź, ź, s (10 p.)
 Wzór: b – p
10. Wymień 4 głoski dźwięczne, które nie mają odpowiednika bezdźwięcznego. (4 p.)
11. Z podanych wyrazów wypisz spółgłoski miękkie: (5 p.)
 pieśń, wiedza, zima, biada, śnieg, źdźbło.
12. W podanych wyrazach zaznacz i nazwij upodobnienia: (4 p.)
 tykwa –
 kawka –
 roztrwonić –
 podkopać –
13. Do niżej podanych przykładów wstaw odpowiedni przedrostek *wes-* lub *wez-*. (4 p.)
 a) ...tchnąć
 b) ...głowie
 c) ...brać
 d) ...przeć
14. Dokończ wyrazy, wstawiając *-cki* lub *-dzki*. (5 p.)
 a) szwe.....
 b) wojewó.....
 c) studen.....
 d) elegan.....
 e) tka.....

15. W podanych wyrazach podkreśl uproszczenia grup spółgłoskowych. (4 p.)
 jabłko, królewski, sześćset, myślnik
16. Podane niżej wyrazy podziel na sylaby i wpisz je w odpowiednie rubryki tabeli. (3 p.)
 - doświadczenie, antagonistą, manufaktura, despotyzm, rozkazać, zacierpnąć

Sylaby otwarte	Sylaby zamknięte

17. Podane niżej wyrazy podziel na sylaby i podkreśl sylabę akcentowaną. (5 p.)
 chodziliśmy, wypoczęlibyście, zastanawiający, dynamika, kupiłabyś

● **Punktacja i ocena pracy kontrolnej:**

- 83–86 p. – ocena celująca
 75–82 p. – ocena bardzo dobra
 65–74 p. – ocena dobra
 53–64 p. – ocena dostateczna
 43–52 p. – ocena mierna
 42 p. i mniej – ocena niedostateczna

Jeśli otrzymałeś ocenę dobrą lub dostateczną, przerób jeszcze raz ćwiczenia utrwalające, jeśli natomiast osiągnąłeś wynik mierny lub poniżej, powtórz wszystkie ćwiczenia z tego rozdziału. Po powtórce napisz ten sam sprawdzian jeszcze raz. Do następnego sprawdzianu możesz przystąpić po otrzymaniu co najmniej oceny „dobrej+”.

PRACA KONTROLNA NR 10

1. Najmniejszy dźwięk mowy stanowi: (2 p.)
a) wyraz, b) litera, c) głoska.
2. Źródłem dźwięku, wysyłającym fale głosowe, są w przypadku mowy ludzkiej (2 p.)
.....
3. Głoski dzielą się na i (2 p.)
4. Głoski powstają: (1 p.)
a) przy wdechu powietrza,
b) przy wydechu powietrza.
5. Powietrze wydostające się z płuc wprawia w drgania (2 p.)
....., znajdujące się w
6. Poniżej podano spółgłoski podzielone na grupy według stopnia zbliżenia narządów mowy przy ich artykulacji. Podaj nazwy poszczególnych grup. (4 p.)
a) b, g, t
b) f, ch, ż
c) cz, dz, ć
d) m, n, l
7. Przy wymawianiu spółgłosek zwarcia i szczeliny powstają: (2 p.)
a) w tych samych miejscach jamy ustnej,
b) w różnych miejscach jamy ustnej.
8. Poniżej podano spółgłoski podzielone na grupy według miejsca artykulacji. Podaj nazwy poszczególnych grup. (4 p.)
a) m, b, w -
b) k, g, h -
c) ń, ć, t' -
d) dz, r, n -
9. Uzupełnij zdanie: (2 p.)
Przy artykulacji spółgłosek miękkich część (która?)
..... języka wznosi się ku podniebieniu (jakemu?)
10. W trakcie wymawiania spółgłosek „m”, „m’”, „n”, „ń” wydychane powietrze: (3 p.)
a) przepływa,
b) nie przepływa przez jamę nosową, gdyż
jest a) opuszczone, b) podniesione
11. W której grupie zostały zapisane wyrazy zawierające tylko spółgłoski ustne? (2 p.)
a) stół, szafa, krzesło, kredens, regał
b) jabłko, śliwka, kiwi, banan
c) azalia, fiołek, aster, róża
d) sukienka, spodnie, bluza, pończochy
12. Gdy wiązadła głosowe są zsunięte i drgają, wymawiamy głoski (2 p.)
.....
gdy wiązadła głosowe są rozsunięte i nie drgają, wymawiamy głoski
13. Spółgłoski: m, mi, n, ń, r, l' są: (2 p.)
a) dźwięczne,
b) bezdźwięczne.
14. Scharakteryzuj głoskę „dz”. Podaj jej 5 cech. (5 p.)
15. Napisz litery oznaczające samogłoski: (3 p.)
a) ustne: b) nosowe:
16. Uzupełnij zdanie: (4 p.)
Wszystkie samogłoski są, w przeciwieństwie do spółgłosek, wśród których są również
17. Wśród których wyrazów zachodzi upodobnienie? Nazwij je. (2 p.)
a) stary płot b) smak zupy
18. W wyrazach *trzask*, *chrzest*, *trzymać* zaszło upodobnienie (2 p.)
.....
19. W wyrazach *gad*, *glóg*, *grób* wymawiasz na końcu głoski: (2 p.)
a) dźwięczne,
b) bezdźwięczne.
20. Który podział na sylaby jest prawidłowy? (1 p.)
a) z-mą-drzeć b) zma-drzeć, c) zma-drz-eć
21. Który z wyrazów dzieli się na sylaby otwarte? (2 p.)
a) sensacja b) mamusia c) podskoczyć
22. W których wyrazach **poprawnie** zaznaczono akcentowaną sylabę? (2 p.)
a) **ogł**ądaliśmy b) ogł**ad**alibyśmy c) ogł**ad**aliście d) powie**dz**iałabym
e) spodzie**w**iałbym się f) stara**li** się

● **Punktacja i ocena pracy kontrolnej:**

52–53 p. – ocena celująca

47–51 p. – ocena bardzo dobra

41–46 p. – ocena dobra

34–40 p. – ocena dostateczna

26–33 p. – ocena mierna

25 p. i mniej – ocena niedostateczna

Powtarzaj ćwiczenia według poprzedniej wskazówki. Jeśli pokonałeś wszystkie stopnie trudności – GRATULACJE! Z pewnością bez trudu poradzisz sobie z tym działem gramatyki na egzaminie.

**ODPOWIEDZI
DO ĆWICZEŃ**

CZEŚĆ I. FLEKSJA

Rozdział 1. Czasownik

Rozdział 1a. Osobowe formy czasownika

ćw. 1

Leki były rozdawane chorym przez doktora Obareckiego bezpłatnie. Aptekarzowi i felczerowi została wypowiedziana wojna. Niebawem została zawarta bliska znajomość z miejscowymi „notablami”. Ubodzy i chorzy mieszkańcy Obrzydłówka przestali być wspomagani. Odp. Czasowniki, które można przekształcić w ten sposób nazywamy przechodnimi.

ćw. 2

Strona czynna	Strona bierna	Strona zwrotna
zmienia	jest zmieniany	zmienia się
zapisuje	jest zapisany	zapisuje się
wystraszył	został wystraszony	wystraszył się
podpisał	został podpisany	podpisał się
zniechęci	zostanie zniechęcony	zniechęci się
zaadaptuje	zostanie zaadaptowany	zaadaptuje się

ćw. 3

pisać jak kura pazurem – napisać (...), brzydtko, nieczytelnie pisać
zrobić z igły widły – robić (...), zrobić z małej sprawy wielki problem
rozwijać skrzydła – rozwinąć (...), rozpocząć szerszą działalność
trząść się ze strachu – zatrząść (...), bardzo się bać
brać coś na swoje barki – wziąć (...), wziąć za coś odpowiedzialność
zaprowadzić porządek – zaprowadzać (...)
odnieść sukces – odnosić (...)
ponieść porażkę – ponosić (...)
znosić zniewagi – zniesić (...)
schodzić z obłoków na ziemię – zejść (...), zaczynać myśleć realnie

ćw. 5

przywieźli – 3 os. l. mn., cz. przeszły, r. męskoos., tr. orz., str. czynna, dokonany, przechodni
 chcieliśmy – 1 os. l. mn., cz. przeszły, r. męskoos., tr. orz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni
 przywiózł – 3 os. l. poj., cz. przeszły, r. męski, tr. orz., str. czynna, dokonany, przechodni
 wzbronił – 3 os. l. poj., cz. przeszły, r. męski, tr. orz., str. czynna, dokonany, przechodni
 pozwólcie – 2 os. l. mn., cz. —, r. —, tr. roz., str. czynna, dokonany, nieprzechodni
 możemy – 1 os. l. mn., cz. ter., r. —, tr. orz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni
 niech będzie – 3 os. l. poj., cz. przyszły, r. —, tr. roz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni
 bywało – 3 os. l. poj., cz. przeszły, r. nijaki, tr. orz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni
 hańbili – 3 os. l. mn., cz. przeszły, r. męskoos., tr. orz., str. czynna, niedokonany, przechodni
 będą – 3 os. l. mn., cz. przyszły, r. —, tr. orz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni
 musimy – 1 os. l. mn., cz. ter., r. —, tr. orz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni
 dopomóż – 2 os. l. poj., cz. —, r. —, tr. roz., str. czynna, dokonany, nieprzechodni
 chodziliśmy – 1 os. l. mn., cz. przeszły, r. męskoos., tr. orz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni
 pójdziemy – 1 os. l. mn., cz. przyszły, r. męskoos., tr. orz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni

Rozdział 1b. Niosobowe formy czasownika

ćw. 1

zropaczony, zapomniany, wypity – imiesłowy przymiotnikowe biernie
 czytający, kochający – imiesłowy przymiotnikowe czynne
 chodząc, rzucając się – imiesłowy przysłówkowe współczesne
 pomyślawszy, poległszy – imiesłowy przysłówkowe uprzednie
 Pozostałe wyrazy to przymiotniki.

ćw. 2

Bezokolicznik	Im. przym. czynny	Im. przym. bierny	Im. przysł. współczesny	Im. przysł. uprzedni	Formy zakończone na -no i -to
kopać	kopiący	kopany	kopiąc	—	kopano
kopnąć	—	kopnięty	—	kopnąwszy	kopnięto
kończyć	kończący	kończony	kończąc	—	kończono
ukończyć	—	ukończony	—	ukończywszy	ukończono
rzucić	—	rzucony	—	rzuciwszy	rzuciono
rzucać	rzucający	rzucany	rzucając	—	rzucano
wygrywać	wygrywający	wygrywany	wygrywając	—	wygrywano
wygrać	—	wygrany	—	wygrawszy	wygrano
rozpocząć	—	rozpoczęty	—	rozpocząwszy	rozpoczęto
rozpocząć	rozpoczynający	rozpoczynany	rozpoczynając	—	rozpoczynano

Imiesłów przysłówkowy uprzedni tworzymy tylko od czasowników dokonanych.

Imiesłów przysłówkowy współczesny tworzymy tylko od czasowników niedokonanych.

Imiesłów przymiotnikowy bierny tworzymy od czasowników dokonanych i niedokonanych, ale mających stronę czynną i bierną, czyli przechodnich. Imiesłów przymiotnikowy czynny tworzymy od czasowników przechodnich i nieprzechodnich, ale niedokonanych.

ćw. 3

zacfanej (Ms. l. poj., r. ż.) – imiesłów przymiotnikowy bierny
 pasąc, dogładając, przebywając – imiesłowy przysłówkowe współczesne
 pracujący (B., l. poj., r. m.) – imiesłów przymiotnikowy czynny
 wzorowane (B., l. mn., r. niemęskoos.), nieodłącznych (Ms., l. mn., r. niemęskoos.) – imiesłowy przymiotnikowe biernie
 otaczającego (D., l. poj., r. m.) – imiesłów przymiotnikowy czynny
 zrozumiawszy, znalazłszy się, pobrawszy – imiesłowy przysłówkowe uprzednie
 ucząc – imiesłów przysłówkowy współczesny

ćw. 4

Bez-okolicznik	Im. przym. czynny	Im. przym. bierny	Im. przysł. współczesny	Im. przysł. uprzedni	Formy zakończone na -no i -to
wyciągnąć	rzące	ubrany	chroniąc się	padłszy	kazano
szukać	skrzypiące	zajęty			zapomniano
zadrzemać	dających	wyrżnięty			
	śpiącemu				

Wyrazy: „stuknienie”, „przebudzenie” są, oczywiście, rzeczownikami odczasownikowymi.

ćw. 5

kruszyć kopie, uzbroić się w cierpliwość, budować zamki na lodzie, zasięgnąć języka, patrzeć wilkiem, rozmowa przy drzwiach zamkniętych, mieć duszę na ramieniu, szukać wiatru w polu, igrać z ogniem, w gorącej wodzie kąpany

Rozdział 2. Rzeczownik

ćw. 1

Słońca – D., l. p., r. n.; Księżycy – D., l. p., r. m.; gwiazd – D., l. mn., r. niemęskoos.; morzu – Ms., l. p., r. n.; braci – B., l. mn., r. męskoos.; hamowaniu – Ms., l. p., r. n.; wiosłami – N., l. mn., r. niemęskoos.; wady – B., l. mn., r. niemęskoos.; zalety – B., l. mn., r. niemęskoos.; linki – D., l. p., r. ż.; wysiłek – B., l. p., r. m.; opór – M., l. p., r. m.; wiosel – D., l. mn., r. niemęskoos.; łódź – M., l. p., r. ż.; lekkość – B., l. p., r. ż.; cierpienie – B., l. p., r. n.; bezpieczeństwem – N., l. p., r. n.; szybkość – B., l. p., r. ż.

ćw. 2

Pospolite	Własne	Osobowe	Nieosobowe	Żywotne	Nieżywotne
			Słońca		Słońca
			Księżycy		Księżycy
gwiazd	Słońca	braci	gwiazd	braci	gwiazd
morzu	Księżycy		morzu		morzu
braci			hamowaniu		hamowaniu
hamowaniu			wiosłami		wiosłami
wiosłami			wady		wady
wady			zalety		zalety

cd. tabeli ze str 156

zalety		linki		linki
linki		wysiłek		wysiłek
wysiłek		opór		opór
opór		wiosel		wiosel
wiosel		łódź		łódź
łódź		lekkość		lekkość
lekkość		cierpienie		cierpienie
cierpienie		bezpieczeństwem		bezpieczeństwem
bezpieczeństwem		szybkość		szybkość
szybkość				

ćw. 3

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
M. przyjacielØ	M. przyjaciel-e
D. przyjaciel-a	D. przyjaciólØ
C. przyjaciel-owi	C. przyjaciól-om
B. przyjaciel-a	B. przyjaciólØ
N. z przyjaciel-em	N. z przyjaciól-mi
Ms. o przyjaciel-u	Ms. o przyjaciól-ach
W. przyjaciel-u!	W. przyjaciel-e!

oboczności: e:ó:o; l:l

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
M. ksiądzØ	M. księż-a
D. ksiądz-a	D. księż-y
C. ksiądz-u	C. księż-om
B. ksiądz-a	B. księż-y
N. z ksiądz-em	N. z księż-mi
Ms. o ksiądz-u	Ms. o księż-ach
W. księż-e!	W. księż-a!

oboczności: a:ę; dz:ż

ćw. 4

bracia – C., l. mn. – braciom
 muzeum – D., l. mn. – muzeów
 człowiek – N., l. mn. – ludźmi
 dłoń – N., l. mn. – dłońmi
 rok – B., l. mn. – lata
 kość – N., l. mn. – kośćmi
 Nowakówna – D., l. p. – Nowakówny
 Białystok – Ms., l. p. – Białymstoku
 sędzia – N., l. p. – sędzią
 Anna i Paweł Lipszycowie – C. – Annie i Pawłowi Lipszycyom

ćw. 5

a) pani, b) źrebięciem, c) końmi, d) okami, e) Krakowskiem

ćw. 6

a) szlachetność, gracia, szlachta
b) drzwi, skrzypce, spodnie
c) serce, nastrój, maj, świat

Rozdział 3. Przymiotnik

ćw. 1

wzrokowych – D., l. mn., r. niemęskoos., st. równy
czerwona – M., l. p., r. ż., st. równy
gładką – N., l. p., r. ż., st. równy
okrągłą – N., l. p., r. ż., st. równy
miękką – N., l. p., r. ż., st. równy
twardym – N., l. p., r. m., st. równy
dźwięcznym – N., l. p., r. m., st. równy
większy – M., l. p., r. m., st. wyższy
piskliwym – N., l. p., r. m., st. równy
chłopski – M., l. p., r. m., st. równy
drabiniasty – M., l. p., r. m. st. równy
Uwaga! wyrazy *błyszczący*, *wywożące* nie są przymiotnikami, tylko imiesłowami przymiotnikowymi, gdyż pochodzą od czasowników *błyszcząć*, *wywozić*.

ćw. 2

Na przykład:

postawa – wzorowa, naganna
charakter – prawy, wredny
bohater – pozytywny, negatywny
czyn – szlachetny, ohydny
postępowanie – wielkoduszne, małostkowe
werdykt – sprawiedliwy, stronniczy

ćw. 3

Na przykład:

hałaśliwy – głośny, cichy; skupiony – uważny, rozproszony;
staranny – dokładny, niedbały; duży – ogromny, mały;
błahy – nieważny, istotny; spokojny – zrównoważony, nerwowy;

Stopniowanie proste	Stopniowanie opisowe	Stopniowanie nieregularne	Brak stopniowania
Wzór: ciekawy, ciekawszy, najciekawszy	interesujący, bardziej interesujący, najbardziej interesujący	duży, większy, największy	nieważny
nudny, nudniejszy, najnudniejszy	hałaśliwy, bardziej hałaśliwy, najbardziej hałaśliwy		ogromny
głośny, głośniejszy, najgłośniejszy	niedbały, bardziej niedbały, najbardziej niedbały		
cichy, cichszy, najcichszy	błahy, bardziej błahy, najbardziej błahy		
staranny, staranniejszy, najstaranniejszy	skupiony, bardziej skupiony, najbardziej skupiony		
dokładny, dokładniejszy, najdokładniejszy	uważny, bardziej uważny, najbardziej uważny		
spokojny, spokojniejszy, najspokojniejszy	roztargniony, bardziej roztargniony, najbardziej roztargniony		
istotny, istotniejszy, najistotniejszy	zrównoważony, bardziej zrównoważony, najbardziej zrównoważony		
mały, mniejszy, najmniejszy	nerwowy, bardziej nerwowy, najbardziej nerwowy		

ćw. 4

niebieski ptak, błękitna krew, zielone lata, zielona szkoła, różowe okulary, czarne myśli, węgielny kamień, ślepy traf, dantejskie piekło
Związki przymiotnika z rzeczownikiem to wyrażenia.

ćw. 5

a) złego (D., l. p., r. n., st. równy), dobre (B., l. p., r. n., st. równy)
b) lepszy (M., l. p., r. m., st. wyższy)
c) mądry (M., l. p., r. m., st. równy)
d) niemiłe (M., l. p., r. n., st. równy)
e) zły (M., l. p., r. m., st. równy), własne (B., l. p., r. n., st. równy)
f) mądrej (C., l. p., r. ż., st. równy)
g) dobrymi (N., l. mn., r. niemęskoos., st. równy)
h) prawdziwych (B., l. mn., r. męskoos., st. równy)

ćw. 6

Przymiotniki: trudny, poranny, piękny, silny, domowy, sławny, jasny, papierowy, zły

Przymiotniki, których nie stopniujemy: poranny – poranek, domowy – dom, papierowy – papier

Pozostałe wyrazy to imiesłowy przymiotnikowe bierne.

Rozdział 4. Liczebnik**ćw. 1**

- a) dwudziestego, tysiąc dziewięćset dwudziestego pierwszego / dwa, trzecie
- b) szesnasty
- c) czterema
- d) dwojga
- e) pierwszych / dwa / pół
- f) czworo
- g) wielu

ćw. 2

- a) kilka, b) siódmym, c) jedna, d) sześć, e) dwóch, trzeci, f) sto dwadzieścia troje, g) szósty, h) cztery, i) cztery, j) jeden, k) półtora, l) pierwszego, f) dwie, m) sto dwa, n) dwoje, o) trzech

ćw. 3

Z ćw. 1:

- a) dwudziestego – l. porządkowy, D., l. p., r. m.; tysiąc dziewięćset dwudziestego pierwszego – l. porządkowy, D., l. p., r. m.; dwa – l. główny, B., r. niemęskoos.; trzecie – l. porządkowy, M., l. p., r. n.;
- b) szesnasty – l. porządkowy, M., l. p., r. m.;
- c) trzema – l. główny, N., r. męskoos.;
- d) dwojga – l. zbiorowy, D.;
- e) pierwszych – l. porządkowy, Ms., l. mn., r. niemęskoos.; dwa – l. główny, B., r. niemęskoos.; pół – l. ułamkowy nieodmienny;
- f) czworo – l. zbiorowy, B.;
- g) wielu – l. nieokreślony, D.

Z ćw. 2:

- a) kilka – l. nieokreślony, M.;
- b) siódmym – l. porządkowy, Ms., l. p., r. m.;
- c) jedna – l. główny, M., l. p., r. ż.;
- d) sześć – l. główny, M., r. niemęskoos.;
- e) dwóch – l. główny, D., r. męskoos.; trzeci – l. porządkowy, M., l. p., r. m.;

- f) sto dwadzieścia troje – l. zbiorowy, B.;
- g) szósty – l. porządkowy, B., l. p., r. m.;
- h) cztery – l. główny, B., r. niemęskoos.;
- i) cztery – l. główny, B., r. niemęskoos.;
- j) jeden – l. główny, M., l. p., r. m.;
- k) półtora – l. ułamkowy nieodmienny;
- l) pierwszego – l. porządkowy, D., r. n.;
- l) dwie – l. główny, B., r. niemęskoos.;
- m) sto dwa – l. główny, M., r. niemęskoos.;
- n) dwoje – l. zbiorowy, B.;
- o) trzech – l. porządkowy, D., r. niemęskoos.

ćw. 4

- a) dziewiętnastym – liczebnik porządkowy
- b) dwa – liczebnik główny
- c) trzech – liczebnik główny, drugiej – liczebnik porządkowy
- d) półtora – liczebnik ułamkowy
- e) trzy – liczebnik główny
- f) dwojga – liczebnik zbiorowy
- g) siedemdziesięciu – liczebnik główny, czterdziestu – liczebnik główny
- h) wiele, kilka – liczebniki nieokreślone

Rozdział 5. Przysłówek**ćw. 1**

wyrazy nieodmienne: zdecydowanie, źle, wróżąc, złowróźnie, dzisiaj, dziś, przed, się, wreszcie, daleko, szybko, ale, nad, przyjemnie, ach, o przysłówki stopniujące się: zdecydowanie, bardziej zdecydowanie, najbardziej zdecydowanie; źle, gorzej, najgorzej; złowróźnie, bardziej złowróźnie, najbardziej złowróźnie; daleko, dalej, najdalej; szybko, szybciej, najszybciej; przyjemnie, przyjemniej, najprzyjemniej; przysłówki niestopniujące się: dzisiaj, dziś, wreszcie

ćw. 3

a) ruszać się ślamazarnie, powoli; b) gapić się głupio, bezmyślnie; c) ruszać się niezdarnie; d) siedzieć niecierpliwie; e) spoglądać niechętnie, wrogo; f) powiedzieć szczerze; g) uciekać daleko; h) dążyć do czegoś bezwzględnie

Jeśli wstawiłeś inne przysłówki, które, twoim zdaniem, odpowiadają znaczeniowo przykładom z ćwiczenia, możesz je sprawdzić w „Słowniku wyrazów bliskoznacznych” lub „Słowniku synonimów”.

ćw. 4

W razie wątpliwości skorzystaj ze „Słownika wyrazów bliskoznacznych”.

Rozdział 6. Zaimek.

ćw. 1

a) je – B., r. n.; b) je – B., r. ż.; c) je – B., r. niemeškoos.; d) nią – N., r. ż.;
e) ją – B., r. ż.; f) jej – C., r. ż.; g) niej – Ms., r. ż.; h) jej – D., r. ż.

ćw. 2

mi, cię, tamto, którym, on, tyłu, nich, tym, jak, ci, taki
zaimki rzeczownikowe: mi, cię, on, nich, ci
zaimki przymiotnikowe: tamto, którym, tym, taki
zaimki przysłówkowe: jak
zaimki liczebne: tyłu

ćw. 3

a) jaki – z. przymiotny, względny; taki – z. przymiotny, wskazujący
b) co – z. rzeczowny, względny
c) kto – z. rzeczowny, względny; ten – z. przymiotny, wskazujący
d) czego – z. rzeczowny, względny; tego – z. rzeczowny, wskazujący
e) gdzie – z. przysłowny, względny; tam – z. przysłowny, wskazujący
f) jaka – z. przymiotny, względny; taka – z. przymiotny, wskazujący
g) jak – z. przysłowny, względny; tak – z. przysłowny, wskazujący
h) komu – z. rzeczowny, względny; temu – z. rzeczowny, wskazujący

ćw. 4

a) kto – z. rzeczowny, względny; b) kto – z. rzeczowny, pytający; c) dokąd – z. przysłowny, pytający; d) dokąd – z. przysłowny, względny; e) ile – z. liczebny, pytający; f) ile – z. liczebny, względny;

ćw. 6

naszego – z. przymiotny, dzierżawczy
niegdyś – z. przysłowny, nieokreślony
go – z. rzeczowny, osobowy
jego – z. rzeczowny, dzierżawczy
wszędzie – z. przysłowny, upowszechniający
gdziekolwiek – z. przysłowny, nieokreślony
mu – z. rzeczowny, osobowy
się – z. zwrotny
go – z. rzeczowny, osobowy

stąd – z. przysłowny, wskazujący
nigdzie – z. przysłowny, upowszechniający
nikim – z. rzeczowny, upowszechniający
zadnemu – z. przymiotny, upowszechniający
gdzie – z. przysłowny, względny
go – z. rzeczowny, osobowy
mi – z. rzeczowny, osobowy
swojego – z. przymiotny, dzierżawczy
tę – z. przymiotny, wskazujący
które – z. przymiotny, względny

ćw. 7

a) Nie będę go słuchał.
b) Czyj jest ten kapelusz?
c) Daj mi ten flamaster.
d) Ilu chłopców nie ma w szkole?
e) Powiem ci prawdę, albo: Tobie powiem prawdę.
f) Mnie się to podoba, albo: To mi się podoba.
g) Do kiedy nie będzie cię w Polsce?

ćw. 8

a) go; b) mi; c) tobie; d) mu

**Rozdział 7. Przyimek, spójnik, partykuła,
wykrzyknik**

ćw. 1

Spaja wyrazy i zdania	Modyfikuje znaczenie wyrazu	Jest wyrazem uczucia lub woli mówiącego	Wraz z rzeczownikiem tworzy część zdania
i	-ż	A!	ze
by	-ż		na
	nie		o
			do
spójnik	partykuła	wykrzyknik	przyimek

Uwaga! „By” w tym wypadku łączy zdania, tworząc zdanie okolicznikowe celu, jest więc spójnikiem, a nie partykułą.

ćw. 3

Powstały wyrażenia przyimkowe, np.: bez nadziei (D.), ku słońcu (C.), między narodami (N.), przeciw agresji (C.), nad miastem (N.) lub nad wszystko (cenił szczerłość) – B., do czasu (D.), w harmonii (Ms.) lub w sedno (trafić) – B., o polityce (Ms.) lub o prawo (walczyć) – B.

ćw. 4

na, w, do, po – przyimki; by, -że – partykuły

Poprawność pisowni sprawdź w „Słowniku ortograficznym”.

ćw. 5

a) nie, b) niech, c) np. -że, d) np. aj!, e) np. hej! czy, f) np. ojej! no partykuły: nie, niech, -że, czy, no; wykrzykniki: aj!, hej!, ojej!

ćw. 6

a) wśród, przed, nad, na, we, z – przyimki

b) ani, lecz, i, a – spójniki

c) hajże! aj! a! – wykrzykniki

d) -ż, nie – partykuły

Rozdział 8. Pisownia partykuły *nie*

ćw. 1

a) niedoświadczony, b) nie pracujący, c) niepracujących, d) nieublagany, e) nieinteresująca, f) nie zapłacony, g) nie znany, h) nieznane, i) niemianowane, j) nie mianowany, k) nieoczekiwany, l) nie oczekiwany, l) nierozłącznymi, m) nie rozwinięty, n) nierozwinięte, o) niespodziewany, p) nie przygotowanej

ćw. 2

Wyraz	Część mowy
nieuwaga	rzeczownik
nie dziś	przysłówek nie pochodzący od przymiotnika
nie ten	zaimek
niemiły	przymiotnik w stopniu równym
niedostatek	rzeczownik
nie lepiej	przymiotnik w stopniu wyższym
niepalenie	rzeczownik
nie odczytany	czasownik w formie imiesłowu przymiotnikowego

cd. tabeli ze str 164

Wyraz	Część mowy
nie najszczęśliwiej	przysłówek w stopniu najwyższym
nie trzeba	czasownik
nie każdy	zaimek
nie po myśli	wyrażenie przyimkowe
nie przeczytawszy	imiesłów przysłówkowy
niewiele	zaimek (wyjątek)
niewesoło	przysłówek odprzymiotnikowy w stopniu równym
nie oni	zaimek
nie blisko	przysłówek nie pochodzący od przymiotnika
niechętnie	przysłówek odprzymiotnikowy w stopniu równym
nie tylko	zaimek

ćw. 3

Na przykład: Mama dzisiaj niedomaga. Nie domagamy się niczego. Mam słaby słuch i niedosłyszę. Nie dosłyszałem pytania.

ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE)

ćw. 1

wracałam – 1 os. l. poj., r. ż., cz. przeszły, tr. orz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni
 przyjeżdż – 2 os. l. poj., r. —, cz. —, tr. roz., str. czynna, dokonany, nieprzechodni
 napisaliby – 3 os. l. mn., r. męskoos., cz. —, tr. przyp., str. czynna, dokonany, przechodni
 czytając – imiesłów przysłówkowy współczesny
 gotowany – imiesłów przymiotnikowy bierny
 przyjdiesz – 2 os. l. poj., r. —, cz. przyszły, tr. orz., str. czynna, dokonany, nieprzechodni
 pojechałyby – 3 os. l. mn., r. niemęskoos., cz. —, tr. przyp., str. czynna, dokonany, nieprzechodni
 chodźmy – 1 os. l. mn., r. —, cz. —, tr. roz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni
 zgięty – imiesłów przymiotnikowy bierny
 zrobiwszy – imiesłów przysłówkowy uprzedni

ćw. 2

Formy „oczy” używamy, gdy mówimy o narzędziu wzroku, np. *niebieskie oczy*, natomiast forma „oka” dotyczy np. dziurek w sieci lub w siatce, śladów tłuszczu w zupie.

ćw. 3

I. pojedyncza	I. mnoga
M. lat-o	M. lat-a
D. lat-a	D. lat ∅
C. lat-u	C. lat-om
B. lat-o	B. lat-a
N. lat-em	N. lat-ami
Ms. leci-e	Ms. lat-ach
W. lat-o!	W. lat-a!

ćw. 4

bardzo, bardziej, najbardziej
stary, starszy, najstarszy
niedaleko, nie dalej, nie najdalej
nowej, nowszej, najnowszej

ćw. 5

- przyszło
- dwadzieścioro jeden dzieci
- wróciliśmy lub wróciliśmy
- trojgiem
- dwojgu
- pięciu, sześć
- czterdziestu ośmiu
- sto dwadzieścia troje

ćw. 6

- Legionowa – przymiotnik
pieśń – rzeczownik
żołnierzy – rzeczownik
polskich – przymiotnik
stała się – czasownik
później – przysłówek
naszym – zaimek przymiotnikowy, dzierżawczy
hymnem – rzeczownik
państwowym – przymiotnik

- Nasza – zaimek przymiotnikowy, dzierżawczy
rada – rzeczownik
trenerów – rzeczownik
szybko – przysłówek
zgłosiła – czasownik
do kadry – wyrażenie przyimkowe
olimpijskiej – przymiotnik
trzech – liczebnik
wyróżniających – imiesłów przymiotnikowy czynny
się – zaimek zwrotny
zawodników – rzeczownik
- Przed oczyma – wyrażenie przyimkowe
mej – zaimek przymiotnikowy, dzierżawczy
wyobraźni – rzeczownik
zjawiły się – czasownik
się – zaimek zwrotny
poszarpane – imiesłów przymiotnikowy bierny
brzezi – rzeczownik
rdzawe – przymiotnik
góry – rzeczownik
zielona – przymiotnik
dżungla – rzeczownik
spływająca – imiesłów przymiotnikowy czynny
do morza – wyrażenie przyimkowe
i – spójnik
smukłe – przymiotnik
palmy – rzeczownik
- Przeczytawszy – imiesłów przysłówkowy uprzedni
lekturę – rzeczownik
obowiązkową – przymiotnik
natychmiast – przysłówek
zabrałem – czasownik
się – zaimek zwrotny
do pisania – wyrażenie przyimkowe
tego – zaimek przymiotnikowy, wskazujący
wypracowania – rzeczownik
- Za chwilę – wyrażenie przyimkowe
głos – rzeczownik
dzwonka – rzeczownik
i – spójnik
sygnał – rzeczownik
nadjeżdżającej – imiesłów przymiotnikowy czynny

- karetki – rzeczownik
 zlewają się – czasownik
 się – zaimek zwrotny
 w – przyimek
 jedno – liczebnik
 f) Gwałtowna – przymiotnik
 wichura – rzeczownik
 wyrządziła – czasownik
 wiele – liczebnik nieokreślony
 szkód – rzeczownik
 w lesie – wyrażenie przyimkowe
 i – spójnik
 na łące – wyrażenie przyimkowe

ćw. 7

Słowikach, dwudziesty siódmy maja, piętnasta, Słowikównie, dziewięciorga

ćw. 8

a) B; b) C; c) A; d) zwiedziwszy – imiesłów przysłówkowy uprzedni, zachwycającym – imiesłów przymiotnikowy czynny

ćw. 9

a) człowieku – l. poj., W., r. męski; b) człowiek-u; c) Osobliwość odmiany tego rzeczownika polega na całkowitej zmianie tematu w liczbie mnogiej (ludzie).

ćw. 10

a) na – przyimek, gdyż – spójnik
 b) cisza – M., szczyte – Ms., drzewa – D., bociek – M., dzień – M.

ćw. 11

Wyrazy odmienne	Wyrazy nieodmienne
zapomnę – czasownik	nie – partykuła
wrażenia – rzeczownik	nigdy – zaimek przysłowny, upowszechniający
jakie – zaimek przymiotny, względny	na – przyimek
wywarł – czasownik	
mnie – zaimek rzeczowny, osobowy	
ten – zaimek przymiotny, wskazujący	
film – rzeczownik	

ćw. 12

- a) Zakopanem
 b) mieszczan
 c) pięciorga
 d) Aleksandra Fredry
 e) przyjaciół
 f) troje
 g) Białej Podlaskiej
 h) grali
 i) liśćmi
 j) odszedł
 k) Walcówny, Lipca
 l) Poznańskiem (czy wiesz, dlaczego ten wyraz piszemy wielką literą?)
 l) synu
 m) nauczycieli
 n) technika
 o) Kwietnia, Wieczorkównę
 p) Ostrowie Wielkopolskim, Ostrowi Mazowieckiej

ćw. 13

- a) opanowany – imiesłów przymiotnikowy bierny w funkcji orzecznika
 b) myśląc – imiesłów przysłówkowy współczesny w funkcji okolicznika sposobu
 c) opadające – imiesłów przymiotnikowy czynny w funkcji przydawki

ćw. 14

Wyraz	Nazwa części mowy
dwoje	liczebnik
więc	spójnik
gładko	przysłówek
uproszony	czasownik w formie im. przym. biernego
niech	partykuła
jego	zaimek rzeczowny osobowy lub przymiotny dzierżawczy
rząd	rzeczownik
spoza	przyimek

ćw. 15

Odmienne części mowy: śniegu, napadało, sypie, puch, srebrzysty, miękki, srebrny, czysty.
 Nieodmienne – pozostałe.

ćw. 16

a)

Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki	rodzaj męskoosobowy	rodzaj niemęskoosobowy
ja szedłem	szłam	————	my szliśmy	szłyśmy
ty szedłeś	szłaś	————	wy szliście	szłyście
on szedł	ona szła	ono szło	oni szli	szły

b)

Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
ja rozumiem	nie można określić rodzaju	my rozumiemy	nie można określić rodzaju
ty rozumiesz	nie można określić rodzaju	wy rozumiecie	
on rozumie	nie można określić rodzaju	oni rozumieją	

c)

Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki	rodzaj męskoosobowy	rodzaj niemęskoosobowy
ja zdałbym	zdałabym	————	my zdalibyśmy	zdałybyśmy
ty zdałbyś	zdałabyś	————	wy zdalibyście	zdałybyście
on zdałby	ona zdałaby	ono zdałoby	oni zdaliby	zdałyby

d)

Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki	rodzaj męskoosobowy	rodzaj niemęskoosobowy
ja dźwignąłem	dźwignęłam	————	my dźwignęliśmy	dźwignęłyśmy
ty dźwignąłeś	dźwignęłaś	————	wy dźwignęliście	dźwignęłyście
on dźwignął	ona dźwignęła	ono dźwignęło	oni dźwignęli	one dźwignęły

e)

Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki	rodzaj męskoosobowy	rodzaj niemęskoosobowy
ja zacząłem	zaczęłam	————	my zaczęliśmy	zaczęłyśmy
ty zacząłeś	zaczęłaś	————	wy zaczęliście	zaczęłyście
on zaczął	ona zaczęła	ono zaczęło	oni zaczęli	one zaczęły

f)

Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki	rodzaj męskoosobowy	rodzaj niemęskoosobowy
ja wyjąłem	wyjęłam	————	my wyjęliśmy	wyjęłyśmy
ty wyjąłeś	wyjęłaś	————	wy wyjęliście	wyjęłyście
on wyjął	ona wyjęła	ono wyjęło	oni wyjęli	one wyjęły

g)

Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
rodzaj męski	rodzaj żeński	rodzaj nijaki	rodzaj męskoosobowy	rodzaj niemęskoosobowy
ja mellem	mellam	————	my melliśmy	mellyśmy
ty melleś	mellaś	————	wy melliście	mellyście
on melli	ona mella	ono mello	oni melli	one melly

ćw. 17

- a) Gdy – zaimek względny
 stanął – czasownik
 nad jeziorem – wyrażenie przyimkowe
 zobaczył – czasownik
 dopiero – przysłówek
 piękno – rzeczownik
 otaczającej – imiesłów przymiotnikowy czynny
 go – zaimek rzeczowny, osobowy
 przyrody – rzeczownik

- b) Za – przyimek
 jakieś – zaimek przymiotny, nieokreślony
 dwadzieścia – liczebnik główny
 lat – rzeczownik
 problemy – rzeczownik
 dnia – rzeczownik
 dzisiejszego – przymiotnik
 będą – czasownik
 dla mnie – wyrażenie przyimkowe
 mało – przysłówek
 istotne – przymiotnik
- c) Nie – partykuła
 mógł – czasownik
 doczekać – czasownik
 się – zaimek zwrotny
 powrotu – rzeczownik
 rodziców – rzeczownik
 z pracy – wyrażenie przyimkowe
- d) Byliśmy – czasownik
 na – przyimek
 otwartym – imiesłów przymiotnikowy bierny
 morzu – rzeczownik
 i – spójnik
 płynęliśmy – czasownik
 na wschód – wyrażenie przyimkowe
 gdy – zaimek względny
 sponad – przyimek
 białych – przymiotnik
 fal – rzeczownik
 wynurzyła się – czasownik
 się – zaimek zwrotny
 krawędź – rzeczownik
 słońca – rzeczownik

ćw. 18

- a) przyjaciół
 b) imienia
 c) sędziemu

ćw. 19

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
M. liceum	M. licea
D. liceum	D. liceów
C. liceum	C. liceom
B. liceum	B. licea
N. z liceum	N. z liceami
Ms. o liceum	Ms. o liceach
W. liceum !	W. licea!

Rzeczownik „technikum” odmienia się według tego samego wzoru.

ćw. 20

niemowlęci-a, niemowląt Ø

ćw. 21

- a) wydrzeć się – wydarlibyście się
 b) nagle – przysłówek, jego – zaimek rzeczowny, osobowy lub przymiotnikowy, dzierżawczy

ćw. 22

nie, niech, niechaj, -że

ćw. 23

- a) zapisany, b) śpiewając, c) wróciwszy

ćw. 24

- a) ja drę, ty drzesz, on (ona, ono) drze
 b) ty drzyj, on (ona, ono) niech drze
 c) drąc
 d) ja darłem, ty darłeś, on darł

ćw. 25

- brzegiem – rzeczownik, N., l. poj., r. m.
 ruczaju – rzeczownik, D., l. poj., r. m.
 pagórku – rzeczownik, Ms., l. poj., r. m.
 niewielkim – przymiotnik, Ms., l. poj., r. m.
 brzozowym – przymiotnik, Ms., l. poj., r. m.
 gaju – rzeczownik, Ms., l. poj., r. m.

stał – czasownik, 3 os. l. poj., r. m., cz. przesz., tr. orz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni
 dwór – rzeczownik, M., l. poj., r. m.
 szlachecki – przymiotnik, M., l. poj., r. m.
 (z) drzewa – rzeczownik, D., l. poj., r. nijaki
 podmurowany – imiesłów przymiotnikowy bierny

ćw. 27

- a) Obiad jest gotowany przez mamę.
 List został napisany przez siostrę.
 Będziemy odwiezieni przez tatusia.
 Janek został wybrany przez kolegów przewodniczącym samorządu klasowego.
 Atrakcyjne towary są szybko wykupywane przez klientów.
- b) Siostra umyła podłogę.
 Dziadek opowiada historię.
 Mama pierze firanki.

ćw. 28

mój	zaimek przymiotny, dzierżawczy	ciepły	przymiotnik
drugi	liczebnik porządkowy	na	przyimek
za	przyimek	jaki	zaimek przymiotny, względny lub pytający
który	zaimek przymiotny, względny lub pytający	lub	spójnik
smutny	przymiotnik	jedenaście	liczebnik główny
ale	spójnik	twój	zaimek przymiotny, dzierżawczy
późno	przysłówek	z	przyimek
źle	przysłówek	hej	wykrzyknik
rozbawiony	imiesłów przymiotnikowy bierny	idąc	imiesłów przysłówkowy współczesny
grać	czasownik	wasz	zaimek przymiotny, dzierżawczy
w	przyimek	dawno	przysłówek

ćw. 29

- a) biegnąc – imiesłów przysłówkowy współczesny
 zauważyć – bezokolicznik
 rozlanej – imiesłów przymiotnikowy bierny
- b) wszedłszy – imiesłów przysłówkowy uprzedni
 zatrzymać – bezokolicznik
 śpiących – imiesłów przymiotnikowy czynny

ćw. 30

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
M. las \emptyset , wod-a, świat \emptyset	M. las-y, wod-y, świat-y
D. las-u, wod-y, świat-a	D. las-ów, wód \emptyset , świat-ów
C. las-owi, wodzi-e, świat-u	C. las-om, wod-om, świat-om
B. las \emptyset , wod-ę, świat \emptyset	B. las-y, wod-y, świat-y
N. z las-em, z wod-ą, ze świat-em	N. z las-ami, z wod-ami, ze świat-ami
Ms. o lesi-e, o wodzi-e, o świeci-e	Ms. o las-ach, o wod-ach, o świat-ach
W. lesi-e!, wod-o!, świeci-e!	W. las-y!, wod-y!, świat-y!

ćw. 31

pisać – piszący – imiesłów przymiotnikowy czynny; pisany – imiesłów przymiotnikowy bierny; pisząc – imiesłów przysłówkowy współczesny
 napisać – napisany – imiesłów przymiotnikowy bierny; napisawszy – imiesłów przysłówkowy uprzedni

ćw. 32

górować	bezokolicznik
skrócę	forma osobowa
królując	imiesłów przysłówkowy współczesny
stchórzywszy	imiesłów przysłówkowy uprzedni
wróżono	forma bezosobowa zakończona na -no
pojechalibyśmy	forma osobowa
pomałowany	imiesłów przymiotnikowy bierny
świecąca	imiesłów przymiotnikowy czynny

ćw. 33

Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
a)	
M. tuzin sędziów	M. tuziny sędziów
D. tuzina sędziów	D. tuzinów sędziów
C. tuzinowi sędziów	C. tuzinom sędziów
B. tuzin sędziów	B. tuziny sędziów
N. z tuzinem sędziów	N. z tuzinami sędziów
Ms. o tuzinie sędziów	Ms. o tuzinach sędziów
W. tuzinie sędziów!	W. tuziny sędziów!
b)	
M. młody łodzianin	M. młodzi łodzianie
D. młodego łodzianina	D. młodych łodzian
C. młodemu łodzianinowi	C. młodym łodzianom
B. młodego łodzianina	B. młodych łodzian
N. z młodym łodzianinem	N. z młodymi łodzianami
Ms. o młodym łodzianinie	Ms. o młodych łodzianach
W. młody łodzianinie!	W. młodzi łodzianie!
c)	
brak liczby pojedynczej rzeczownika „sanie”	M. troje sań
	D. trojga sań
	C. trojgu saniom
	B. troje sań
	N. z trojgiem sań
	Ms. o trojgu saniach
	W. troje sań!
d)	
M. Amerykanin	M. Amerykanie
D. Amerykanina	D. Amerykanów
C. Amerykaninowi	C. Amerykanom
B. Amerykanina	B. Amerykanów
N. z Amerykaninem	N. z Amerykanami
Ms. o Amerykaninie	Ms. o Amerykanach
W. Amerykaninie!	W. Amerykanie!

ćw. 34

czasowniki niedokonane: chodzić, wydawać, wykonywać, myśleć
 czasowniki dokonane: przejść, oddać, zanieść, uśmiechnąć się
 czasowniki przechodnie: oddać, wydawać, zanieść, wykonywać, uśmiechnąć się
 czasowniki nieprzechodnie: chodzić, przejść, myśleć

ćw. 35

a) Mały – przymiotnik, M., l. poj., r. m.
 i – spójnik (nieodmienny)
 bardzo – przysłówek, stopień równy
 niegrzeczny – przymiotnik, M., l. poj., r. m.
 Wojtuś – rzeczownik, M., l. poj., r. m.
 wylał – czasownik, 3 os. l. poj., r. m., cz. przeszł., tr. orz., str. czynna, dokonany, przechodni
 szklankę – rzeczownik, B., l. poj., r. ż.
 gorącego – przymiotnik, D., l. poj., r. m.
 mleka – rzeczownik, D., l. poj., r. m.
 b) Pierwszego – liczebnik porządkowy, B., l. poj., r. m.
 z – przyimek (nieodmienny)
 jadących – czasownik w formie imiesłowu przymiotnikowego czynnego
 kolarzy – rzeczownik, D., l. mn., r. męskoosobowy
 nagrodzono – nieosobowa forma czasownika (nieodmienna)
 brawami – rzeczownik, N., l. mn., r. niemęskoos.

ćw. 36

wziąć, zbudować, zaśpiewać

ćw. 37

a) etiudę, nastrój,
 b) zaczął, przyjęto,
 c) błyskotliwą, pogodny
 d) ją, który,
 e) z, za

Uwaga! Wyrazy: „wywołującą” i „wzruszonej” są imiesłowami przymiotnikowymi, nie przymiotnikami!

ćw. 38

M. przyjaciele	N. z przyjaciółmi
D. przyjaciół	Ms. o przyjaciółach
C. przyjaciółom	W. przyjaciele!
B. przyjaciół	

ćw. 39

Części mowy odmienne		Części mowy nieodmienne	
rzeczownik	zakątkiem	przysłówek	najbardziej
czasownik	znajdował się	przymimek	przez
przymiotnik	stary	spójnik	który
liczebnik	drugim	wykrzyknik	ach
zaimek	się	partykuła	-że

Wyrazy, które mogą sprawić trudność: wszystkich – zaimek rzeczowny, upowszechniający; lubianym – imiesłów przymiotnikowy bierny; niedaleko – przysłówek.

ćw. 40

- a) byłem, jest, skończyłem, przekonałem się, bywa, myślę
b) mówiono, obserwując

ćw. 41

- a) zainteresowana – imiesłów przymiotnikowy bierny, zainteresowawszy – imiesłów przysłówkowy uprzedni
b) przesycona – imiesłów przymiotnikowy bierny, przesycający – imiesłów przysłówkowy uprzedni, tworząca – imiesłów przymiotnikowy czynny, tworzoną – imiesłów przymiotnikowy bierny, tworząc – imiesłów przysłówkowy współczesny, zabarwiony – imiesłów przymiotnikowy bierny, zabarwiwszy – imiesłów przysłówkowy uprzedni, ujętych – imiesłów przymiotnikowy bierny, ująwszy – imiesłów przysłówkowy uprzedni

ćw. 42

- ładny – nieładny, przymiotnik
dobry – niedobry, przymiotnik
najszczęśliwszy – nie najszczęśliwszy, przymiotnik
napisawszy – nie napisawszy, imiesłów przysłówkowy uprzedni
dobrze – niedobrze, przysłówek
pomalował – nie pomalował, czasownik

ćw. 43

- pięciu, osiem, dziewięć, siedmioro, pięciu, dwie

ćw. 44

nad polami – N., znad łąk – D., po gościńcu – Ms., z krzykiem – N., we dworze – Ms., po lekcjach – Ms., z Anielką – N., przez wzgórza – B., na pola – B.

ćw. 45

siano – odmiana tylko w liczbie pojedynczej, brak liczby mnogiej
widły – odmiana tylko w liczbie mnogiej, brak liczby pojedynczej
rok – zupełna zmiana tematu w liczbie mnogiej (lata)
człowiek – zupełna zmiana tematu w liczbie mnogiej (ludzie)
oko, ucho – w liczbie mnogiej inna odmiana, gdy mowa o narzędzie wzroku lub słuchu, inna w przypadku oka np. w sieci, czy ucha od dzbana:
M. oczy, oka
D. oczu, ok
C. oczom, okom
B. oczy, oka
N. oczami, okami
Ms. oczach, okach
W. oczy, oka

Według tego samego wzorca odmienia się w liczbie mnogiej rzeczownik „ucho”.

technikum, liceum – rzeczownik rodzaju nijakiego, zakończony na -um, nie zmienia formy w żadnym z przypadków liczby pojedynczej. Odmiana w liczbie mnogiej podana w odpowiedzi do ćwiczenia 19.

chrześcijanin, poganin – skrócona forma dopełniacza i biernika w liczbie mnogiej (chrześcijan, pogan).

przyjaciół – w l. mnogiej D. pozbawiony końcówki (przyjaciół), w C. forma – przyjaciółom, w N. forma skrócona (przyjaciółmi).

ćw. 46

opanowany – im. przym. bierny, orzecznik
myśląc – im. przysł. współczesny, okolicznik sposobu
opadające – im. przym. czynny, przydawka

ćw. 47

Za kulisy zaczęli schodzić się aktorzy. Podchodziłem do nich i prosiłem o autografy. Były one moim hobby. W swoim notesie mam ich już 50.

ćw. 48

a) po bilety, b) opisał swoje przygody, c) po chleb, d) odwagę, e) umięją, f) z wyjątkiem, g) wziąć, h) doszedłem

PRACA KONTROLNA NR 1

Ćwiczenie	Odpowiedź	Punkty
1	a, b, c	3
2	a, c, d, e	4
3	a, b, c, f	4
4	a, b, c	3
5	d	1
6	a, e	2
7	c	1
8	d	1
9	c	1
10	b	1
11	c	1
12	a, f, h	3
13	a, c, d	3
14	d	1
15	c – wziąć, d – mełł, e – szedłem	3
16	a, b, e	3
17	a, c, e	3
18	b	1

PRACA KONTROLNA NR 2

ćw. 1

zbliżywszy się – imiesłów przysłówkowy uprzedni
oświetloną – imiesłów przymiotnikowy bierny

ćw. 2

– podobieństwa: odmiana przez przypadki, liczby i rodzaje; w zdaniu najczęściej występują w funkcji przydawki i orzecznika
– różnice: imiesłów przymiotnikowy pochodzi od czasownika i nie stopniuje się

ćw. 3

wiodąc spór, wioząc pasażerów

ćw. 4

a)

ćw. 5

a) wziąłem, b) uniem, c) liceów, d) pogan, e) Rucianem

ćw. 6

a) Amerykanów, b) pełł, c) rękami lub rękoma

ćw. 7

a) oczy, b) oczu, c) ok., d) okami

ćw. 9

a) przymiotniki

b) spójniki

c) przysłówki

ćw. 10

błogości – D., l. poj., r. ż.; kamień – M., l. poj., r. m.; noge – B., l. poj., r. ż.; zdumieniem – N., l. poj., r. n.;
nienawiścią – N., l. poj., r. ż.; jałowość – B., l. poj., r. ż.; skał – D., l. mn., r. niemęskoos.; szarość – B., l. poj., r. ż.;
świata – D., l. poj., r. m.; niedorzecznością – N., l. poj., r. ż.; podróż – M., l. poj., r. ż.;
strony – B., l. mn., r. niemęskoos.; wygnanie – M., l. poj., r. n.; miesiące – B., l. mn., r. niemęskoos.;
skazanie – M., l. poj., r. n.; trudy – B., l. mn., r. niemęskoos.; niewygody – B., l. mn., r. niemęskoos.;
udręki – B., l. mn., r. niemęskoos.; pragnienia – D., l. poj., r. n.

ćw. 11

sloneczne, martwe, nieme, głuchym, bolesne, babiego, ostrych, zimnych

ćw. 12

wytrąbiono – forma bezosobowa zakończona na -no
zabrzmiało – 3 os. l. poj., r. n., cz. przeszły, tr. orz., str. czynna, dokonany, nieprzechodni
podniesionymi – imiesłów przymiotnikowy bierny, N., l. mn., r. niemęskoos.
pobiegło – 3 os. l. poj., r. n., cz. przeszły, tr. orz., str. czynna, dokonany, nieprzechodni
szedł – 3 os. l. poj., r. m., cz. przeszły, tr. orz. str. czynna, niedokonany, nieprzechodni

zatrzymał – 3 os. l. poj., r. m., cz. przeszły, tr. orz., str. czynna, dokonany, przechodni

począł – 3 os. l. poj., r. m., cz. przeszły, tr. orz., str. czynna, dokonany, nieprzechodni

przyjrzał się – 3 os. l. poj., r. m., cz. przeszły, tr. orz., str. zwrotna, dokonany, nieprzechodni

usłuchawszy – imiesłów przysłówkowy uprzedni

zwrócił – 3 os. l. poj., r. m., cz. przeszły, tr. orz., str. czynna, dokonany, przechodni

poczynając się – imiesłów przymiotnikowy czynny, B., l. poj., r. ż.

usiłowali – 3 os. l. mn., r. męskoos., cz. przeszły, tr. orz., str. czynna, niedokonany, nieprzechodni

przełamać – bezokolicznik

ćw. 13

czterej uczniowie, pięciorgiem piskląt, dziewięciu dziewcząt, trojga skrzywiec, dwóch aktorek, trzy zeszyty

ćw. 14

Na przykład:

a) Powiedz, kiedy do mnie przyjdiesz.

b) Kiedy do mnie przyjdiesz?

ćw. 15

a) nie, b) czy, c) -bym, d) -że

ćw. 16

poza, spoza, na pewno – przyimki złożone
pojutrze – przysówek

ćw. 17

Komu – z. rzeczowny, względny; temu – z. przymiotny, wskazujący

Co – z. rzeczowny, pytający

Gdzie – z. przysłówkowy, względny; tam – z. przysłówkowy, wskazujący

ćw. 18

wykrzykniki: och, hej

partykuły: -że, czy, niech

CZEŚĆ II. SKŁADNIA

Rozdział 9. Składnia zdania pojedynczego

Rozdział 9a. Wypowiedzenie

ćw. 2

a) zdanie złożone podrzędnie; b) zdanie złożone współrzędnie; c) zdanie poj. nierozwinięte; d) równoważnik zdania; e) zd. poj. rozwinięte f) zd. poj. rozwinięte (1 orzeczenie); g) wykrzyknienie; h) zdanie poj. nierozwinięte

ćw. 3

równoważniki: Do Piotrka. Chory? Chyba tak.
wykrzyknienia: Łukasz! Jasne!

Rozdział 9b. Orzeczenie

ćw. 1

orzeczenia czasownikowe: proszę, przybyłam, zawstydzilo, zaczęła, przestał, wziął, umieć (w zdaniu podrzędnie złożonym okolicznikowym celu orzeczeniem może być bezokolicznik), mają, podróżują, będziesz miał (cz. przyszły złożony), nie ma, będą się śmiały (cz. przyszły złożony), pocieszysz się, znałeś, zadziwi, śmiejesz się, pomyślą, zwariowałeś, zrobiłam
orzeczenia imienne: jest zimno, została przyłapana, stał się nieszczęśliwy, był za młody, są drogowskazami, są światełkami, są złotem, będziesz zadowolony

ćw. 2

została wystawiona (co się z nią stało?) łącznik – została, orzecznik – wystawiona (imiesłów przymiotnikowy bierny); stała się popularna (jaka się stała?) łącznik – stała się, orzecznik – popularna (przymiotnik); został nagrodzony (co się z nim stało?) łącznik – został, orzecznik – nagrodzony (im. przym. bierny); stała się ulubienicą (co się z nią stało?) łącznik – stała się, orzecznik – ulubienicą (rzeczownik); został gwiazdą (co się z nim stało?) łącznik – został, orzecznik – gwiazdą (rzeczownik); była trzecią (którą była?) łącznik – była, orzecznik – trzecią (liczebnik); jest przyjemna

(jaka jest?) łącznik – jest, orzecznik – przyjemna (przymiotnik); są tacy (jacy są?) łącznik – są, orzecznik – tacy (zaimek przymiotny, wskazujący)

Rozdział 9c. Podmiot

ćw. 1

a) dwóch – liczebnik, trzeci – liczebnik; b) wczoraj – przysłówek; c) chodzić – czasownik; d) ty – zaimek rzeczowny, osobowy; e) zawodnicy – rzeczownik; f) stojący – imiesłów przymiotnikowy czynny

ćw. 4

a) odwagi – p. logiczny; b) zdanie bezpodmiotowe; c) jaskółka – p. gramatyczny; d) ty – p. domyślny; e) młodzież – p. zbiorowy; f) oklasków – p. logiczny; g) szans – p. logiczny; h) on – p. domyślny; i) zdanie bezpodmiotowe; j) najlepsi – p. gramatyczny, k) wrzask, krzyk, trąby – p. szeregowy

Rozdział 9d. Przydawka

ćw. 1

obraz (jaki?) pewien – przymiotnik, przydawka przymiotna; obraz (jaki?) zatytułowany – imiesłów przymiotnikowy bierny, p. przymiotna; obraz (jaki?) ten – zaimek przymiotny, wskazujący, p. przymiotna; chłopca (jakiego?) orzącego – imiesłów przymiotnikowy czynny, p. przymiotna; brzegu (jakim?) wysokim – przymiotnik, p. przymiotna; brzegu (czego?) morza – rzeczownik, p. rzeczowna (dopełniaczowa); pastucha (jakiego?) pasącego – imiesłów przymiotnikowy czynny, p. przymiotna; stado (jakie?) swoje – zaimek przymiotny, dzierżawczy, p. przymiotna; wędki (jakie?) swoje – zaimek przymiotny, dzierżawczy, p. przymiotna; miasto (jakie?) spokojne – przymiotnik, p. przymiotna; statek (z czym?) z żaglami – wyrażenie przyimkowe, p. przyimkowa; żaglami (jakimi?) rozwiniętymi – imiesłów przymiotnikowy bierny, p. przymiotna; żaglami (iloma?) wieloma – liczebnik nieokreślony, upowszechniający, p. liczebna; na pokładzie (jakim?) jego – zaimek rzeczowny, osobowy, p. rzeczowna (dopełniaczowa); życie (z czym?) z troskami – wyrażenie przyimkowe, p. przyimkowa; troskami (jakimi?) codziennymi – przymiotnik, p. przymiotnikowa; życie (z czym?) z napięciem – wyrażenie przyimkowe, p. przyimkowa; napięciem (jakim?) codziennym – przymiotnik, p. przymiotnikowa; napięciem (czego?) zajęć i kłopotów – rzeczownik, p. rzeczowna (dopełniaczowa)

ćw. 2

gatunek epiki – p. dopełniaczowa (rzeczowna), punkt kulminacyjny – p. przymiotna, rym męski – p. przymiotna, postać epizodyczna – p. przymiotna, zawiązanie akcji – p. dopełniaczowa (rzeczowna), komentarz autorski – p. przymiotna, tekst poboczny – p. przymiotna, epopeja narodowa – p. przymiotna, wiersz biały – p. przymiotna, pytanie retoryczne – p. przymiotna, powieść historyczna – p. przymiotna, komizm słowny – p. przymiotna

Rozdział 9e. Dopełnienie

ćw. 1

a) zacząć – czasownik, pisać – czasownik, powieść – rzeczownik w B.;
b) nam – zaimek rzeczowny, osobowy w C., uczyć się – czasownik;
c) mu – zaimek rzeczowny, osobowy w C., nagrodę – rzeczownik w B.;
d) kulawego – przymiotnik w D.;
e) jej – zaimek rzeczowny, osobowy, (o) tobie – zaimek rzeczowny, osobowy w Ms.;
f) bieżnię – rzeczownik w B. („z zapartym tchem” to okolicznik sposobu – jak obserwowali?);
g) chorego – przymiotnik w B.

ćw. 2

dopełnienia dalsze: (kolejno) przez telefon; do niego, z wizytą, na rowerze; dopełnienia bliższe: książkę (Ciekawa książka została wypożyczona przez Marka z biblioteki), wiele miejsc (Wiele zabytkowych miejsc zostało zwiedzonych przez naszą drużynę w czasie wakacji), miejsce (Pierwsze miejsce w zawodach szkolnych zostało zdobyte przez Anię), wyrok (Sprawiedliwy wyrok został wydany przez Sąd Najwyższy)

Rozdział 9f. Okolicznik

ćw. 1

a) niedawno – ok. czasu, w muzeum – ok. miejsca; b) wytrwale – ok. sposobu, aby osiągnąć wyniki – ok. celu (tu w formie zdania podrzędne-go); c) z powodu zasp – ok. przyczyny; d) pomimo wieloletniej nauki – ok. przyzwolenia; e) wbrew zakazowi – ok. przyzwolenia; f) wskutek choroby – ok. przyczyny, w domu – ok. miejsca; g) w wypadku zdobycia – ok. warunku; h) zebrać – ok. celu, w sadzie – ok. miejsca; i) dyskretnie – ok. sposobu; j) do mnie – ok. miejsca, w razie potrzeby – ok. warunku; k) zawzięcie – ok. sposobu; l) jutro – ok. czasu, z miasta – ok. miejsca

ćw. 2

sprzysjać chętnie (jak?) – ok. sposobu, przysłówki;
 wyleciała z okopów (skąd?) – ok. miejsca, wyrażenie przyimkowe; wyleciała wysoko (jak?) – ok. sposobu, przysłówki;
 zawisła na chwilę (na jak długo?) – ok. czasu; zawisła nad rzeką (gdzie?) – ok. miejsca, wyrażenie przyimkowe; zgąsła szybko (jak?) – ok. sposobu, przysłówki;
 mogli teraz (kiedy?) – ok. czasu, przysłówki; płynąć do brzegu (dokąd?) – ok. miejsca, wyrażenie przyimkowe; płynąć, aby złustrować (po co?) – ok. celu, czasownik;
 puszczą nieprędko (kiedy?) – ok. czasu, przysłówki;
 przenieśli bezszelestnie (jak?) – ok. sposobu, przysłówki; przenieśli na wał (gdzie?) – ok. miejsca, wyrażenie przyimkowe; przenieśli na wodę (gdzie?) – ok. miejsca, wyrażenie przyimkowe; przenieśli potem (kiedy?) – ok. czasu, zaimek przysłowny;
 wskoczył zaraz (kiedy?) – ok. czasu, zaimek przysłowny;
 położyć się na dnie (gdzie?) – ok. miejsca, wyrażenie przyimkowe; stanął u steru (gdzie?) – ok. miejsca, wyrażenie przyimkowe;
 odbił mocno (jak?) – ok. sposobu, przysłówki; wiosłować cicho (jak?) – ok. sposobu, przysłówki;
 popłynęli szybko (jak?) – ok. sposobu, przysłówki; popłynęli naprzód (dokąd?) – ok. miejsca, przysłówki;
 biły z wrażenia (z jakiego powodu?) – ok. przyczyny, wyrażenie przyimkowe; biły mocno (jak?) – ok. sposobu, przysłówki;
 zachowywali mimo emocji (mimo czego?) – ok. przyzwolenia, rzeczownik;
 trzeba byłoby w wypadku niepowodzenia (w jakim wypadku?) – ok. warunku, rzeczownik

Rozdział 9g. Związki składniowe

ćw. 1

a) zw. zgody; b) zw. przynależności; c) zw. rządu; d) zw. przynależności; e) zw. rządu; f) zw. zgody; g) zw. rządu; h) zw. zgody; i) zw. przynależności; j) zw. zgody; k) zw. przynależności; l) zw. rządu

ćw. 2

sedno sprawy – zw. rządu, błędne koło – zw. zgody, milczeć jak głąz – zw. przynależności, wykręcić się sianem – zw. rządu, chleb powszedni – zw. zgody, gołębie serce – zw. zgody, stajnia Augiasza – zw. rządu, głowa rodziny – zw. rządu, zejść z obłoków – zw. przynależności, silny jak tur – zw. przynależności

ćw. 3

- a) Borowicz (pod.) zaprzyjaźnił się (orz.) – zw. zgody; zaprzyjaźnił się z Andrzejem Radkiem (dop.) – zw. rządu; zaprzyjaźnił się podczas nauki (ok. cz.) – zw. przynależności; zaprzyjaźnił się podczas nauki w gimnazjum (ok. m.) zw. przyn.; w gimnazjum klerykowskim (przyd.) – zw. zgody;
 b) pochłaniała (orz.) przyjaźń (pod.) – zw. główny; pochłaniała uwagę (dop.) – zw. rządu; uwagę jego (przyd.) – zw. zgody; uwagę całą (przyd.) – zw. zgody; przyjaźń z nauczycielami (przyd. rzecz.) – zw. rządu; nauczycielami rosyjskimi (przyd.) – zw. zgody; pochłaniała wcześniej (ok. cz.) – zw. przynależności;
 c) obudziła się (orz.) świadomość (pod.) – zw. główny; świadomość narodu (przyd.) – zw. zgody; obudziła się w nim (dop.) – zw. rządu; obudziła się w czasie wystąpienia (ok. cz.) – zw. przynależności; wystąpienia Zygiera (przyd. dop.) – zw. rządu; wystąpienia na lekcji (przyd. rzecz.) – zw. rządu; na lekcji polskiego (przyd.) – zw. rządu;
 d) Marcin (pod.) zakochał się (orz.) – zw. główny; zakochał się przed opuszczeniem (ok. cz.) – zw. przynależności; przed opuszczeniem gimnazjum (przyd. dop.) – zw. rządu; zakochał się w Annie Stogowskiej (dop.) – zw. rządu

ćw. 4

- a) uczniowie (jacy?) klasy – zw. rządu; klasy (jakiej?) naszej – zw. zgody; czytają (co?) powieści – zw. rządu; powieści (jakie?) historyczne – zw. zgody; czytają (jak?) chętnie – zw. przynależności
 b) zawody (co zrobiły?) odbyły się – zw. główny; odbyły się (gdzie?) na stadionie – zw. przynależności; odbyły się (kiedy?) wczoraj – zw. przynależności; zawody (jakie?) ważne – zw. zgody; zawody (jakie?) sportowe – zw. zgody
 c) blaski (co robiły?) rozświetlały – zw. główny; blaski (jakie?) niezwykle – zw. zgody; rozświetlały (co?) niebo – zw. rządu; niebo (jakie?) nad jeziorem – zw. rządu

ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE)

ćw. 2

córka – podmiot, przyjaciółki – przydawka dopełniaczowa (rzeczowna), muzyką – dopełnienie, (w) przyszłości – ok. czasu, skrzypaczką – orzecznik

ćw. 3

a) dwunasta – liczebnik; b) ktoś – zaimek rzeczowny, nieokreślony; c) on – zaimek rzeczowny, osobowy

ćw. 4

Na przykład: Ten (p. przymiotna) najwyższy (p. przymiotna) uczeń drugiej (p. liczebna) klasy (p. rzeczowna)...

ćw. 7

- a) dzieci uśmiechnięte – zw. zgody; dzieci opalone – zw. zgody; dzieci biegły – zw. główny; biegły szybko – zw. przynależności; biegły brzegiem – zw. rządu; brzegiem piaszczystym – zw. zgody
- b) wykonanie zrównoważyło – zw. główny; wykonanie sprawne – zw. zgody; wykonanie rozkazów – zw. rządu; rozkazów obmyślonych – zw. zgody; obmyślonych trafnie – zw. przynależności; zrównoważyło siły – zw. rządu; siły nierówne – zw. zgody; siły walczących – zw. rządu

ćw. 9

– imiesłowu, przysłówka, partykuły, liczebnika, przymiotnika, spójnika
– podmiotu w dopełniaczu, orzeczenia imiennego, okolicznika sposobu, okolicznika czasu

ćw. 10

Uwaga! W ćwiczeniach spotykasz się z poleceniami typu: „przeprowadź analizę składniową zdania”, „nazwij części zdania”, „dokonaj rozbioru logicznego zdania”. Mają one podobne znaczenie – chodzi o nazwanie poszczególnych części zdania (podmiotu, orzeczenia itp.). Prawdopodobnie łatwiej będzie Ci przeprowadzić rozbiór logiczny za pomocą wykresu, możesz więc na nim zaznaczyć swoje odpowiedzi, a dopiero potem sprawdzić wyniki z podanymi odpowiedziami. W poleceniach typu „nazwij części mowy”, „przeprowadź rozbiór gramatyczny zdania” wymaga się nazwania poszczególnych części mowy (rzeczownik, czasownik, przymiotnik itd.).

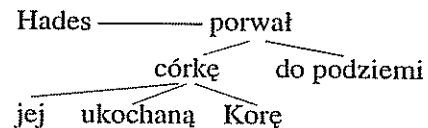
Wyraz	Rozbiór logiczny	Rozbiór gramatyczny
Mały Janek bardzo lubi przygody	przydawka przymiotna podmiot gramatyczny okolicznik sposobu orzeczenie czasownikowe dopełnienie bliższe	przymiotnik rzeczownik przysłówek czasownik rzeczownik
Wasz znakomicie wyszkolony zespół piłkarzy zdobył na zawodach pierwsze miejsce	przydawka przymiotna okolicznik sposobu przydawka przymiotna podmiot gramatyczny przydawka dopełniaczowa (rzeczowna) orzeczenie czasownikowe okolicznik miejsca dopełnienie bliższe przydawka liczebna	zaimek przymiotny, dzierżawczy przysłówek imiesłów przymiotnikowy bierny rzeczownik czasownik wyrażenie przyimkowe rzeczownik liczebnik porządkowy

Wczorajsza podróż pociągami do Warszawy dostarczyła naszej młodzieży z Gdyni wielu miłych i ciekawych wrażeń	przydawka przymiotna podmiot gramatyczny przydawka rzeczowna przydawka przyimkowa orzeczenie czasownikowe przydawka przymiotna dopełnienie dalsze przydawka przyimkowa przydawka liczebna przydawka przymiotna dopełnienie dalsze	przymiotnik rzeczownik rzeczownik wyrażenie przyimkowe czasownik zaimek przymiotny, dzierżawczy rzeczownik wyrażenie przyimkowe zaimek liczebny przymiotnik rzeczownik
Wczoraj trener mojego brata został powiadomiony o sukcesie swojej drużyny piłkarskiej	okolicznik czasu podmiot gramatyczny przydawka przymiotna przydawka dopełniaczowa (rzeczowna) łącznik orzecznik dopełnienie dalsze przydawka przymiotna przydawka dopełniaczowa (rzeczowna) przydawka przymiotna	przysłówek rzeczownik zaimek przymiotny, dzierżawczy rzeczownik czasownik imiesłów przymiotnikowy bierny wyrażenie przyimkowe zaimek przymiotny, dzierżawczy rzeczownik przymiotnik
Po stronie przeciwnej jakas pani prowadziła pudła	okolicznik miejsca przydawka przymiotna przydawka przymiotna podmiot gramatyczny orzeczenie czasownikowe dopełnienie bliższe	wyrażenie przyimkowe przymiotnik zaimek przymiotny, nieokreślony rzeczownik czasownik rzeczownik
Stolica Polski została przeniesiona z Krakowa do Warszawy w roku 1596 przez króla Zygmunta III Wazę	podmiot gramatyczny przydawka dopełniaczowa (rzeczowna) łącznik orzecznik okolicznik miejsca okolicznik miejsca okolicznik czasu przydawka liczebna dopełnienie dalsze przydawka rzeczowna	rzeczownik rzeczownik czasownik imiesłów przymiotnikowy bierny wyrażenie przyimkowe wyrażenie przyimkowe wyrażenie przyimkowe liczebnik porządkowy wyrażenie przyimkowe rzeczownik
Zawsze liczę na pomoc mojego brata	okolicznik czasu orzeczenie czasownikowe dopełnienie dalsze przydawka przymiotna przydawka dopełniaczowa (rzeczowna) podmiot domyślny – ja	przysłówek czasownik wyrażenie przyimkowe zaimek przymiotny, dzierżawczy rzeczownik

Biały dom lśnił ścianami na odległość	przydawka przymiotna podmiot gramatyczny orzeczenie czasownikowe dopełnienie dalsze dopełnienie dalsze	przymiotnik rzeczownik czasownik rzeczownik wyrażenie przyimkowe
Przestraszona dziewczynka patrzyła na nich smutnymi oczami	przydawka przymiotna podmiot gramatyczny orzeczenie czasownikowe dopełnienie dalsze przydawka przymiotna dopełnienie dalsze	przymiotnik rzeczownik czasownik wyrażenie przyimkowe przymiotnik rzeczownik
Teraz wśród pół ogolonych widniało jaśniej niż zwykle białe pasma szosy	okolicznik czasu okolicznik miejsca przydawka przymiotna orzeczenie czasownikowe okolicznik sposobu okolicznik czasu przydawka przymiotna podmiot gramatyczny przydawka dopełniaczowa (rzeczowna)	przysłówek wyrażenie przyimkowe imiesłów przymiotnikowy biemy czasownik spójnik i przysłówek przysłówek przymiotnik rzeczownik rzeczownik
Samotny podróżnik ciekawie opisał swoje wrażenia z wyprawy do kraju Inków	przydawka przymiotna podmiot gramatyczny okolicznik sposobu orzeczenie czasownikowe przydawka przymiotna dopełnienie bliższe przydawka przyimkowa przydawka przyimkowa przydawka dopełniaczowa (rzeczowna)	przymiotnik rzeczownik przysłówek czasownik zaimek przymiotny, dzierżawczy rzeczownik wyrażenie przyimkowe wyrażenie przyimkowe rzeczownik

ćw. 11

- a) Wypowiedzenie nr 1 jest równoważnikiem zdania. Zdanie: Demeter jest grecką boginią pół i urodzajów.
b) to – zaimek rzeczowny, wskazujący; i – spójnik; do – przyimek; że – spójnik; na – przyimek; się – zaimek zwrotny; by – spójnik (w tym zdaniu); w – przyimek; kiedy – spójnik; do – przyimek
c) podrzędny związek składniowy: bogini pół; współrzędny związek składniowy: pół i urodzajów
d) zdania nr 3 i 8
e) (1) grecka bogini, (2) bogini pół, (3) bogowie się przestraszyli
f) zdanie nr 2

Hades – podmiot gramatyczny, porwał – orzeczenie czasownikowe, córkę – dopełnienie bliższe, do podziemi –okol. miejsca, jej – przydawka przymiotna, ukochaną – przydawka przymiotna, Korę – przydawka rzeczowna

ćw. 12

- a) zw. zgody: król Jagiełło;
b) zw. rządu: kłęski Krzyżaków

ćw. 13

- a) 'czego?' – zw. rządu; b) w jaki sposób? – zw. przynależności; c) w jaki sposób? – zw. przynależności; d) czyje? – zw. zgody; e) które? – zw. zgody; f) jakie? – zw. zgody

ćw. 15

- podmioty: osób, brat, wody;
orzeczenia: czekało, został lekarzem, przybyło

ćw. 16

- a) przydawka dopełniaczowa (rzeczowna);
b) dopełnienie;
c) okolicznik miejsca

ćw. 17

Wyraz	Część zdania	Część mowy
Legionowa pieśń żołnierzy	przydawka przymiotna podmiot gramatyczny przydawka dopełniaczowa (rzeczowna)	przymiotnik rzeczownik rzeczownik
polских stała się później naszym hymnem narodowym	przydawka przymiotna łącznik okolicznik czasu przydawka przymiotna orzecznik przydawka przymiotna	przymiotnik czasownik przysłówek zaimek przymiotny, dzierżawczy rzeczownik przymiotnik
Moja siostra przyniosła wczoraj babci Irzy czerwone róże	przydawka przymiotna podmiot gramatyczny orzeczenie czasownikowe okolicznik czasu dopełnienie dalsze przydawka liczebna przydawka przymiotna dopełnienie bliższe	zaimek przymiotny, dzierżawczy rzeczownik czasownik przysłówek rzeczownik liczebnik główny przymiotnik rzeczownik

Magda oddała swojej koleżance kilka pożyczonych książek	podmiot gramatyczny orzeczenie czasownikowe przydawka przymiotna przydawka przymiotna przydawka liczebna przydawka przymiotna dopełnienie bliższe	rzeczownik czasownik zaimek przymiotny, dzierżawczy rzeczownik liczebnik nieokreślony imiesłów przymiotnikowy bierny rzeczownik
Pięcioletni Jacek opowiada z przejęciem starszemu bratu swoją przygodę	przydawka przymiotna podmiot gramatyczny orzeczenie czasownikowe okolicznik sposobu przydawka przymiotna dopełnienie dalsze przydawka przymiotna dopełnienie bliższe	przymiotnik rzeczownik czasownik wyrażenie przyimkowe przymiotnik rzeczownik zaimek przymiotny, dzierżawczy rzeczownik

ćw. 18

- a) H. Sienkiewicz i B. Prus – p. szeregowy;
 b) my – p. domyślny;
 c) uczniów – p. logiczny;
 d) Janek z ojcem – p. szeregowy;
 e) Śpiewanie – p. gramatyczny;
 f) zdanie bezpodmiotowe;
 g) zdanie bezpodmiotowe;
 h) Uprawianie – p. gramatyczny;
 i) Antek – p. gramatyczny;
 j) doświadczeń – p. logiczny;
 k) Poczucie – p. gramatyczny

ćw. 19

Zawsze przestrzegaj przepisów drogowych.

Zawsze – okolicznik czasu

przestrzegaj – orzeczenie czasownikowe

przepisów – dopełnienie bliższe (niech będą przestrzegane)

drogowych – przydawka przymiotna

(ty) przestrzegaj – zw. główny; przestrzegaj zawsze – zw. przynależności;

przestrzegaj przepisów – zw. rządu; przepisów drogowych – zw. zgody

ćw. 20

- a) jest człowiekiem; b) np. człowiek z telewizji; c) np. bądź człowiekiem

ćw. 21

- a) Zmierzcha się. b) Kłuje mnie w boku. c) W województwie tarnobrzeskim odkryto przed laty bogate złoża siarki.

ćw. 22

- a) związki: proszę często – zw. przynależności, proszę siostrę – zw. rządu, proszę o przysługę – zw. rządu, siostrę moją – zw. zgody;
 c) cz. zdania; często – ok. czasu, proszę – orz. czas., moją – przyd. przym., siostrę – dop. bliższe, o przysługę – dop. dal.;
 d) cz. mowy: często – przysłówek, proszę – czasownik, moją – zaimek przym., dzierżawczy, siostrę – rzeczownik, o przysługę – wyrażenie przyimkowe

ćw. 23

zw. przynależności

ćw. 24

a) niewielkim na gancku drewnianego domu siedzieli ludzie słomkowych w kapeluszach	przydawka przymiotna okolicznik miejsca przydawka przymiotna przydawka dopełniaczowa (rzeczowna) orzeczenie czasownikowe podmiot gramatyczny przydawka przymiotna dopełnienie dalsze
b) Załoga naszego jachtu zachwycała się równikiem tajemniczymi latającymi rybami	podmiot gramatyczny przydawka przymiotna przydawka dopełniaczowa (rzeczowna) orzeczenie czasownikowe dopełnienie dalsze przydawka przymiotna przydawka przymiotna dopełnienie dalsze
c) Moja siostra spotkała wczoraj w muzeum dwie grupy wycieczkowe z Wilna	przydawka przymiotna podmiot gramatyczny orzeczenie czasownikowe okolicznik czasu okolicznik miejsca przydawka liczebna dopełnienie dalsze przydawka przymiotna przydawka przyimkowa
d) U nas towarzystwo liczne od dni kilku zbiera się na sądy graniczne	okolicznik miejsca podmiot gramatyczny przydawka przymiotna okolicznik czasu przydawka liczebna orzeczenie czasownikowe dopełnienie dalsze przydawka przymiotna

e) Natenczas Wojski chwycił na taśmie przypięty swój róg bawoli	okolicznik czasu podmiot gramatyczny orzeczenie czasownikowe dopełnienie dalsze przydawka przymiotna przydawka przymiotna dopełnienie bliższe przydawka przymiotna
f) Sady owocowe pokrywają się śnieżnobiałym i bladoróżowym (szereg) kwieciami	podmiot gramatyczny przydawka przymiotna orzeczenie czasownikowe przydawka przymiotna dopełnienie dalsze
g) W świetle jasnym słońca widziano ich doskonale	dopełnienie dalsze (w czym?, a nie – gdzie?) przydawka przymiotna przydawka dopełniacza (rzeczowna) orzeczenie czasownikowe dopełnienie bliższe okolicznik sposobu
h) Na szczytach gór bieleją gdzieniegdzie przez rok cały srebrne płaty śniegu	okolicznik miejsca przydawka dopełniacza (rzeczowna) orzeczenie czasownikowe okolicznik miejsca okolicznik czasu przydawka przymiotna przydawka przymiotna podmiot gramatyczny przydawka dopełniacza (rzeczowna)
i) Spływająca nagle woda wydawała groźne i donośne (szereg) dźwięki	przydawka przymiotna okolicznik sposobu podmiot gramatyczny orzeczenie czasownikowe przydawka przymiotna dopełnienie bliższe
j) Ogromny rozświetlony namiot cyrku nie wzbudzał już sensacji w mieście	przydawka przymiotna przydawka przymiotna podmiot gramatyczny przydawka dopełniacza (rzeczowna) orzeczenie czasownikowe okolicznik czasu dopełnienie bliższe okolicznik miejsca
k) Po lekcjach dziewczynki i chłopcy porządkowali lektury w bibliotece szkolnej	okolicznik czasu podmiot szeregowy orzeczenie czasownikowe dopełnienie bliższe okolicznik miejsca przydawka przymiotna

l) Młodzi rodacy z Litwy wzruszeni wsluchiwali się w rytm ojczystej mowy	przydawka przymiotna podmiot gramatyczny przydawka przymiotna przydawka przymiotna orzeczenie czasownikowe dopełnienie dalsze przydawka przymiotna przydawka dopełniacza (rzeczowna)
l) Paweł został wnet znawcą fachu wędkarskiego	podmiot gramatyczny łącznik okolicznik czasu orzecznik przydawka dopełniacza (rzeczowna) przydawka przymiotna
m) Autor „Quo vadis” został laureatem Nagrody Nobla w roku 1905	podmiot gramatyczny przydawka rzeczowna łącznik orzecznik przydawka dopełniacza (rzeczowna) przydawka dopełniacza (rzeczowna) okolicznik czasu przydawka liczebna
n) Nisko krążące nad ziemią jaskółki są zwiadunem nadchodzącego deszczu	okolicznik sposobu przydawka przymiotna okolicznik miejsca podmiot gramatyczny łącznik orzecznik przydawka przymiotna przydawka dopełniacza (rzeczowna)

ćw. 26

Ignacy Krasicki wraz z innymi wybitnymi przedstawicielami ówczesnego świata kultury uczestniczył często w obiadach czwartkowych, organizowanych przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w Łazienkach i Zamku Królewskim.

PRACA KONTROLNA NR 3

ćw. 1

Na przykład: a) niepełnosprawna, dziennikarką; b) z powodu żaloby; c) sukienkę; d) – ; e) muzeum; f) mimo ostrzeżeń; g) zostanie

ćw. 2

armia – podmiot gr., francuska – przyd. przym., odnosiła – orzec. czas., wielkie – przyd. przym., zwycięstwa – dop. bliższe, pod dowództwem – dop. dalsze, Napoleona – przyd. rzecz.;

armia odnosiła – zw. główny, odnosiła zwycięstwa – zw. rządu, zwycięstwa wielkie – zw. zgody, odnosiła pod dowództwem – zw. rządu, pod dowództwem Napoleona – zw. rządu, armia francuska – zw. zgody

ćw. 3

Krakowa – rzecz., przyd., D., I. p., r. m.;
 świadkiem – rzecz., orzecznik, N., I. p., r. m.;
 wydarzeń – rzecz., przyd., I. m., r. niemęskoos.;
 historycznych – przym., przyd., I. m., r. niemęskoos.

ćw. 4

Na przykład: Jesienny deszcz tłukł zapamiętałe o szyby w oknach. (Części zdania według kolejności w zdaniu: przyd., podm., orz., ok. sp., dop., przyd.)

ćw. 5

spór (bl.), postać (bl.), zyskać (dal.), względy (dal.), zbierać (dal.), grzyby (dal.), urządzić (dal.), polowania (dal.)

ćw. 6

według kolejności podanej w ćwiczeniu: zw. zgody; zw. rządu; zw. rządu; zw. przynależności

PRACA KONTROLNA NR 4

ćw. 1

wypowiedzi rozpoczynające się od słów: Było, Rozmawiamy, Powstanie, Bo, A tu, Padał, Pilnowaliśmy, Okna, Patrzymy, Skoczył, Krzyknęliśmy.

ćw. 2

bohaterowie – pod. gr., czasów – przyd. dop., wojny – przyd. dop., stają się – łącznik, często – ok. cz., wzorami – orzecznik, dla młodzieży – przyd. rzecz., współczesnej – przyd. przym.

ćw. 3

pomysłu – log., klasa – zbior., książki – log., uczniów – log., świątełek – log., Mickiewicz i Słowacki – szer.

ćw. 4

Na przykład: a) z pomocą, b) ratunkowa, c) znakomicie

ćw. 5

Na przykład: Nasi koledzy i koleżanki są lubiani w całej szkole.

ćw. 6

Na przykład:

- Odwiędził mnie przyjaciel.
- Jesteś przyjacielem.
- Zorganizowaliśmy spotkanie przyjaciół.
- Mam wielu przyjaciół.
- Zamieszkam u przyjaciela.

ćw. 7

Związek wyrazów	Funkcja składniowa wyrazu podrzędnego	Sposób wyrażenia członu podrzędnego	Rodzaj związku
Wzór: poświęca szczęście	dopełnienie	rzeczownik	związek rządu
szczęście syna	przydawka	rzeczownik	związek rządu
człowiek chciwy	przydawka	przymiotnik	związek zgody
postępuje podstępnie	ok. sposobu	przysłówek	związek przynależności
zemsta na Cześniku	przydawka	wyr. przyimkowe	związek rządu
miłość do Klary	przydawka	wyr. przyimkowe	związek rządu
miłość zwycięża	orzeczenie., czas., zw. gł.;	czasownik	związek główny
szczęśliwe zakończenie	przydawka	przymiotnik	związek zgody

Rozdział 10.

Składnia zdania złożonego współrzędnie

ćw. 1

- i – zd. zł. wsp. łączne
- więc – zd. zł. wsp. wynikowe
- jednak – zd. zł. wsp. przeciwstawne
- Wiedział, że zwycięży potężną rybę albo zginie w walce. – zd. zł. wsp. rozłączne

Można, oczywiście, użyć innych spójników, jeśli nie zmieni to zdań.

ćw. 2

- a) ... uwieźli na Pawiaku – zd. zł. wsp. łączne
 b) ... Rudy nie wydał nikogo – zd. zł. wsp. przeciwstawne
 c) ... zorganizowali akcję „Pod Arsenalem” – zd. zł. wsp. wynikowe
 d) ... niedługo potem Rudy i Alek zmarli w wyniku odniesionych ran – zd. zł. wsp. przeciwstawne

Czy pamiętałeś o tym, że druga część wypowiedzenia musi zawierać orzeczenie? W przeciwnym wypadku nie jest zdaniem!

ćw. 3

- a) – zd. zł. wsp. łączne ———
 b) – zd. zł. wsp. łączne ———
 c) – zd. zł. wsp. przeciwstawne ———> <——
 d) – zd. zł. wsp. łączne ———
 e) – zd. zł. wsp. wynikowe ———> >——
 f) – zd. zł. wsp. wynikowe ———> >——
 g) – zd. zł. wsp. rozłączne ———< >——

ćw. 5

„Zły był pan Michał na siebie, a zarazem wielka litość ozwała mu się w piersiach”.

„Mimo woli począł myśleć o Krzysiu jak o kochanym a pokrzywdzonym stworzeniu”.

„Upłynęła długa chwila; milczał, nogami nieco szurzał zasuważąc je nieco głębiej pod stólek i wąsikami ruszał. Krzysia przestała szyc i podniosła na niego wzrok, spojrzenia ich spotkały się, a potem nagle spuścili oboje oczy... Gdy Wołodyjowski podniósł je znowu, na twarz Krzysia padały ostatnie blaski słońca, a była w nich śliczna. Włosy jej błyszcząły na zagięciach jak złote”.

„W tej chwili wtoczyła się pani stolnikowa, zeszedł pan Zagłoba z góry i poczęła się rozmowa o pani podkomorzynie lwowskiej”.

„Ale czy godziło się odjeżdżać i słowa Krzysia nie rzec, i zostawić ją tak (...)?”.

„Wprawdzie pan Zagłoba z panią stolnikową wybiegli aż do sieni na spotkanie obu par, jednak oczy ich były zwrócone tylko na Basię i Nowowiejskiego. Basia zaś była czerwona, nie wiadomo, z mrozu czy ze wzruszenia, a Nowowiejski wyglądał jak struty”.

W tekstach literackich spotykamy się często z pewną dowolnością interpunkcyjną. Zamieszczona odpowiedź jest zgodna z tekstem „Pana Wołodyjowskiego”. Gdyby kierować się ścisłymi zasadami gramatycznymi, w trzecim zdaniu powinno się znaleźć więcej przecinków: „Upłynęła długa chwila; milczał, nogami nieco szurzał, zasuważąc je nieco głębiej pod stólek, i wąsikami ruszał”.

Rozdział 11. Składnia zdania złożonego podrzędnie

Rozdział 11a. Zdanie złożone podrzędnie okolicznikowe

ćw. 1

- a) zd. zł. podrz. okolicznikowe czasu ———
 kiedy? _____
- b) zd. zł. podrz. okolicznikowe miejsca ———
 gdzie? _____
- c) zd. zł. podrz. okolicznikowe celu ———
 po co? _____
- d) zd. zł. podrz. okolicznikowe przyzwolenia ———
 mimo co? _____
- e) zd. zł. podrz. okolicznikowe przyczyny ———
 dlaczego? _____
- f) zd. zł. podrz. okolicznikowe sposobu ———
 jak? _____
- g) zd. zł. podrz. okolicznikowe warunku ———
 pod jakim warunkiem? _____
- h) zd. zł. podrz. okolicznikowe sposobu ———
 jak? _____
- i) zd. zł. podrz. okolicznikowe przyczyny ———
 dlaczego? _____
- j) zd. zł. podrz. okolicznikowe celu ———
 po co? _____
- k) zd. zł. podrz. okolicznikowe przyzwolenia ———
 mimo czego? _____
- l) zd. zł. podrz. okolicznikowe warunku ———
 pod jakim warunkiem? _____

ćw. 2

- a) Mimo że padał deszcz, wyszliśmy na spacer – zd. zł. podrz. okolicznikowe przyzwolenia
 b) Przyjdź do mnie, jeśli będziesz miał kłopoty – zd. zł. podrz. okolicznikowe warunku

- c) Nie grałem w meczu, gdyż byłem kontuzjowany – zd. zł. podrz. okolicznikowe przyczyny
- d) Wyjdźmy, aby zebrać jabłka w sadzie – zd. zł. podrz. okolicznikowe celu
- e) Gdy byliśmy w muzeum, wiele dowiedzieliśmy się o życiu i twórczości Rembrandta – zd. zł. podrz. okolicznikowe czasu
- f) Spotkamy się tam, gdzie umówiliśmy się – zd. zł. podrz. okolicznikowe miejsca
- g) Janek wyjechał z nami, mimo że rodzice mu zabronili – zd. zł. podrz. okolicznikowe przyzwolenia
- h) Ponieważ nastąpiła awaria urządzeń, sklep jest nieczynny – zd. zł. podrz. okolicznikowe przyczyny
- i) Paweł pojechał, aby kupić płyty – zd. zł. podrz. okolicznikowe celu
- j) Jeśli zdobędziemy twierdzę, wygramy wojnę – zd. zł. podrz. okolicznikowe warunku

Czy pamiętałeś o tym, że druga część wypowiedzenia musi zawierać orzeczenie? W przeciwnym wypadku nie jest zdaniem!

ćw. 3

- a) póki, b) jak, tak, c) gdzie, d) póki, e) aby, f) jakby

ćw. 4

- a) Masz, jak słyszę, dobrą pracę.
- b) Wyglądasz, jak widać, znakomicie.
- c) Wieczorem, było to zaraz po zachodzie, zaczął padać deszcz.
- d) Z domu, o ile mi wiadomo, wyjechali bardzo wcześnie.
- e) Ty jesteś, jeśli dobrze pamiętam, bratem Oli.
- f) Przyjadą, jak się spodziewamy, jutro po południu.
- g) W domu, ma się rozumieć, nic nie powiedział.

ćw. 5

- a) ... nie zauważył nadjeżdżającej karetki gestapo – zd. zł. podrz. okolicznikowe przyczyny

 _____ dlaczego?
- b) ... nie usłyszał jego całej spowiedzi – zd. zł. podrz. okolicznikowe czasu

 _____ dopóki co?

- c) ... wyjaśnić tajemnicę znikających drzwi – zd. zł. podrz. okolicznikowe celu

 _____ po co?
- d) „Jeśli nie chcesz mojej zguby... – zd. zł. podrz. okolicznikowe warunku

 _____ pod jakim warunkiem?
- e) ... na ojczyzny łono” – zd. zł. podrz. okolicznikowe sposobu

 _____ jak?
- f) ... nie zmienił swego stylu życia – zd. zł. podrz. okolicznikowe przyzwolenia

 _____ mimo czego?
- g) ... nie zostałby tak okrutnie ukarany – zd. zł. podrz. okolicznikowe warunku

 _____ pod jakim warunkiem?
- h) ... móc powrócić do Grecji – zd. zł. podrz. okolicznikowe celu

 _____ po co?

Czy pamiętałeś o tym, że druga część wypowiedzenia musi zawierać orzeczenie? W przeciwnym wypadku nie jest zdaniem!

ćw. 7

- a) Mimo że noc była cicha i spokojna, w powietrzu wyczuwało się nadchodzącą burzę.
- b) Pospiesznie zmieniano dekoracje, podczas gdy widzowie udali się na przerwę.
- c) Deklamował głośno i wyraźnie, tak aby wszyscy go dobrze słyszeli.
- d) Nie zadzwonię tam, chyba że mnie do tego zmusicie.
- e) Korespondencja urwała się, dlatego że zgubiliśmy ich adres.
- f) W sali panowała napięta atmosfera, tak jakby za chwilę miało się coś wydarzyć.
- g) Napisałem to tak, aby każdy mógł zrozumieć.
- h) Zdumieliśmy się tak, że na dłuższą chwilę odebrało nam mowę.
- Przecinek stawiamy tam, gdzie łączą się zdania składowe.

Rozdział 11b. Zdanie złożone podrzędnie przydawkowe

ćw. 1

- a) (1) Na wakacjach poznaliśmy chłopaka, (2) który pisze piękne wiersze.
 (1) _____
 (2) _____ jakiego?
- b) (1a) Przemówienie, (2) które wygłosił Jarek z VIIIb, (1b) zaciekało słuchaczy.
 (1a) _____ (1b) _____
 (2) _____ jakie?
- c) (1a) Obrazy, (2) które kolekcjonuje mój wuj, (1b) mają dużą wartość historyczną.
 (1a) _____ (1b) _____
 (2) _____ jakie?
- d) (1a) Przekonanie, (2) że jego poglądy są słuszne, (1b) ratowało go w chwilach wątplenia.
 (1a) _____ (1b) _____
 (2) _____ jakie?
- e) (1) W końcu przyjechali do nas goście, (2) których od dawna oczekiwaliśmy.
 (1) _____
 (2) _____ jacy?
- f) (1) Zasmuciła mnie wiadomość, (2) że zdecydowałeś się zmienić pracę.
 (1) _____
 (2) _____ jaka?
- g) (1a) Piosenka, (2) którą zaśpiewała moja młodsza siostra, (1b) została wyróżniona w konkursie młodych talentów.
 (1a) _____ (1b) _____
 (2) _____ jaka?

ćw. 2

- a) np., **żeby** wszyscy zagraли w kręgle.
 b) np., **która** wisiała nad drzwiami.
 c) np., **o co** w tym wszystkim chodzi, ...
 d) np., **który** pożyczyłem przed tygodniem.
 e) np., **któremu** nadepnęto na ogon, ...
 f) np., **że** wszystko dobrze się skończy, ...
 g) np., **że** znowu podrożeje benzyna.
 h) np., **kiedy** jeżdżono powozami.

Czy pamiętałeś o tym, że druga część wypowiedzenia musi zawierać orzeczenie? W przeciwnym wypadku nie jest zdaniem!

ćw. 5

- „Sługi, które pan Hrabia tym kształtem odzieje, nazywają się w jego pałacu dżokeje”.
 „Wszyscy obrócili oczy do kamienia, na którym stał pan Sędzia”.
 „Czasem dla przysłowia, które bez ustanku powtarzał, nazywano go także Mopanku”.
 „Przyjmę warunki zgody, jakie mi sąd poda”.
 „Zrobiła się nazajutrz z tego anegdota, że w sądy o mym piesku Wielki Łowczy wdał się”.
 „Znak to był, że szukają na przyszłą wyprawę wodza”.
 „Tak zginął pan potężny, pobożny i prawy, który miał w domu krzesła, wstęgi i buławy”.
 „Jeden tylko został, który dotąd pamiątki ode mnie nie dostał”.
 „We dworze, gdzie przed chwilą było tyle wrzasku, teraz pusto i głucho”.

Rozdział 11c. Zdanie złożone podrzędnie orzecznikowe

ćw. 1

- a) Mój pies jest taki, że zachowuje się przyjaźnie wobec wszystkich gości.
 b) Życie jest takie, że ciągle sprawia niespodzianki.
 c) Wasz dom jest taki, że zawsze roi się od gości.
 d) Temat referatu był taki, że trudno było go opracować.
 e) Stan chorego był taki, że niepokoił lekarzy.
 Czy pamiętałeś o tym, że druga część wypowiedzenia musi zawierać orzeczenie? W przeciwnym wypadku nie jest zdaniem!

ćw. 2

- a), b), d), h), i), j) – zd. zł. podrz. orzecznikowe; c) – zd. zł. podrz. okol. sposobu; e) – zd. zł. podrz. przydawkowe; f) – zd. zł. podrz. okol. sposobu; g) – zd. zł. podrz. przydawkowe

ćw. 3

Pamiętaj, że zdania podrzędne muszą zawierać orzeczenie!

- a) Pogoda była taka, że czułem się wspaniale – zd. zł. podrz. orzecznikowe;
 b) Biegliśmy tak, że trudno było nas dogonić – zd. zł. podrz. okol. sposobu;

- c) Czy podoba ci się pólka, którą samodzielnie zrobiłem? – zd. zł. podrz. przydawkowe;
- d) Piosenka, którą właśnie nadają w radiu, jest przepiękna – zd. zł. podrz. przydawkowe;
- e) Nie mogłam nigdzie znaleźć informacji, których potrzebowałam – zd. zł. podrz. przydawkowe;
- f) Nasza wyprawa w góry była taka, że wszyscy bardzo się zmęczyli – zd. zł. podrz. orzecznikowe

Rozdział 11d. Zdanie złożone podrzędnie podmiotowe i dopełnieniowe

ćw. 1

- a) Strzelec przysiągł ukochanej, (co?) że będzie jej wierny po wsze czasy – zd. zł. podrz. dopełnieniowe
- b) Rychło jednak zapomniał o tym, (o czym?) co obiecał – zd. zł. podrz. dopełnieniowe
- c) Wystarczyło, (co?) że zaczęła go kusić tajemnicza nimfa z jeziora – zd. zł. podrz. podmiotowe
- d) Kto przysięgę naruszy, tego spotka straszna kara (kogo?) – zd. zł. podrz. dopełnieniowe
- e) Nikt nie wie, (czego?) kim była tajemnicza dziewczyna – zd. zł. podrz. dopełnieniowe
- f) Dawniej na Litwie i Białorusi wierzono, (w co?) że żyjący mogą pomóc zmarłym uzyskać zbawienie – zd. zł. podrz. dopełnieniowe
- g) Duchy dzieci proszą zebranych z okazji Dziadów ludzi, (o co?) aby dali im dwa ziarnka gorczycy – zd. zł. podrz. dopełnieniowe
- h) „Kto nie zaznał gorczycy ni razu, ten nie dozna słodczy w niebie” (kto?) – zd. zł. podrz. podmiotowe
- i) „Kto nie był ni razu człowiekiem, temu człowiek nic nie pomoże” (komu?) – zd. zł. podrz. dopełnieniowe
- j) „Kto nie dotknął ziemi ni razu, ten nigdy nie może być w niebie” (kto?) – zd. zł. podrz. podmiotowe

ćw. 2

- a) Kto pod kim dołki kopie, ten sam w nie wpada – zd. zł. podrz. podmiotowe
- b) Nie wszystko złoto, co się świeci – zd. zł. podrz. podmiotowe
- c) Tymczasem na folwarku nie uszło baczności, że przed ganek zajechał któryś z nowych gości – zd. zł. podrz. podmiotowe

- d) Po bratersku radził, by przyznał się do winy i tym grzech swój zgładził – zd. zł. podrz. dopełnieniowe
- e) Kto późno przychodzi, ten sam sobie szkodzi – zd. zł. podrz. podmiotowe
- f) Wszyscy zrozumieli, że nadeszła chwila stanowcza – zd. zł. podrz. dopełnieniowe
- g) Radek poprzysiągł sobie, że będzie się uczył na przekór wszystkiemu – zd. zł. podrz. dopełnieniowe
- h) Co się stało, to się nie odstanie – zd. zł. podrz. podmiotowe
- i) Wszystkim się zdawało, że Wojski wciąż gra jeszcze – zd. zł. podrz. podmiotowe

ćw. 3

Pamiętaj, że zdania podrzędne muszą zawierać orzeczenie!

- a) ... (kto?) – zd. zł. podrz. podmiotowe,
- b) ... (co?) – zd. zł. podrz. podmiotowe;
- c) ... (czego?) – zd. zł. podrz. dopełnieniowe;
- d) ... (kogo?) – zd. zł. podrz. dopełnieniowe;
- e) ... (co?) – zd. zł. podrz. podmiotowe;
- f) ... (co?) – zd. zł. podrz. podmiotowe;
- g) ... (co?) – zd. zł. podrz. dopełnieniowe;
- h) ... (czego?) – zd. zł. podrz. dopełnieniowe;
- i) ... (co?) – zd. zł. podrz. podmiotowe;
- j) ... (co?), że ... – zd. zł. podrz. dopełnieniowe;
- k) ... (czego?), że ... – zd. zł. podrz. dopełnieniowe;
- l) ... (czego?), że ... – zd. zł. podrz. dopełnieniowe

Rozdział 11e. Imiesłowy równoważnik zdania

ćw. 1

- a) Śpiąc, najlepiej odpoczywamy.
- b) Niedźwiedź, poczuwszy zapach miodu, oblizał się lakomie.
- c) Uciekając przed nadchodzącą burzą, natknęliśmy się na ślady wilczych łap.
- d) Susza, przedłużając się, groziła nieurodzajem.
- e) Przemawiając, podnosił głos.
- f) Usłyszawszy pukanie, ostrożnie podszedł do drzwi.
- g) Chcąc pomóc w żniwach, zgłosiliśmy się do sołtysa.
- h) Stojąc nad brzegiem wzburzonego morza, podziwiałem potęgę tego żywiołu.

ćw. 2

- Beethoven stopniowo tracił słuch, ale cały czas komponował.
- Mickiewicz napisał „Pana Tadeusza”, gdy przebywał na emigracji.
- Żeromski, gdy tworzył postać Borowicza i Radka, opierał się na własnych doświadczeniach życiowych.
- Cyprian Kamil Norwid zmarł na obczyźnie, w skrajnej nędzy i nie doczekał się uznania dla swej twórczości.
- Jan Kochanowski, gdy powrócił do kraju po wielu latach podróży i studiów w Europie, został sekretarzem na dworze Zygmunta Augusta.
- Wielcy polscy pisarze, poeci, kompozytorzy, gdy opuścili ziemię ojczystą po upadku powstania listopadowego, znaleźli schronienie w Paryżu.

ćw. 3

- Słuchając koncertu, podziwialiśmy pianistę.
- Wysłuchawszy koncertu, nagrodziliśmy pianistę gromkimi brawami.
- Czytając tę książkę, miałem rumieńce na twarzy.
- Przeczytawszy tę książkę, nie mogłem zapomnieć o losach bohaterów.
- Siedząc w fotelu, piłem kawę.
- Usiadłszy w fotelu, poprosiłem o kawę.
- Przychodząc do pracy, podpisuję rano listę.
- Przyszedłszy do pracy, podpisałem listę.

ćw. 4

- Gdy miałem siedem lat, rodzice wysłali mnie do szkoły.
- Gdy wróciliśmy do domu, zgasło światło.
- Gdy przebywałem na wczasach, spotkała mnie dziwna przygoda.
- Gdy wyszedłem z psem, zaczął padać deszcz.
- Przyszedłszy do muzeum, zostawiłem palto w szatni.
- Skończywszy czytać książkę, zwróciłem ją do biblioteki.
- Obejrzawszy film, wyłączyłem telewizor.
- Sprzątnąwszy pokój, wybiegłem na podwórko.

W punktach a), b), c) i d) w zdaniu nadrzędnym i w równoważniku imiesłowowym występują różne podmioty (dlatego zastosowanie imiesłowowego równoważnika jest niemożliwe). W punktach e), f), g) i h) między czynnością wyrażoną formą imiesłowu i działaniem oznaczonym przez orzeczenia zdania nadrzędnego nie jest zachowana właściwa relacja czasowa (czynności wyrażone formą imiesłowu zostały wykonane wcześniej, co wymaga użycia imiesłowu przysłówkowego uprzedniego zamiast współczesnego).

ćw. 5

Nie można przekształcić zdań, w których występują różne podmioty:
b) on, przygód; d) oni, rozczarowanie; e) on, kolega; h) on, zmija

Rozdział 11f. Zdanie wielokrotnie złożone

ćw. 1

Przykłady zdań:

- Często wspominam tę chwilę, gdy
— doczekasz się nagrody,
-, w którą trudno mi uwierzyć,
—, który ma wspaniałą kolekcję zdjęć,
-, że pojedziemy nad wodę,
—, jak to było,
-, a chciał przyjrzeć się statkowi na horyzoncie.
— i zaczynał się niecierpliwić,
-, podziwiając kwitnące róże,
— Trenując zawzięcie

ćw. 2

- (1) Jurand potykał się niegdyś z Danveldem, (2) po czym widział go dwukrotnie na dworze księcia mazowieckiego jako posła, (3) ale od tych terminów upłynęło kilka lat.

(1) ————— (2) —————> (3) <—————

- (1) Wszyscy patrzyli z niezmierną ciekawością na Juranda, (2) rozmawiając głośno i (3) czyniąc nad nim uwagi.

(1) =====
jak? (2) ————— (3) —————

1 – zdanie nadrzędne

2 wobec 1 – zdanie podrzędne okolicznikowe sposobu

3 wobec 2 – zdanie współrzędne łączne

- (1) Na nich to z podziwem i zazdrością spoglądał Zbyszko, (2) lecz główną uwagę jego zwrócił sam król, (3) który zagarniał palcami włosy za uszy, (4) jakby znecierpliwiony tym, (5) że śniadanie się jeszcze nie rozpoczęło.

(1) —————> (2) <—————
jaki? (3) —————
jak? (4) —————
czym? (5) —————

1 – zdanie główne

2 wobec 1 – zdanie współrzędne przeciwstawne

3 wobec 2 – zdanie podrzędne przydawkowe

4 wobec 3 – zdanie podrzędne okolicznikowe sposobu

5 wobec 4 – zdanie podrzędne dopełnieniowe

- c) Wielu warszawiaków pamięta słowa prezydenta Starzyńskiego, który mówił, że Warszawa broniąca honoru Polski była u szczytu swej wielkości i sławy.
d) Hrabia rzekł, że dobre miał przeczucie, że lubił te mury.

ćw. 2

- a) „Potrzebna osoba do pracy w bibliotece” – przeczytałem w ogłoszeniu.
b) Ciocie napisała w liście: „Zapraszam was na wakacje”.
c) Magda pytała koleżanek: „Która z was umie szyć?”
d) Ojciec polecił synom: „Umyjcie okna”.

ćw. 3

„Czegóż płaczesz?” – starego pytał czyżyk młody –
„Masz teraz lepsze w klatce niż w polu wygody”.
„Tyś w niej zrodzon” – rzekł stary – „przeto ci wybaczę;
Jam był wolny, dziś w klatce i dlatego płaczę”.

ĆWICZENIA UTRWAJĄCE (EGZAMINACYJNE)

ćw. 1

- a) (1) _____
jaka była? _____ zd. zł. podrz. orzecznikowe
b) kto? (2) _____
(1) _____ zd. zł. podrz. podmiotowe
c) (1) _____
jakie? (2) _____ zd. zł. podrz. przydawkowe
d) (1) _____ > (2) _____ zd. zł. współrz. wynikowe
e) (1) _____
kiedy? (2) _____ zd. zł. podrz. okolicz. czasu
f) (2) _____
(1) _____ kto? zd. zł. podrz. podmiotowe
g) (1) _____
o czym? (2) _____ zd. zł. podrz. dopełnieniowe
h) (2) _____ zd. zł. podrz. podmiotowe
(1) _____ kto?
i) (1) _____
jaki? (2) _____ zd. zł. podrz. przydawkowe

- j) (1) _____
co? (2) _____ zd. zł. podrz. podmiotowe
k) (1) _____ (2) _____ zd. zł. współrz. łączne
l) (1) _____
jaki był? (2) _____ zd. zł. podrz. orzecznikowe
ł) (1) _____
jaki? (2) _____ zd. zł. podrz. przydawkowe
m) kto? (2) _____
(1) _____ zd. zł. podrz. podmiotowe
n) (1) _____
jaka jest? (2) _____ zd. zł. podrz. orzecznikowe
o) (1) _____
jakie? (2) _____ zd. zł. podrz. przydawkowe
p) (1) _____
jak? (2) _____ zd. zł. podrz. okolicznikowe sposobu
r) (1a) _____ (1b) _____
jaką? (2) _____ zd. zł. podrz. przydawkowe
s) (1a) _____ (1b) _____
jaki? (2) _____ zd. zł. podrz. przydawkowe
t) (1a) _____ (1b) _____
jaka? (2) _____ zd. zł. podrz. przydawkowe
u) (1a) _____ (1b) _____
jaki? (2) _____ zd. zł. podrz. przydawkowe

ćw. 2

- a) Gdy szedłem do szkoły, wiał silny wiatr.
b) Czytając książkę, czekałem na wiadomość od kolegi.
c) Gdy biegł na zajęcia, mocno świeciło słońce.
d) Patrząc w okno, myślałam o wczorajszym spotkaniu.
e) Gdy miałem pięć lat, ojciec zabrał mnie w góry.
f) Niektórzy z nas, kiedy znaleźli się w kłopotach, z których trudno było wybrnąć, stracili zapał, towarzyszący im na początku.

ćw. 3

- a) Zmarzłem, ale nie zachorowałem.
b) Wieje wiatr, więc liście spadają z drzew.
c) Przyjdę do ciebie albo zatelefonuję.
d) Szedł i śpiewał.

ćw. 4

- a) Zawsze liczę na pomoc mojego brata i nigdy nie zawiodłem się na nim – zd. zł. współr. łączne
 Zawsze liczę na pomoc mojego brata, który chętnie mi jej udziela – zd. zł. podrz. przyd.
 Zawsze liczę na pomoc mojego brata, gdy wpadnę w tarapaty – zd. zł. podrz. okol. czasu
 b) analogicznie do a)

ćw. 5

- a) (1a) _____ (1b) _____
 (2) _____ zd. zł. podrz. przydawkowe
 Gogol, **żywiący** dla Mickiewicza szczególnie szacunek, zapragnął poznać twórcę „Pana Tadeusza” – imiestów przymiotnikowy czynny
 b) kiedy? (2) _____
 (1) _____ zd. zł. podrz. okolicznikowe czasu
Powróciwszy do zdrowia, rozpoczął znów swoją pracę – imiestów przysłówkowy uprzedni
 c) kiedy? (2) _____
 (1) _____ zd. zł. podrz. okolicznikowe czasu
Wracając do ojczyzny, był pełen nadziei – imiestów przysłówkowy współczesny
 d) (1a) _____ (1b) _____
 jaka? (2) _____ zd. zł. podrz. przydawkowe
 Kultura, **stworzona** przez starożytnych Greków, należy do największych osiągnięć ludzkości – imiestów przymiotnikowy czynny

ćw. 6

- a) Kosmonauta w próżniowym skafandrze wyszedł na bezludną powierzchnię planety.
 b) Kosmonauta w skafandrze, w próżniowym skafandrze, bezludną powierzchnię planety
 c) Kosmonauta w próżniowym skafandrze wyszedł na bezludną powierzchnię planety, na której nikogo przed nim nie było.
 d) Kosmonauta w próżniowym skafandrze, który polyskiwał z daleka, wyszedł na bezludną powierzchnię planety.
 e) Uzyskawszy połączenie z Ziemią,
 f) Uzyskawszy połączenie z Ziemią, kosmonauta w próżniowym skafandrze, który polyskiwał z daleka, wyszedł na bezludną powierzchnię planety, aby pobrać próbki gleby.

ćw. 8

- a) (1) Byliśmy przekonani, (2) że dziewczęta wygrają ten mecz, (3) ponieważ były świetnymi koszykarkami (4) i potrafiły walczyć do końca.
 (1) =====
 o czym? (2) _____
 dlaczego? (3) _____
 1 – zdanie nadrzędne
 2 – zd. dopełnieniowe, 3 – zd. okol. przyczyny, 4 wobec 3 – zd. współr. łączne
 b) (1) Chciałbym, (2) abyś przeczytał tę książkę, (3) którą ci poleciłem, (4) bo jest naprawdę piękna.
 (1) =====
 co? (2) _____
 jaką? (3) _____
 dlaczego? (4) _____
 1 – zdanie nadrzędne
 2 wobec 1 – zd. podrz. dopełnieniowe, 3 wobec 2 – zd. podrz. przydawkowe, 4 wobec 3 – zd. podrz. okol. przyczyny
 c) (1) Uszczęśliwiony chłopiec objął go za szyję (2) i poprosił, (3) aby się odtąd miał na baczności.
 (1) ===== (2) _____
 o co? (3) _____
 1 – zdanie główne
 2 wobec 1 – zd. współr. łączne, 3 wobec 2 – zd. podrz. dopełnieniowe
 d) (1) Zawodnik ruszył szybko, (2) ale musiał zwolnić, (4) gdyż szosa ostro zakręcała.
 (1) =====> (2) <-----
 dlaczego? (3) _____
 1 – zdanie główne
 2 wobec 1 – zd. współr. przeciwstawne, 3 wobec 2 – zd. podrz. okolicznikowe przyczyny
 e) (1) Kiedy weszło słońce, (2) komendant postanowił, (3) że obóz będzie zwinięty.
 (2) =====
 kiedy? (1) _____ co? (3) _____
 2 – zdanie nadrzędne
 1 wobec 2 – zd. podrz. okolicz. czasu, 3 – zd. podrz. dopełnieniowe

- f) (1) Była pogoda, (2) więc pojechaliśmy do wujka, (3) który mieszka nad jeziorem.

(1) =====> (2) >-----
 którego? (3) -----

1 – zdanie główne

1 i 2 – zd. współrz. wynikowe, 3 – zd. podrz. przydawkowe

- g) (1) Chociaż nie miał pozwolenia, (2) mój kolega Krzysztof wyjechał wczoraj za miasto, (3) złowił dwa okonie, (4) które wypuścił, (5) ponieważ były niewymiarowe.

(2) =====..... (3) -----
 mimo co? (1) -----
 jakie? (4) -----
 dlaczego? (5) -----

2 – zdanie główne

1 wobec 2 – zd. podrz. okolicz. przyzwolenia, 3 wobec 2 – zd. współrz. łączne, 4 wobec 3 – zd. podrz. przydawkowe, 5 wobec 4 – zd. podrz. okolicz. przyczyny

- h) (1) Kiedy weszło słońce, (2) harcerze poczuli, (3) że w namiotach robi się ciepłej.

(2) =====
 kiedy? (1) -----
 co? (3) -----

2 – zdanie nadrzędne

2 wobec 1 – zd. podrz. okolicz. czasu, 3 wobec 2 – zd. podrz. dopełnieniowe

- i) (1a) Drużynowy, (2) który obserwował podchody, (1b) chciał pomóc dziewczętom w odczytywaniu znaków, (3) ale tego nie zrobił.

(1a) ===== (1b) =====> (3) <-----
 jaki? (2) -----

1 – zdanie główne

2 wobec 1 – zd. podrz. przydawkowe, 3 wobec 2 – zd. współrz. przeciwstawne

- j) „(1) Cichą ich melodię przerywało tylko ostrożne stapanie koni po glazach i dźwięk żelaznych obręczy, (2) gdy trafiały na kamienie, (3) wspiwały się ze zgrzytem i (4) opadając stuknęły”.

(1) =====
 kiedy? (2) ----- (3) ----- (4) -----

1 – zdanie nadrzędne

2 wobec 1 – zd. podrz. okolicz. czasu, 3 i 4 – zd. współrz. łączne

- k) (1) Powiedział mi, (2) że był w Krakowie (3) i widział to miejsce, (4) które chcemy zwiedzić.

(1) =====
 co? (2) ----- (3) -----
 jakie? (4) -----

1 – zdanie nadrzędne

2 wobec 1 – zd. podrz. dopełnieniowe, 3 wobec 2 – zd. współrz. łączne, 4 wobec 3 – zd. podrz. przydawkowe

- l) (1) Wczoraj odwiedził mnie kolega, (2) którego dawno nie widziałem, (3) bo wyprowadził się (4) i mieszka od kilku lat we Wrocławiu.

(1) =====
 jaki? (2) -----
 dlaczego? (3) ----- (4) -----

1 – zdanie nadrzędne

2 wobec 1 – zd. podrz. przydawkowe, 3 wobec 2 – zd. podrz. okolicz. przyczyny, 4 wobec 3 – zd. współrz. łączne

- l) (1) Strudzony grotolaż poczuł pierwszy powiew chłodnego powietrza (2) i odetchnął z ulgą, (3) bo odzyskał nadzieję szybszego zakończenia wyprawy.

(1) ===== (2) -----
 dlaczego? (3) -----

1 – zdanie główne

1 i 2 – zd. współrz. łączne, 3 wobec 2 – zd. podrz. okolicz. przyczyny

- m) „(1) Nagle nieludzkie wycie wyrwało się z piersi wodza, (2) zakłócił się silniej, (3) wskoczył na drewniany kozielek, stojący pod żyrandolem (4) i wznosił drąg”.

(1) ===== (2) ----- (3) ----- (4) -----
 zd. współrz. łączne

- n) „(1) Mieczów ci u nas dostatek, (2) ale i te przyjmuję jako wróżbę zwycięstwa, (3) którą mi sam Bóg przez wasze ręce zsyła”.

(1) =====> (2) <-----
 jaką? (3) -----

1 – zdanie główne

2 wobec 1 – zd. współrz. przeciwstawne, 3 wobec 2 – zd. podrz. przydawkowe

- o) „(1) Ile cię trzeba cenić, (2) ten tylko się dowie, (3) kto cię stracił”.

(2) =====
 czego? (1) -----
 kto? (3) -----

2 – zdanie nadrzędne

1 wobec 2 – zd. podrz. dopełnieniowe, 3 wobec 2 – zd. podrz. podmio-
towe

- p) (1) Widać było, (2) jaką przeleciała droga, (3) bo liść zielony podnosił się (4) i drżał chwilę.

(1) =====
co? (2) _____
dlaczego? (3) _____ (4) _____

1 – zdanie nadrzędne

2 wobec 1 – zd. podrz. dopełnieniowe, 3 wobec 2 – zd. podrz. okol.
przyczyny; 4 wobec 3 – zd. współrz. łączne

- r) (1) Tadeusz się dowiedział, (2) że nie ma czasu już przeszło, (2) jak
ogary wpadły w otchłań lasu.

(1) =====
czego? (2) _____
od kiedy? (3) _____

1 – zdanie nadrzędne

2 wobec 1 – zd. podrz. dopełnieniowe, 3 wobec 2 – zd. podrz. okol.
czasu

ćw. 9

- a) (1) Ta książka obudziła w nim wielką miłość do ojczyzny, (2) rozświet-
liła jego tułaczę życie, (2) jakby odnalazł dawnego przyjaciela.

(1) ===== (2) _____
w jaki sposób? (3) _____

2 wobec 1 – zd. współrz. łączne, 3 wobec 2 – zd. podrz. okol. sposobu

- b) (1) Panowała cisza, (2) na szczycie najwyższego drzewa klekotał bo-
ciek, (3) gdyż wstawał dzień.

(1) ===== (2) _____
dlaczego? (3) _____

1 – zdanie główne

2 wobec 1 – zd. współrz. łączne, 3 wobec 2 – zd. podrz. okol. przyczyny

- c) (1) Skawiński rozmarzył się własnym szczęściem, (2) ale człowiek
łatwo oswaja się z lepszym losem, (3) więc stopniowo nabierał wiary
i ufności.

(1) =====> (2) <-----> (3) >-----

1 – zdanie główne

2 wobec 1 – zd. współrz. przeciwstawne, 3 wobec 2 – zd. współrz.
wynikowe

- d) (1) W swoim czasie na Węgrzech dostał kilkanaście pchnięć bagnetem,
(2) bo nie chciał chwycić za strzemie, (3) które mu ukazywano jako
środek ratunku.

(1) =====
dlaczego? (2) _____
jakie? (3) _____

1 – zdanie nadrzędne

2 wobec 1 – zd. podrz. okol. przyczyny, 3 wobec 2 – zd. podrz. przydaw-
kowe

- e) (1) Była chora, (2) więc głód nie dokuczał jej bardzo, (3) ale z osłabie-
nia sen ją ogarniał (4) i powieki zamykały się na oczach.

(1) =====> (2) >-----> (3) <----- (4) _____

1 – zdanie główne

2 wobec 1 – zd. współrz. wynikowe, 3 wobec 2 – zd. współrz. przeciw-
stawne, 4 wobec 3 – zd. współrz. łączne

ćw. 10

Zerwałem się z łóżka, gdy usłyszałem natarczywy dzwonek budzika.

_____ kiedy? zd. zł. podrz. okolicznikowe czasu

- (1) Zobaczyłem tłum ludzi, (2) którzy przyglądali się czemuś z cieka-
wością i (3) wykrzykiwali przejęci słowa, (4) które były dla mnie niezrozu-
miałe, (5) ponieważ znajdowałem się zbyt daleko.

(1) =====
(2) _____ (3) _____
(4) _____
(5) _____

1 – zdanie nadrzędne

2 – zdanie podrzędne przydawkowe (jakich?)

2 i 3 – zdania współrzędnie złożone łączne

4 – zdanie podrzędne przydawkowe (jakie?)

5 – zdanie podrzędne okolicznikowe przyczyny (dlaczego?)

ćw. 11

- a) Oddalamy się od czasów ostatniego zajazdu na Litwie, a poemat Mic-
kiewicza staje się cudowną, nierzeczywistą baśnią.

- b) Ponieważ oddaliśmy się od czasów ostatniego zajazdu na Litwie, poemat Mickiewicza staje się cudowną, nierzeczywistą baśnią.

ćw. 12

- a) mowa niezależna. W mowie zależnej: Kasia zwróciła się do kolegi z prośbą, aby pożyczył jej książkę.
 b) mowa zależna. W mowie niezależnej: Grażyna zwierzyła się koleżankom: „Chciałabym zostać pianistką”.

ćw. 13

- a) np. Kiedy skończę czytać tę książkę, zadzwonię do kolegi, aby mu o niej opowiedzieć, gdyż muszę się z kimś podzielić wrażeniami z lektury.
 b) np. Ponieważ nie wysłałem jeszcze listu, wyjdę na pocztę i kupię jakiś ładny znaczek, który nakleję na kopertę.
 c) np. Właśnie szykowałem się do wyjścia, gdy zadzwonił dzwonek i w drzwiach stała Monika.
 d) np. Zwiedziliśmy ruiny starego zamczyska, o którym opowiadano, że straszą w nim duchy.
 e) np. Chmury, które przez cały dzień zasłaniały niebo, rozwiały się, gdy zaszło słońce i nadszedł zmierzch.
 f) Kiedy nastąpiła noc, chłopcy cichutko wysunęli się z namiotów i zaczęli się skradać w stronę rzeki.

PRACA KONTROLNA NR 5

ćw. 1

Zdania nadrzędne podkreślono.

- a) Kamienica miała trzy klatki schodowe, zatem dozorca miał dużo pracy.
 —————> —————
 b) „Gdybym ci ja miała skrzydełka jak gaska, połeciałabym ją za Jaśkiem do Śląska”.
 w jakim wypadku? – zd. podrz. okolicznikowe warunku
 c) Ojciec nie pytał go o nic, mimo że miał wszelkie podstawy do tego.
 mimo czego? – zd. podrz. okolicznikowe przyzwolenia
 d) Przyjdę złożyć życzenia osobiście albo posłę kwiaty.
 —————< —————
 e) Żeby obudzić się o świcie, poszłam spać bardzo wcześnie.
 po co? – zd. podrz. okolicznikowe celu
 f) Wszyscy obrócili oczy do kamienia, na którym stał przywódca.
 jakiego? – zd. podrz. przydawkowe
 g) Ponieważ miał ogromne doświadczenie, często pytano go o radę.
 dlaczego? – zd. podrz. okolicznikowe przyczyny

- h) Każdy, kto myśli poważnie o swojej przyszłości, jest gotów wiele zrobić w tym kierunku.
 kto? – zd. podrz. podmiotowe
 i) Spał spokojnie, podczas gdy za oknem szalała zamieć.
 kiedy? – zd. podrz. okolicznikowe czasu
 j) Urodzaj był taki, że miejsca w stodołach zabrakło.
 jaki był? – zd. podrz. orzecznikowe

ćw. 3

Za panią szły panny dworskie, niektóre starsze, niektóre jeszcze niedorośle, w różowych i liliowych wianuszkach na głowach, po większej części z lutniami w ręku, którymi często umilały czas księżnej. Były i takie, które niosły całe pęki kwiatów świeżych, widocznie nazbieranych po drodze. Zarożała się izba, bo za pannami ukazało się kilku dworzan.

ćw. 4

- a) zanim zapadł zmrok – zd. podrz. okolicznikowe czasu
 b) Ponieważ byłem chory, – zd. podrz. okolicznikowe przyczyny
 c) Aby dokładnie zrozumieć tekst, – zd. podrz. okolicznikowe celu

ćw. 5

(1) Jeśli powiesz mi prawdę, (2) bądź pewien, (3) że nikomu nic nie powiem.

(2)
 pod jakim warunkiem? (1) _____ czego? (3) _____
 2 – zdanie nadrzędne
 1 wobec 2 – zd. podrz. okolicznikowe warunku
 3 wobec 2 – zd. podrz. dopełnieniowe

PRACA KONTROLNA NR 6

ćw. 1

Przykłady zdań:

- a) Nie był w szkole, więc nie słyszał o tym zarządzeniu.
 b) Nie był w szkole, chociaż lubi się uczyć.
 c) Nie był w szkole, gdy przeprowadzano eliminacje do turnieju.

ćw. 2

- a) Kto pyta, nie błądzi – zd. zł. podrz. podmiotowe
 b) Paweł jest taki, że nikt go nie lubi – zd. zł. podrz. orzecznikowe

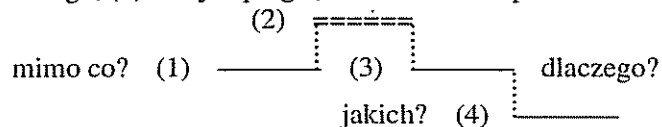
ćw. 3

Przykłady równoważników:

- a) Odrobiwszy lekcje,
 b), licząc na szybkie rezultaty swojej pracy.

ćw. 4

(1) Chociaż Agnieszka podzielała poglądy koleżanek, (2) ich postanowienie zdziwiło ją, (3) gdyż miało być wyłamaniem się z rygorów życia szkolnego, (4) którym pragnęła aż do końca sprostać.

2 – zdanie nadrzędne

1 wobec 2 – zd. podrz. okolicznikowe przyzwolenia

3 wobec 2 – zd. podrz. okolicznikowe przyczyny

4 wobec 3 – zd. podrz. przydawkowe

ćw. 5

Przykład zdania:

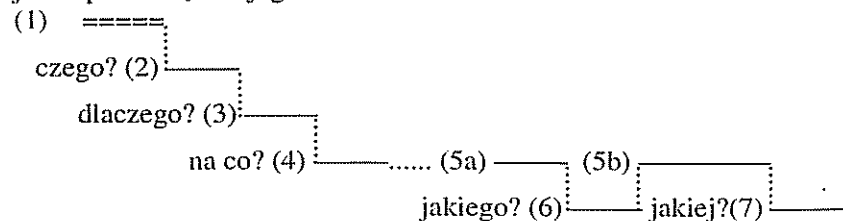
Od lat nie widziałem dziewczyny, o której rozmawialiśmy, gdy pokazywałeś nam stare zdjęcia.

ćw. 6

Mowa niezależna	Mowa zależna
Dzieci prosiły babcię: „Opowiedz nam baśń”.	Dzieci prosiły babcię, żeby opowiedziała im baśń.
Mama przykazała rodzeństwu: „Nie otwierajcie nikomu drzwi”.	Mama przykazała rodzeństwu, żeby nie otwierało nikomu drzwi.

ćw. 7

„(1) Nie spodziewał się Zbyszko, (2) by między nim a Jurandem miało dojść do zawziętej niezgody, (3) liczył bowiem, (4) że dużo wskórają prośby Danusi, (5a) a jeszcze więcej pomoże wstawienictwo księcia, (6) którego Jurand był podwładnym, (5b) i księżnej, (7) którą umiłował jako opiekunkę swojego dziecka”.

1 – zdanie nadrzędne

2 wobec 1 – zd. podrz. dopełnieniowe

3 wobec 2 – zd. podrz. okolicznikowe przyczyny

4 wobec 3 – zd. podrz. dopełnieniowe

5 wobec 4 – zd. współrz. łączne

6 wobec 5 – zd. podrz. przydawkowe

7 wobec 6 – zd. podrz. przydawkowe

CZEŚĆ III. SŁOWOTWÓRSTWO

Rozdział 13. Analiza słowotwórcza. Budowa wyrazu

Rozdział 13a. Budowa wyrazu

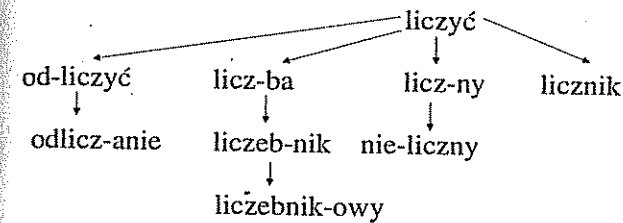
ćw. 1

Wyraz pochodny	Znaczenie	Wyraz podstawowy	Formant
kotka	kot rodzaju żeńskiego	kot	-ka
tańczenie	to, że ktoś tańczy	tańczyć	-enie
podkopać	kopać pod czymś	kopać	pod-
kawiarnia	miejsce, gdzie się pije kawę	kawa	-arnia
spis	wynik tego, że coś spisano	spisać	∅
marzycielski	skłonny do marzeń	marzyciel	-ski
białawy	prawie biały	biały	-awy
skłon	efekt tego, że ktoś się skłonił	skłonić	∅
piekarz	ten, kto piecze	piec	-arz
zjechać	jechać w dół	jechać	z-
drukarka	przyrząd, za pomocą którego się drukuje	drukować	-arka
czystość	cecha rzeczy czystej	czysty	-ość
komputerowy	związany z komputerem	komputer	-owy

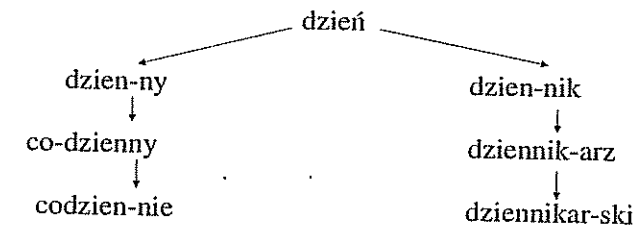
ćw. 2

skoczyć – podskoczyć, wskoczyć, nadskoczyć, przeskoczyć, przyskoczyć
 szyć – przyszyć, zaszyć, doszyć, naszyć, zszyć
 grać – zagrać, ograć, wygrać, przegrać, pograć
 bić – ubić, przebić, wbić, zbić, wybić
 myć – wmyć, umyć, domyć, przemyć, zmyć

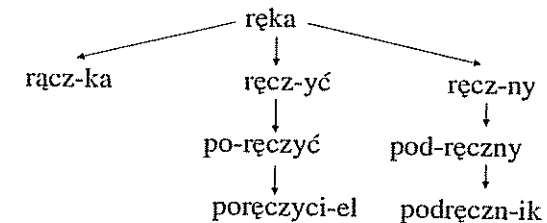
ćw. 3

rdzeń: licz, brak oboczności

rdzenie: dzień, dzien, oboczność n:ń

rdzenie: ręk, ręcz, rącz, oboczności: k:c,z, ę:a

Uwaga! Pamiętaj o zmiękczającej funkcji „i”! Zmiękczenia nie można oddzielić od zmiękczanej spółgłoski, więc zawsze będzie ono wchodziło w zakres podstawy słowotwórczej (jeśli graniczy z podstawą i formantem), np. poręczyci-el. Gdy występuje także jako osobna samogłoska, będzie zawierało się w formancie, np. podręczn-ik.

ćw. 4

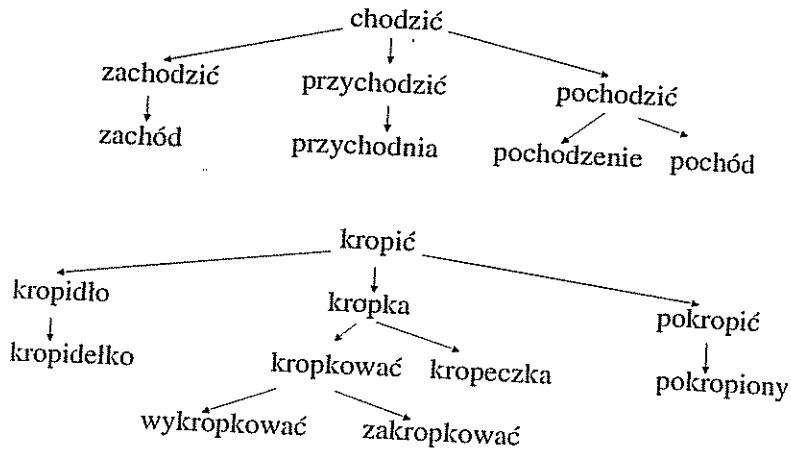
entuzjastyczny → entuzjastyczni-e (przyrostek), chwyciliśmy → podchwyciliśmy (przedrostek),
 zrealizować → zrealizow-anie (przyrostek), szybszym → naj-szybszym (przedrostek),

odnowić → odnowi-enie (przyrostek), jadać → jad-alnia (przyrostek), zorganizować → zorganizow-anie (przyrostek), koło → kół-ko (przyrostek), taniec → tanecz-ny (przyrostek).

ćw. 5

- a) ruch → ruchomy → ruchomość → nieruchomość
b) szydło → szydełko → szydełkować

ćw. 6

Rozdział 13b. Funkcje formantów słowotwórczych

ćw. 1

- a) las-ek, stol-ik, płaszcz-yk, kwiat-ek – wyrazy zdrobniałe
b) biało-ść (ew. biel∅), mądr-ość, czuł-ość, star-ość – nazwy cech
c) st-anie, ścig-anie, klask-anie, pr-anie – nazwy czynności (ew. prac → pr-alka – nazwa narzędzia)

ćw. 2

- a) pracować → pracownik, śpiewać → śpiewanie, lenić się → lenistwo, gonić → gonitwa, spajać → spoiwo, słuchać → słuchacz
b) zdrowy → zdrowie, miły → miłość, cwany → cwaniak, mądry → mędrzec, śmiały → śmiałość, piękny → piękność
c) kartofel → kartoflisko, kierownik → kierowniczką, harcerz → harcerstwo, Warszawa → warszawiak, baba → babsko, dzban → dzbanuszek

ćw. 3

- a) nazwy wykonawców czynności: kierow-nik ← kierować, tanc-erz ← tańczyć, naucz-yciel ← nauczyć, wychowaw-ca ← wychowywać, spaw-acz ← spawać
b) nazwy czynności: tani-ec ← tańczyć, myśl-enie ← myśleć, bit-wa ← bić,
c) nazwy cech: dobr-oć ← dobry, bystr-ość ← bystry, szarż-yczna ← szary, chudz-ina ← chudy

ćw. 4

- ę:ą g:ż księga → książka ą:ę ż:s mąż → męski
e:a l:l strzelić → strzał s:ś e:∅ sen → śnić
ó:o r:rż dwór → dworzec ą:ę dz:ż mosiądz → mosiężny
e:a ci:t świecić → światło zi:ż dowozić → dowożenie

ćw. 5

- gwiazd-eczka – zdrobnienie
sprzedaw-ca – wykonawca czynności
koc-isko – zgrubienie
smutni-utki – wzmocnienie cechy
lekar-ka – nazwa żeńska wykonawcy czynności
wielg-achny – wzmocnienie cechy
nudn-awy – osłabienie cechy
trop-iciel – wykonawca czynności
susż-arka – nazwa narzędzia
bawi-alnia – miejsce czynności

ćw. 6

Formant	Występuje w nazwach	Przykład
-ik	zdrobniałych	stolik
-isko	zgrubiałych	kocisko
-nia	miejsc	cukiernia
-ista	wykonawców zawodów	basista
-anin	mieszkańców	Pomorzanin
-iciel	wykonawców czynności	myśliciel
-alnik	narzędzi	powiększalnik
-ec	nosicieli cech	glupiec
-ka	żeńskich	malarka
-ota	cech	ślepotą
-enie	czynności	dręczenie

Rozdział 13c. Wyrazy złożone

ćw. 1

Wyrazy proste podzielne słowotwórczo	Wyrazy proste niepodzielne słowotwórczo	Zestawienia	Zrosty	Złożenia
masel-niczka	ślub	czarna jagoda		sam-o-rządny
zabaw-owy	mistrz	Wielki Wóz	Białystok	list-o-nosz
realist-yczny	dach	Stary Sącz	Wielkanoc	dw-u-kropek
astronomi-czny	stół			biał-o-głowa
polon-ista			krajobraz	jęcz-y-dusza

Rozdział 14. Neologizmy

Rozdział 14a. Rodzaje neologizmów

ćw. 1

robocz-o-godzina, film-o-teka, biur-owiec, sam-o-graj

ćw. 2

W razie wątpliwości posłuż się „Słownikiem wyrazów obcych”.

ćw. 3

W razie wątpliwości posłuż się „Słownikiem wyrazów obcych”.

ćw. 4

W razie wątpliwości posłuż się „Słownikiem wyrazów obcych”.

ćw. 5

- klucz – narzędzie do otwierania zamków
 – szyk, w jakim latają ptaki
- para – wodna, powstająca w wyniku gotowania wody
 – podwójna ilość czegoś, np. para butów
- pensja – wynagrodzenie za pracę
 – dawniej: szkoła z internatem dla panien
- szpilka – metalowe narzędzie, podobne do igły, w krawiectwie służy do spinania materiału
 – bardzo cienki obcas

- koło – płaska figura geometryczna o okrągłym kształcie
 – zespół, stowarzyszenie ludzi, mających wspólne zainteresowania
- energia – zdolność do intensywnego działania
 – w fizyce: wielkość, wyrażająca zdolność do wykonania pracy
- ładunek – materiał wybuchowy, znajdujący się w pocisku
 – towar transportowany przez statki, samochody itp.

Rozdział 14b. Neologizmy artystyczne

ćw. 1

Odpowiedzi zamieszczone w tym ćwiczeniu traktuj jedynie jako propozycje. Może Twoje będą ciekawsze? Jednym z zadań poezji jest prowokowanie czytelnika do różnych skojarzeń, więc w tym wypadku może być wiele poprawnych odpowiedzi. Uważaj tylko, żeby miały one uzasadnienie w budowie słowotwórczej wyrazów.

- głaż – gładz, gładź
- głębica – głębia, gołębica
- srebliva – srebrna, połyskliwa
- ciemurzu – ciemny, nurza
- jaskro – jaskrawo, ostro
- księżawiec – księżyc
- ruślana – rusalka, wiślana
- światłodzie – świeci, łodzie
- dziwny – dziewica, dziwny
- kniaziewny – kniaź, królewna

ĆWICZENIA UTRWAJĄCE (EGZAMINACYJNE)

ćw. 1

- a) wiara → wierz-yć → u-wierzyć
 b) wiara → wier-ny → wiern-ość

ćw. 2

- uczyć → na-uczyć → naucz-yciel
 pisać → na-pisać → napisØ
 za ścianą → zaścian-ek

ćw. 3

- a) tworzyć → twór-ca ręka → rącz-ka
 b) tworzyć → u-tworzyć ręka → ręcz-yć

- c) tworzyć → s-tworzony ręka → ręcz-ny
 d) tworzyć → twórcz-o ręka → ręcz-nie
 oboczności: ó:o, r:rz ę:a, k:cz

ćw. 4

- a) przysłówek: ciepły – ciepło
 b) przymiotnik w stopniu wyższym: ciepły – cieplejszy
 c) czasownik dokonany: pamiętać – zapamiętać

ćw. 5

Mam ze sobą tylko ręczny bagaż.
 Mogę za niego ręczyć.
 Machała maleńka rączka dziecka.
 oboczności: ę:a k:cz; przyrostek -ka; inne zdrobnienia: główka, torebka

ćw. 6

- a) glos-ik, b) głoś-ny, c) głoś-ować

ćw. 7

- a) czyt-anie, ładow-anie, pr-anie
 b) czyt-nik, ładow-arka, pr-alka
 c) czyt-elnia, ładow-nia, pr-alnia

ćw. 8

honor → honor-owy, ręczyć → poręczyć

ćw. 9

mądry – mędrzec	droga – dróżka
powozić – powóz	mucha – muszka
wiatr – wietrzyć	pod nogą – podnózek
chodź – chód	potężny – potęga
druh – drużyna	ruch – ruszać

ćw. 10

palec – paluszek, paluch; pies – piesek, psisko; but – bucik, bucior
 nos – nosek, nochal; beczka – beczuszka, beka; kot – kotek, kocur
 język – języczek, jęzor; starzec – staruszek, staruch; gruby – grubiutki, grubas

ćw. 11

drogi – drogo, miły – miło, odważny – odważnie, smutny – smutno,
 ogromny – ogromnie, zły – źle

ćw. 12

kop-arka ← kopać, skocz-ek ← skoczyć, musz-ka ← mucha, sypi-alnia
 ← sypiać, śpiew-ak ← śpiewać, prze-żyć ← żyć, naramien-nik ← na
 ramieniu, podgłów-ek ← pod głową, wybiegØ ← wybiegać

ćw. 13

Śląsk – Ślązak, Pomorze – Pomorzanie, Litwa – Litwin, Łódź – łodzianin,
 Francja – Francuz, Szczecin – szczecinianin
Uwaga! Pamiętaj, że nazwy mieszkańców miast piszemy MAŁĄ
 LITERĄ!

ćw. 14

dźwigØ ← dźwigać (czasownik), 'mał-utki ← mały (przymiotnik),
 przy-chodzić ← chodzić (czasownik),
 gaz-o-mierz ← gaz (rzeczownik), mierzyć (czasownik), kop-arka ← ko-
 pać (czasownik),
 biał-awy ← biały (przymiotnik), spisØ ← spisać (czasownik),
 prac-o-dawca ← praca (rzeczownik), dawca (rzeczownik)

ćw. 15

np. piękno, piękność, upiększać; starzec, starość, starzeć się

ćw. 16

W razie trudności zajrzyj do „Słownika wyrazów bliskoznacznych”.

ćw. 17

np. rząd → rządzić → urządzić
 urząd → urzędować → urzędnik → urzędniczka

ćw. 18

W razie trudności zajrzyj do „Słownika wyrazów bliskoznacznych”.

ćw. 19

a) człowiek-u, b) w razie trudności zajrzyj do „Słownika wyrazów blisko-
 znacznych”, c) np. człowiecz-eństwo (podstawa słowotwórcza pokrywa
 się z rdzeniem)

ćw. 20

a) uśmiechać się pod nosem, b) podierać się nosem, c) mieć coś w nosie,
 d) walczyć zęb za zęb, e) uzbrojony po zęby, f) szczekać zębami

ćw. 21

- a) łódk-a
b) łód-ka.

ćw. 22

np. za-....., prze-....., w-....., o-.....

ćw. 23

bezcel-owy, u-słyszeć, kowal-ski, kwiat-uszek,

ćw. 25

nóż-ka, za-dać, kon-ny, owoc-owy, na-malować, koszyk-arz,
zarząd-zanie, za-przyjaźnić, prost-o-kać

ćw. 26

np. koleg-ować się, koleż-anka, koleż-ka

ćw. 27

W razie trudności zajrzyj do „Słownika wyrazów bliskoznacznych”.

ćw. 28

przed-szkolny, za-wieźć, sam-o-lot, dom-ek

ćw. 29

rdzeń – trosk-. Są to wyrazy pokrewne.

ćw. 30

ziele, ziołowy, ziółko
oboczności: l:i, e:o:ó

ćw. 31

- a) nazwa czynności
b) nazwa miejsca
c) nazwa wykonawcy czynności
d) nazwa cechy
e) zdrobnienie
f) nazwa żeńska

ćw. 33

naroż-nik (P.S. i przyrostek), płot-ek (P.S. i przyrostek), ptasz-ysko (P.S. i przyrostek), zlew-o-zmywak (dwie P.S. i cząstka „o”), młodzi-eniec (P.S. i przyrostek), lodow-isko (P.S. i przyrostek), farbi-arnia (P.S. i przyrostek), mydl-o (temat i końcówka fleksyjna)

ćw. 35

- a) uczestniczyć, b) błyskawicznie, c) gwałtowny

ćw. 36

- a) nizinny, b) szkodliwy, c) błahy, d) prosty, e) statyczny, f) zło, g) sukces, h) ład, i) tchórzliwy, j) negatywna, k) męczarnia, l) pesymizm

ćw. 37

W razie trudności zajrzyj do „Słownika wyrazów bliskoznacznych”.

ćw. 38

W razie trudności zajrzyj do „Słownika wyrazów obcych”.

ćw. 39

W razie trudności zajrzyj do „Słownika wyrazów bliskoznacznych”.

ćw. 40

W razie trudności zajrzyj do „Słownika wyrazów obcych”.

ćw. 41

odczuwać niepokój – lękać się; zastanowić się – rozważyć
patrzeć bezmyślnie – gapić się; być szczęśliwym – mieć skrzydła u ramion
nie powiedzieć – milczeć; wspaniałe przeżycie – cudowne doświadczenie

ćw. 42

Nasza klasa ma dwie charakterystyczne cechy: większość uczniów współzawodniczy ze sobą w osiąganiu najlepszych wyników w matematyce, spora liczba uczennic przejawia wyraźne talenty literackie, a niektóre uczennice stale uczęszczają na przedstawienia. Dla nielicznych uczniów mających kłopoty z nauką zorganizowane są koleżeńskie lekcje wyrównawcze, pozwalające uzupełnić braki wiedzy.

ćw. 43

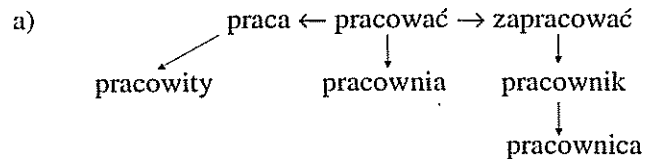
a) nie pasuje do, b) błaha, bardzo prosta, c) właściwie, d) strzelcem
Określenie „tak zwane” użyte w poleceniu podkreśla fakt, że nie są to wyrazy zastosowane właściwie, więc nie można ich nazwać prawdziwymi zapożyczeniami.

PRACA KONTROLNA NR 7

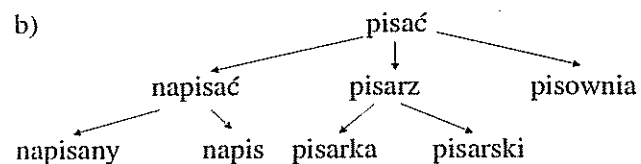
ćw. 1

pisać, klasa, palić, dzban

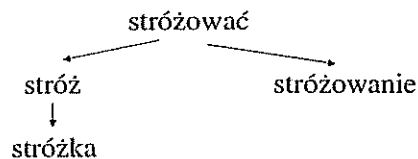
ćw. 2

b)

c)

ćw. 3

olów-ek (przyrostek), szar-ak (przyrostek), pływ-ak (przyrostek),
nie-zwykły (przedrostek), ateń-czyk (przyrostek), za-trzymać (przedrostek),

ćw. 4

np. mały, słodszy, nieładny, ciekawski, biały, najzabawniejszy

ćw. 5

Wyraz podstawowy	Przedrostek	Przyrostek	Wyraz pochodny
próbować	wy-	_____	wypróbować
pan	_____	-ski	pański
jeść	z-	_____	zjeść
stół	_____	-ik	stolik
chleb	_____	-ak	chlebak
tańczyć	za-	_____	zatańczyć

ćw. 6

- a) kopanie, pieczenie
b) kopacz, piekarz
c) koparka, piekarnik
d) kopalnia, piekarnia

ćw. 7

rzymskokatolicki – złożenie
termodynamika – złożenie
dobra-noc – zrost
Nowy Rok – zestawienie
czarnoziem – złożenie

ćw. 8

Dawkowanie leków podlega wcześniejszemu uzgodnieniu z uprawnioną osobą, odpowiedzialną za usprawnianie. Powinien poprzedzić je ciąg badań zapewniających przyswajanie ciał obcych.

ćw. 9

zawrotny ← zawracać, wściekły ← wściekać, oszalały ← oszaleć,
zadumany ← zadumać, przepleciony ← przepleść, tętniące ← tętnić,
spadająca ← spadać, woniejący ← wonieć, okwietny ← okwiecić,
rozśpiewane ← rozśpiewać, tęskliwie ← tęsknić, marząca ← marzyć

PRACA KONTROLNA NR 8

ćw. 1

np. kwiat – kwiatuś, poeta – poetycki
las – leśny, godzic – godzina

ćw. 2

- a) domostwo, dom, domeczek, domownik, podomka, zadomowić, bezdomny
b) silny, siłacz, przesilenie, siła, wysiłek, 1:1
c) strach, straszyc, wystraszyc, strasznie, przestracz, ch:sz

ćw. 3

Wyrazy pokrewne	Oboczności rdzenia
ląka, łączka	k:cz
brat, braciszek, bracia	t:ci

cd. tabeli ze str 233

Wyrazy pokrewne	Oboczności rdzenia
głuchy, ogłuszyć	ch:sz
mróz, mroźny	ó:o, z:ż
pieniądz, pieniężny	ą:ę, dz:ż
pięć, piątka	ę:a, ć:t

ćw. 4

Wyrażenie przyimkowe	Rzeczownik	Wyrażenie przyimkowe	Przymiotnik
pod dachem	poddasze	nad morzem	nadmorski
na brzegu	nabrzeże	pod niebem	podniebny
na ramieniu	naramiennik	między narodami	międzynarodowy
po południu	popołudnie	bez domu	bezdomy

ćw. 6

- a) spryt, wesołość
b) spryciarz, wesolek

ćw. 7

samolot – złożenie
goli-broda – zrost
radioodbiornik – złożenie
Stary Sącz – zestawienie
starodawny – złożenie

ćw. 8

usynowienie – adopcja, embargo – zakaz, zamiar – intencja, wybuch – eksplozja, empiria – doświadczenie, połączenie – integracja, godło – emblemat, przeciwnik – antagonist, lingwistyka – językoznawstwo

ćw. 10

dobroć ← dobry, kochanie ← kochać, patrzenie ← patrzeć, tchnienie ← tchnąć, poszum ← szumieć, radość ← radosny

CZEŚĆ IV. FONETYKA

Rozdział 15. Budowa narządów mowy.

Głoska a litera

ćw. 1

Narządy ruchome: wiaźadła głosowe, podniebienie miękkie z języczkiem, język, wargi.
Narządy nieruchome: płuca, tchawica, krtań, jama nosowa, w jamie ustnej zęby, dźiąsła i podniebienie twarde.

ćw. 2

Może się podnosić lub opadać, zamykając lub otwierając przejście do jamy nosowej. Powstają głoski ustne lub nosowe.

ćw. 3

Mogą być zsunięte – głoski dźwięczne; lub rozsunięte – głoski bezdźwięczne

ćw. 4

- a) litery: p-o-s-u-w-i-s-t-y (9), głoski: p-o-s-u-w'-i-s-t-y (9)
b) litery: w-s-p-i-n-a-c-z-k-a (10), głoski: w-s-p'-i-n-a-cz-k-a (9)
c) litery: n-i-e-c-h-ę-t-n-i-e (10), głoski: n'-e-ch-ę-t-n'-e (7)
d) litery: z-i-ó-l-k-o (6), głoski: z'-ó-l-k-o (5)
e) litery: c-h-r-a-b-ą-s-z-c-z (10), głoski: ch-r-a-b-ą-sz-cz (7)
f) litery: d-z-i-s-i-e-j-s-z-y (10), głoski: dz'-i-s'-e-j-sz-y (7)
g) litery: b-r-z-a-s-k (6), głoski: b-rz-a-s-k (5)
h) litery: p-i-e-r-w-s-z-a-k (9), głoski: p'-e-r-w-sz-a-k (7)

Rozdział 16. Klasyfikacja głosek

ćw. 1

Głoska dźwięczna twarda	Głoska dźwięczna miękka	Głoska bezdźwięczna twarda	Głoska bezdźwięczna miękka
b	b'	p	p'
dz	dź	c	ć
d	d'	t	t'
g	g'	k	k'
w	w'	f	f'
z	ź	s	ś
r	r'	_____	_____
l	l'	_____	_____
m	m'	_____	_____
n	ń	_____	_____
ż	_____	sz	sz'

ćw. 2

- a) w – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, wargowa, szczelinowa
 o – samogłoska ustna
 rz – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, szczelinowa
 a – samogłoska ustna
 ń – spółgłoska miękka, dźwięczna, nosowa, środkowojęzykowa, półotwarta
 i – samogłoska ustna
 n – spółgłoska twarda, dźwięczna, nosowa, przedniojęzykowa, półotwarta
- b) p' – spółgłoska miękka, bezdźwięczna, ustna, wargowa, zwarta
 ę – samogłoska nosowa
 ć – spółgłoska miękka, bezdźwięczna, ustna, środkowojęzykowa, zwartoszczelinowa
 o – samogłoska ustna
 b – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, wargowa, zwarta
 ó – samogłoska ustna
 j – spółgłoska miękka, ustna, środkowojęzykowa, szczelinowa
- c) a – samogłoska ustna

- n – spółgłoska twarda, dźwięczna, nosowa, przedniojęzykowa, półotwarta
 g – spółgłoska twarda, dźwięczna, tylnojęzykowa, zwarta
 l – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, półotwarta
 o – samogłoska ustna
 s – spółgłoska twarda, bezdźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, szczelinowa
 a – samogłoska ustna
 s – spółgłoska twarda, bezdźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, szczelinowa
 k' – spółgłoska miękka, bezdźwięczna, tylnojęzykowa, zwarta
 i – samogłoska ustna
- d) s – spółgłoska twarda, bezdźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, szczelinowa
 t – spółgłoska twarda, bezdźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, zwarta
 a – samogłoska ustna
 r – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, półotwarta
 o – samogłoska ustna
 ż – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, szczelinowa
 y – samogłoska ustna
 t – spółgłoska twarda, bezdźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, zwarta
 n – spółgłoska twarda, dźwięczna, nosowa, przedniojęzykowa, półotwarta
 y – samogłoska ustna
- e) dź – spółgłoska miękka, dźwięczna, ustna, środkowojęzykowa, zwartoszczelinowa
 e – samogłoska ustna
 w – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, wargowa, szczelinowa
 cz – spółgłoska twarda, bezdźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, zwartoszczelinowa
 ę – samogłoska nosowa
- f) m – spółgłoska twarda, dźwięczna, nosowa, wargowa, półotwarta
 ą – samogłoska nosowa
 d – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, zwarta
 r – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, półotwarta
 o – samogłoska ustna
 ś – spółgłoska miękka, bezdźwięczna, ustna, środkowojęzykowa, szczelinowa
 ć – spółgłoska miękka, bezdźwięczna, ustna, środkowojęzykowa, zwartoszczelinowa

- g) h – spółgłoska twarda, bezdźwięczna, ustna, środkowojęzykowa, zwartoszczelinowa
 a – samogłoska ustna
 ł – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, półotwarta
 a – samogłoska ustna
 ś – spółgłoska miękka, bezdźwięczna, ustna, środkowojęzykowa, szczelinowa
 l – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, półotwarta
 i – samogłoska ustna
 w – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, wargowa, szczelinowa
 y – samogłoska ustna
 h) f – spółgłoska twarda, bezdźwięczna, ustna, wargowa, szczelinowa
 u – samogłoska ustna
 z – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, szczelinowa
 j – spółgłoska miękka, ustna, środkowojęzykowa, szczelinowa
 a – samogłoska ustna

ćw. 3

a) głoska „t”, b) głoska „m”, c) głoska „s”

ćw. 4

głoskę „p”

ćw. 5

Powietrze z płuc przedostaje się do tchawicy, skąd trafia do krtani przy zsuniętych więzadłach głosowych. Podniebienie miękkie jest podniesione i przywiera do tylnej ściany jamy gardłowej, więc powietrze przedostaje się jedynie do jamy ustnej. Środkowa część języka nie bierze udziału w artykulacji. Wargi mocno zwierają się.

Rozdział 17. Sylaba i akcent

ćw. 1

au-to-ma-tycz-nie, mi-ni-mal-ny, nie-spo-ty-ka-ny, eu-fo-ria,
 a-stro-nau-ty-ka, pie-go-wa-ty, naj-mą-drzej,
 e-po-pe-ja, a-e-ro-dy-na-micz-ny, wysz-cze-gól-nić lub wy-szcze-gól-nić,
 jabł-ko lub jabł-ko, trzeci-na,
 po-e-zja

ćw. 2

przyjechaliśmy, jechaliśmy, spotkaliśmy

ćw. 3

a) po-li-tech-ni-ka, b) gim-nas-ty-ka, c) tu-rys-ty-ka, d) his-to-ryk,
 e) o-siem-set, f) o-no-ma-to-pe-ja, g) tech-ni-kum,
 h) po-wie-dzie-li-byś-cie, i) wysz-liś-my, j) te-o-ria

Rozdział 18. Upodobnienia fonetyczne

Rozdział 18b. Upodobnienia międzywyrazowe

ćw. 1

chęć walki – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne;
 każ posprzątać – ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 mów spokojnie – ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 i tak dalej – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 leb cielećy – ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 przytrzymując drzewio – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 chodź tutaj – ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 czytelnik bajek – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 dziewięć złotych – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 wyklad ciekawy – ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne

ćw. 2

jakby – udźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
 przerażony – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe
 lecz był – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 zbyt blisko – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 więć w jednej – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 przednie – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe
 jak do – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
w sobie – ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 jak błyskawica – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 zatrzaśł – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe
 teraz – ubezdźwięcznienie w wygłosie
 przerażliwego – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe
 niedzwiadź – ubezdźwięcznienie w wygłosie
 chwycił – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe

pragnąc je – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 przy – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe
 ostrzach – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe
 wstrzymały – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne, ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe
 poczuwszy – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
 chcąc dosięgnąć – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 wsparł – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne

Rozdział 18c. Uproszczenie grup spółgłoskowych

ćw. 1

- dzięćdziesiątym, kościuszkowskie
- przywiózł, sześćdziesiąt
- pierwszorzędnym, rzemieślnikiem

ćw. 2

Masyw – ubezdźwięcznienie w wygłosie
 przejście – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe
 świstaków – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe, ubezdźwięcznienie w wygłosie
 wędrówka – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
 pomyślnie – uproszczenie grupy spółgłoskowej

ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE)

ćw. 1

- syłaby: na-rzę-dzia; głoski: n-a-rz-ę-dzi-a; litery: n-a-r-z-ę-d-z-i-a
- syłaby: przy-ja-ciel; głoski: p-rz-y-j-a-ci-e-l; litery: p-r-z-y-j-a-c-i-e-l
- syłaby: rze-czow-nik; głoski: rz-e-cz-o-w-n'-i-k; litery: r-z-e-c-z-o-w-n-i-k
- syłaby: bra-cia; głoski: b-r-a-ci-a; litery: b-r-a-c-i-a
- syłaby: chwia-ła; głoski: ch-wi-a-l-a; litery: c-h-w-i-a-l-a
- syłaby: sa-mot-nie; głoski: s-a-m-o-t-ni-e; litery: s-a-m-o-t-n-i-e
- syłaby: po-li-to-wa-nie; głoski: p-o-l'-i-t-o-w-a-ni-e; litery: p-o-l-i-t-o-w-a-n-i-e
- syłaby: sreb-rzys-ty; głoski: s-r-e-b-rz-y-s-t-y; litery: s-r-e-b-r-z-y-s-t-y
- syłaby: wios-na; głoski: wi-o-s-n-a; litery: w-i-o-s-n-a;
- syłaby: mie-sięcz-nik; głoski: mi-e-si-ę-cz-n'-i-k; litery: m-i-e-s-i-ę-c-z-n-i-k

- syłaby: zmierzch; głoski: z-mi-e-rz-ch; litery: z-m-i-e-r-z-c-h
- syłaby: to-dzia-nin; głoski: t-o-dzi-a-n'-i-n; litery: t-o-d-z-i-a-n-i-n
- syłaby: bu-dy-nek; głoski: b-u-d-y-n-e-k; litery: b-u-d-y-n-e-k

ćw. 2

- bluzka, b) prośba, c) chleb, d) także

ćw. 3

- uciekl – uproszczenie grupy spółgłoskowej, dziewczynce – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne, przy – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe, więc łatwo – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne, rozpoznałem – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
- Chociaż – ubezdźwięcznienie w wygłosie, Krzysztof – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe, wczoraj – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne, Wieprzu – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe, ponieważ – ubezdźwięcznienie w wygłosie

ćw. 4

- ścieżka – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
- liczba – udźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
- szybko – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
- róg – ubezdźwięcznienie w wygłosie
- pięć wiewiórek – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
- prośba – udźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
- żabka – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
- chleb – ubezdźwięcznienie w wygłosie
- jak żywy – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
- mrówka – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
- głód – ubezdźwięcznienie w wygłosie,
- jabłko – uproszczenie grupy spółgłoskowej
- także – udźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
- kwoka – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe
- jeź – ubezdźwięcznienie w wygłosie
- powtórka – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne
- pod stopami – ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
- przygoda – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe
- przód – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe, ubezdźwięcznienie w wygłosie

- s) stóg siana – ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne
 t) doświadczenie – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe, ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne

ćw. 5

prośba, krzesła, staw, brzytwa, strzelnica, zasadzka

ćw. 6

- a) Dzie-ci je-cha-ly do szko-ly au-to-bu-sem. Głoski kolejno: np. ch, dż, e, ć
 b) In-te-re-su-ją nas dzie-je Eu-ro-py. Głoski kolejno: np. n, j, r, t

ćw. 7

a) miękkość i twardość, b) dźwięczność i bezdźwięczność, c) wargowość i przedniojęzykowość, d) dźwięczność i bezdźwięczność, e) miękkość i twardość, f) ustność i nosowość, g) miękkość i twardość, h) ustność i nosowość, i) dźwięczność i bezdźwięczność

ćw. 8

eg-za-mi-no-wa-nie, mu-zy-ka, po-mys-le-li-byś-cie,
 roz-poz-na-wa-nie, gra-ma-ty-ka, zro-bi-li-byś-my,
 pan-na, dom, bez-pie-czeń-stwo, punk-ci-ku, za-ro-bi-li-byś-cie
 sie-dem-set ty-się-cy

ćw. 9

- a) liter – 6, głosek – 5, samogłoski: o, a
 b) liter – 13, głosek – 12, samogłoski: i, i, e, a

ćw. 10

Niemowlę

ćw. 11

b), e)

ćw. 12

c)

ćw. 13

c)

ćw. 14

- w' – spółgłoska miękka, dźwięczna, ustna, wargowa, szczelinowa
 o – samogłoska ustna
 s – spółgłoska twarda, bezdźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, szczelinowa
 ł – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, przedniojęzykowa, półotwarta
 o – samogłoska ustna
 b – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, wargowa, zwarta
 ą – samogłoska nosowa
 dż – spółgłoska miękka, dźwięczna, ustna, środkowojęzykowa, zwartoszczelinowa

ćw. 15

gwóźdz – „dż” to jeden dźwięk, jedna głoska oznaczona dwoma literami, drewno – „i” występuje przed samogłoską i jedynie zmiękcza poprzedzającą spółgłoskę, szczaw – „sz” to jeden dźwięk, jedna głoska oznaczona dwoma literami, podobnie „cz”
 dziecko – „i” występuje przed samogłoską i jedynie zmiękcza poprzedzającą spółgłoskę

ćw. 16

czerp, kosz, machać, szyna, nie lej, ciasto

ćw. 18

- a) wiązadła głosowe zsuwają się
 b) podniebienie miękkie z języczkiem otwiera przejście do jamy nosowej
 c) środkowa część języka podnosi się w kierunku podniebienia twardego

ćw. 19

Miejsca artykulacji głosek: wargi, przód języka, środek języka, tył języka (możesz spotkać się z podziałem głosek na, oprócz podanych tutaj, wargowozębowe i przedniojęzykowozębowe, ale podział ten nie jest wymagany w programie kl. VIII).

Stopnie zbliżenia narządów mowy: zwarcie (głoski zwarte), szczelina (głoski szczelinowe), szybkie zwarcie i potem szczelina (głoski zwartoszczelinowe), zwarcie w jednym miejscu jamy ustnej z równoczesnym ich otwarciem w innym miejscu (głoski półotwarte).

ćw. 20

- a) „b”, b) „b'”, c) „p'”

ćw. 21

dź – spółgłoska miękka, dźwięczna, ustna, środkowojęzykowa, zwarto-szczelinowa

Powietrze z płuc przedostaje się do tchawicy, skąd trafia do krtani i napotyka na zsunięte więzadła głosowe. Podniebienie miękkie jest podniesione i przywiera do tylnej ściany jamy gardłowej. Całe powietrze przedostaje się więc do jamy ustnej. Środkowa część języka podnosi się do podniebienia twardego, zwierając się z nim, a następnie tworząc szczelinę.

ćw. 22

tak radcowie – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne, ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne

roź|z>asali – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne, ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe
| |

sluchając na pozór – udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne

twierdzeń – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe

beźcielesne – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne

przēd – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe, ubezdźwięcznienie w wygłosie

tworząc ze siebie – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe, udźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne

jakby – udźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne

wypadki – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne

z przyszełgo – ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne, ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe

ćw. 23

po-li-ty-ka, zda-wa-liś-my, o-siem-set, mo-gli-byś-cie, wi-zy-ta, e-ki-pa

Na trzeciej sylabie od końca akcentujemy wyrazy obcego pochodzenia, zakończone na -ika, -yka, czasowniki w 1 i 2 osobie l. mnogiej czasu przeszłego, a także liczebniki określające setki i składające się z trzech sylab. Na czwartej sylabie od końca akcentujemy czasowniki w 1 i 2 osobie l. mnogiej trybu przypuszczającego.

ćw. 24

wyście postanowili, myśmy przyszli, wyście zaplanowali, myśmy zrobili Akcent zmienia się, ponieważ czasowniki pozbawione końcówek wskazujących na 1 i 2 osobę brzmią tak jak 3 osoba liczby mnogiej czasu przeszłego.

PRACA KONTROLNA NR 9

ćw. 1

Szcze-brzeszyn	Sz-cz-e-b-rz-e-sz-y-n	S-z-c-z-e-b-r-z-e-s-z-y-n	e, e, y	Sz,cz,b,rz, sz,n
zółtko	ż-ó-l-t-k-o	ż-ó-l-t-k-o	ó,o	ż,ł,t,k
zmar-znięty	z-m-a-r-z-ni-ę-t-y	z-m-a-r-z-n-i-ę-t-y	a,ę,y	z,m,rz, n',t
oaza	o-a-z-a	o-a-z-a	o,a,a	z

ćw. 2

głoski, litery

ćw. 3

więzadła głosowe

ćw. 4

język, wargi, podniebienie miękkie, więzadła głosowe

ćw. 5

zęby, dziąsła, podniebienie twarde

ćw. 6

zsunięte, rozsunięte, ustne, nosowe, miękkie, twarde

ćw. 7

p, b, m

ćw. 8

a) dźwięczne: ę, g, ł, m, dź, d, b, dż, z, j, n, r, w

b) bezdźwięczne: cz, f, ć

c) ustne: g, cz, ł, dź, d, b, dż, z, j, f, r, ć, w

d) nosowe: ę, m, n

e) miękkie: dź, j, ć

f) twarde: ę, g, cz, ł, m, d, b, dż, z, n, r, w

ćw. 9

d-t, g-k, c-dz, cz-dź, w-f, z-s, ż-sz, ś-ź, ć-dź,

ćw. 10

m, n, r, l, ł i ich miękkie odpowiedniki oraz wszystkie samogłoski

ćw. 11

pi, ś, ń

wi,

zi,

bi,

ś, n

ź, dź

ćw. 12

tyk¹wa – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe

ka¹wka – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne

ro¹żr¹wonić – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne

podkopać – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne

ćw. 13

westchnąć, wezglowie, wezbrać, wesprzeć

ćw. 14

szwedzki, wojewódzki, studencki, elegancki, tkacki

ćw. 15

jabłko, królewski, sześćset, myślnik

ćw. 16

Sylaby otwarte	Sylaby zamknięte
cze, nie	doś, wiad
ta, go, ta	an, nis
ma, nu, tu, ra	fak
po	des, tyzm
ka	roz, zać
za	czerp, nąć

ćw. 17

cho-dzi-liś-my, wy-po-czę-li-byś-cie, zas-ta-na-wia-ja-cy,

dy-na-mi-ka, ku-pi-la-bys

PRACA KONTROLNA NR 10**ćw. 1**

c)

ćw. 2

narządy mowy

ćw. 3

spółgłoski i samogłoski.

ćw. 4

b)

ćw. 5

wiązadła głosowe, w krtani

ćw. 6

a) zwarte, b) szczelinowe, c) zwartoszczelinowe, d) półotwarte

ćw. 7

b)

ćw. 8

a) wargowe, b) tylnojęzykowe, c) środkowejzykowe, d) przedniojęzykowe

ćw. 9

środkowa, twar demu

ćw. 10

a), podniebienie miękkie, a)

ćw. 11

c)

ćw. 12

dźwięczne, bezdźwięczne

ćw. 13

a)

ćw. 14

dż – spółgłoska twarda, dźwięczna, ustna, środkowojęzykowa, zwarto-szczelinowa

ćw. 15

a) a, e, i, o, u, y, b) a, e

ćw. 16

dźwięczne, bezdźwięczne

ćw. 17

b) ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne

ćw. 18

udźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe

ćw. 19

b)

ćw. 20

b)

ćw. 21

b)

ćw. 22

b), f)

BIBLIOGRAFIA

- Bajerowa I.: Język ojczysty. Podręcznik gramatyki języka polskiego dla kl. VIII, WSiP, Warszawa 1976.
- Bańko M., Krajewska M.: Słownik wyrazów kłopotliwych, PWN, Warszawa 1995.
- Doroszewski W.: Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami, PZWS, Warszawa 1964.
- Egzamin do szkoły średniej. Szkoły państwowe, prywatne, społeczne. Język polski, pod red. E. Skłodowskiego, Łódź 1994.
- Egzamin do szkół średnich. Język polski, opr. St. Stefańczyk i P. Sieńczak, AWM, Warszawa 1995.
- Kurczabowie J. H.: Sprawdziany z nauki o języku, /w:/ Język polski w szkole IV–VIII, Kielce 1990, zeszyt 4.
- Podracki J.: Dydaktyka składni polskiej, WSiP, Warszawa 1989.
- Strutyński J.: Język polski. Gramatyka i ortografia. Podręcznik dla klasy ósmej szkoły podstawowej, WSiP, Warszawa 1985.
- Stypka A.: Ćwiczenia gramatyczne w klasach 4–8, WSiP, Warszawa 1987.

- Białoszewski M.: Pamiętnik z Powstania Warszawskiego, /w:/ Krajewski K.: Język polski. Echo z dna serca, WSiP, Warszawa 1985.
- Hemingway E.: Stary człowiek i morze, tłum. B. Zieliński, Warszawa 1994.
- Iwaszkiewicz J.: Ikar, /w:/ Krajewski K.: Język polski. Echo z dna serca, WSiP, Warszawa 1985.
- Iwaszkiewicz J.: Warszawa, /w:/ Krajewski K.: Język polski. Echo z dna serca, WSiP, Warszawa 1985.
- Ładyka A.: Henryk Sienkiewicz, Wiedza Powszechna, Warszawa 1971.
- Mickiewicz A.: Pan Tadeusz, Warszawa 1994.
- Prus B.: Katarzynka, Warszawa 1994.
- Prus B.: Anielka, Warszawa 1994.
- Reymont Wł.: Chłopi, PIW, 1952.

- Saint-Exupéry A.: Mały Książę, Warszawa 1994.
- Sienkiewicz H.: Krzyżacy, Białystok 1991.
- Sienkiewicz H.: Pan Wołodyjowski, PIW 1989.
- Tuwim J.: Ikar, /w:/ Tuwim J.: Wiersze, Warszawa 1994.
- Tuwim J.: Słowisień, /w:/ Tuwim J.: Wiersze, Warszawa 1994.
- Żeromski S.: Syzyfowe prace, Warszawa 1994.

- Słownik frazeologiczny języka polskiego pod red. S. Skorupki, PWN, Warszawa 1981.
- Słownik języka polskiego pod red. S. Skorupki, PWN, Warszawa 1968.
- Słownik języka polskiego pod red. M. Szymczaka.
- Słownik poprawnej polszczyzny pod red. W. Doroszewskiego, PWN, Warszawa 1994.
- Słownik poprawnej polszczyzny nie tylko dla młodzieży pod red. A. Markowskiego, PWN, Warszawa 1995.
- Słownik wyrazów bliskoznaczných pod red. S. Skorupki, Wiedza Powszechna, Warszawa 1991.

INDEKS

- akcent 137
- analiza fleksyjna 112
- analiza składniowa 60, 86, 97
- analiza słotwórcza 111
 - formant 111, 112, 114
 - podstawa słotwórcza 11, 112
 - rdzeń 111
 - wyraz pochodny 111
 - wyraz podstawowy 111
- aspekt 11

- bezokolicznik 13, 65, 86
- budowa składniowa 85

- czas 11
- czasownik 11, 13, 27, 32, 33, 37, 60, 65, 66, 86
 - forma nieosobowa 13, 33
 - bezokolicznik 13, 65
 - formy zakończone na -no i -to 13
 - imiesłów 13
 - przymiotnikowy 13
 - przysłówkowy 13, 94
 - forma osobowa 11, 33, 60
 - nieprzechodni 11
 - przechodni 11
- część mowy 11, 13, 27, 32, 33, 37, 60, 65, 66
- część zdania 32, 33, 63

- deklinacja 17, 20
- dopełnienie 65, 63, 66, 92
 - bliższe 65
 - dalsze 65

- forma gramatyczna 20, 24, 40, 47
- forma fleksyjna 40
- formant 111, 112, 114

- głoska 133

- imiesłów 13, 37, 38, 63, 94

- imiesłowowy równoważnik zdania 94
- kategoria fleksyjna 40
- koniugacja 11
- końcówka 112

- liczba 11, 13, 17, 20, 24, 67
- liczebnik 24, 37
 - główny 24
 - nieokreślony 24
 - porządkowy 24
 - ułamkowy 24
 - zbiorowy 24
- litera 133

- łącznik 60, 91

- mowa niezależna 100
- mowa zależna 100

- neologizm 117
- neologizm artystyczny 119

- oboczności 112
 - rdzenia 112
 - tematyczne 112
- okolicznik 66, 68
 - celu 66
 - czasu 27, 66
 - miejsca 27, 66
 - przyczyny 66
 - przyzwolenia 66
 - sposobu 27, 66
 - warunku 66
- orzeczenie 11, 59, 60, 61, 62, 68, 81, 85, 97
 - czasownikowe 60
 - imienne 60
- orzecznik 20, 37, 90

- partykula 33, 37
- podmiot 61, 62, 65, 68, 92
- domyslny 61

- gramatyczny 61
 logiczny 61
 szeregowy 61
 zbiorowy 61
 zdanie bezpodmiotowe 61
 podstawa słowotwórcza 111, 112
 przydawka 20, 63, 89
 dopełniaczowa 63
 liczebna 63
 przymiotna 63
 rzeczowna 63
 przyimek 32
 przymiotnik 20, 37, 63, 65
 przypadek 13, 17, 20, 24, 32, 65, 67
 zależny 65, 92
 przysłówek 27, 37, 65
- rdzeń 111
 rodzaj 11, 13, 17, 20, 24, 67
 rodzina wyrazów 112
 równoważnik zdania 59, 94, 97
 rzeczownik 17, 24, 32, 37, 61, 62, 63, 65, 89
- samogłoska 135
 schemat składniowy 85
 spójnik 32, 82, 85, 97
 spółgłoska 135
 stopniowanie 20, 27, 37
 strona 65
 bierna 65
 czynna 65
 sylaba 137
 otwarta 137
 zamknięta 137
 synonim 112
 szereg 68
- temat 112
- ubezdźwięcznienie 140
 upodobnienie fonetyczne 139
 wewnątrzwyrazowe 139
 postępowe 139
 ubezdźwięcznienie 139, 140
 udźwięcznienie 139
 wsteczne 139
 międzywyrazowe 139
 uproszczenie grupy spółgłoskowej 140
- wskaznik zespolenia 82, 85
 wykres zdania złożonego 85, 97
 wykrzyknienie 59
 wykrzykniek 33
 wypowiedzenie 59, 94
- równoważnik zdania 59
 wykrzyknienie 59
 zdanie 59
- wyraz bliskoznacznym 112
 wyraz pochodny 111
 wyraz podstawowy 111
 wyraz pokrewny 112
 wyraz złożony 115
 wyrażenie przyimkowe 32, 37, 63, 65
- zaimek 29, 37, 63, 65, 85
 zapożyczenie 117
 zdanie 32, 33, 59, 96
 pojedyncze 59, 82, 89
 nierozwinięte 59
 rozwinięte 59
- zdanie (wypowiedzenie) złożone
 podrzędnie 33, 34, 85, 96
 dopełnieniowe 85, 92, 100
 okolicznikowe 85, 86
 celu 86, 94
 czasu 86
 miejsca 86
 przyczyny 86
 przyzwolenia 86
 sposobu 86
 warunku 86
 orzecznikowe 85, 90, 91
 podmiotowe 85, 92
 przydawkowe 85, 89, 91
- zdanie (wypowiedzenie) złożone współ-
 rzędnie 32, 33, 59, 81, 82, 94, 96
 łączne 81
 przeciwstawne 81, 82
 rozłączne 81, 82
 wynikowe 81
- zespół składniowy 68
 podrzędny 68
 współrzędny 68
- zestawienie 115
 złożenie 115
 zrost 115
 związek składniowy (wyrazowy) 20, 60, 67, 85
 główny 60, 67
 poboczny 67
 przynależności 68
 rzędu 68
 zgody 67, 68

SPIS TREŚCI

Od autorki.....	5
Jak korzystać z podręcznika?.....	7
CZEŚĆ I. FLEKSJA	9
Rozdział 1. Czasownik.....	11
Rozdział 1a. Osobowe formy czasownika.....	11
Rozdział 1b. Formy nieosobowe czasownika.....	13
Rozdział 2. Rzeczownik.....	17
Rozdział 3. Przymiotnik.....	20
Rozdział 4. Liczebnik.....	24
Rozdział 5. Przysłówek.....	27
Rozdział 6. Zaimek.....	29
Rozdział 7. Przyimek, spójnik, partykuła, wykrzykniek.....	32
Rozdział 8. Pisownia partykuły <i>nie</i> z różnymi częściami mowy.....	37
ĆWICZENIA UTRWAJĄCE (EGZAMINACYJNE).....	40
PRACA KONTROLNA NR 1.....	49
PRACA KONTROLNA NR 2.....	53
CZEŚĆ II. SKŁADNIA	57
Rozdział 9. Składnia zdania pojedynczego.....	59
Rozdział 9a. Wypowiedzenie.....	59
Rozdział 9b. Orzeczenie.....	60
Rozdział 9c. Podmiot.....	61
Rozdział 9d. Przydawka.....	63
Rozdział 9e. Dopełnienie.....	65
Rozdział 9f. Okolicznik.....	66
Rozdział 9g. Związki składniowe.....	67
ĆWICZENIA UTRWAJĄCE (EGZAMINACYJNE).....	71
PRACA KONTROLNA NR 3.....	76
PRACA KONTROLNA NR 4.....	78
Rozdział 10. Składnia zdania złożonego współrzędnie.....	81
Rozdział 11. Składnia zdania złożonego podrzędnie.....	85

Rozdział 11a. Zdanie złożone podrzędnie okolicznikowe	86
Rozdział 11b. Zdanie złożone podrzędnie przydawkowe	89
Rozdział 11c. Zdanie złożone podrzędnie orzecznikowe	90
Rozdział 11d. Zdanie złożone podrzędnie podmiotowe i dopełnieniowe	92
Rozdział 11e. Imiesłowowy równoważnik zdania	94
Rozdział 11f. Zdanie wielokrotnie złożone	96
Rozdział 12. Mowa niezależna i zależna	100
ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE).....	101
PRACA KONTROLNA NR 5	105
PRACA KONTROLNA NR 6	107
CZEŚĆ III. SŁOWOTWÓRSTWO	109
Rozdział 13. Analiza słowotwórcza. Budowa wyrazu	111
Rozdział 13a. Budowa wyrazu.....	111
Rozdział 13b. Funkcje formantów słowotwórczych	114
Rozdział 13c. Wyrazy złożone.....	115
Rozdział 14. Neologizmy	117
Rozdział 14a. Rodzaje neologizmów	117
Rozdział 14b. Neologizmy artystyczne	119
ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE).....	120
PRACA KONTROLNA NR 7	126
PRACA KONTROLNA NR 8	128
CZEŚĆ IV. FONETYKA	131
Rozdział 15. Budowa narządów mowy. Głoska a litera	133
Rozdział 16. Klasyfikacja głosek	135
Rozdział 17. Sylaba i akcent	137
Rozdział 18. Upodobnienia fonetyczne	139
Rozdział 18a. Upodobnienia wewnątrzwyrazowe.....	139
Rozdział 18b. Upodobnienia międzywyrazowe	139
Rozdział 18c. Uproszczenia grup spółgłoskowych	140
ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE).....	142
PRACA KONTROLNA NR 9	145
PRACA KONTROLNA NR 10	148
ODPOWIEDZI DO ĆWICZEŃ	151
CZEŚĆ I. FLEKSJA	153
Rozdział 1. Czasownik	153
Rozdział 1a. Osobowe formy czasownika	153
Rozdział 1b. Nieosobowe formy czasownika.....	154
Rozdział 2. Rzeczownik	156

Rozdział 3. Przymiotnik	158
Rozdział 4. Liczebnik	160
Rozdział 5. Przysłówek	161
Rozdział 6. Zaimek	162
Rozdział 7. Przyimek, spójnik, partykuła, wykrzyknik.....	163
Rozdział 8. Pisownia partykuły nie.....	164
ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE).....	165
PRACA KONTROLNA NR 1	180
PRACA KONTROLNA NR 2	180
CZEŚĆ II. SKŁADNIA	183
Rozdział 9. Składnia zdania pojedynczego.....	183
Rozdział 9a. Wypowiedzenie.....	183
Rozdział 9b. Orzeczenie	183
Rozdział 9c. Podmiot	184
Rozdział 9d. Przydawka	184
Rozdział 9e. Dopełnienie	185
Rozdział 9f. Okolicznik.....	185
Rozdział 9g. Związki składniowe	186
ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE).....	187
PRACA KONTROLNA NR 3	195
PRACA KONTROLNA NR 4	196
Rozdział 10. Składnia zdania złożonego współrzędnie.....	197
Rozdział 11. Składnia zdania złożonego podrzędnie	199
Rozdział 11a. Zdanie złożone podrzędnie okolicznikowe	199
Rozdział 11b. Zdanie złożone podrzędnie przydawkowe	202
Rozdział 11c. Zdanie złożone podrzędnie orzecznikowe.....	203
Rozdział 11d. Zdanie złożone podrzędnie podmiotowe i dopełnieniowe	204
Rozdział 11e. Imiesłowowy równoważnik zdania	205
Rozdział 11f. Zdanie wielokrotnie złożone	207
Rozdział 12. Mowa zależna i niezależna	209
ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE).....	210
PRACA KONTROLNA NR 5	218
PRACA KONTROLNA NR 6	219
CZEŚĆ III. SŁOWOTWÓRSTWO	222
Rozdział 13. Analiza słowotwórcza. Budowa wyrazu	222
Rozdział 13a. Budowa wyrazu.....	222
Rozdział 13b. Funkcje formantów słowotwórczych	224
Rozdział 13c. Wyrazy złożone.....	226
Rozdział 14. Neologizmy	226

Rozdział 14a. Rodzaje neologizmów.....	226
Rozdział 14b. Neologizmy artystyczne	227
ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE).....	227
PRACA KONTROLNA NR 7	232
PRACA KONTROLNA NR 8	233
CZĘŚĆ IV. FONETYKA.....	235
Rozdział 15. Budowa narządów mowy.	235
Głoska a litera.....	235
Rozdział 16. Klasyfikacja głosek.....	236
Rozdział 17. Sylaba i akcent	238
Rozdział 18. Upodobnienia fonetyczne	239
Rozdział 18b. Upodobnienia międzywyrazowe	239
Rozdział 18c. Uproszczenie grup spółgłoskowych	240
ĆWICZENIA UTRWALAJĄCE (EGZAMINACYJNE).....	240
PRACA KONTROLNA NR 9	245
PRACA KONTROLNA NR 10	247
BIBLIOGRAFIA.....	249
INDEKS	251